

© SIFO 2001
Oppdragsrapport nr. 10 – 2001

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporter lagt ut på Internett, er lagt ut kun for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Oppdragsrapport nr. 10 - 2001

Kjøtt, holdninger og endring - en oppfølgingsstudie

av

Ellen Bjørkum og Marianne Lien

Juni 2001

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
postboks 173, 1325 Lysaker

Forord

Rapporten retter søkelyset mot utviklingen i kjøttforbruk og i ulike holdninger til kjøtt i Norge i perioden 1997 til 2000, og for noen utvalgte tema fra 2000 til 2001. Hovedformålet er å undersøke endringer fram til 2000. Denne delen av rapporten er en direkte oppfølging av undersøkelsen "Kjøtt, holdninger og endring", en kvantitativ studie av nordmenns forbruk og holdninger til kjøtt, gjennomført i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998). Rapporten er utført på oppdrag fra Opplysningskontoret for kjøtt (OFK) og inngår i OFKs arbeid med å overvåke markedssituasjonen for kjøtt i Norge. Andre prosjekter utført ved SIFO i denne sammenheng er "Kjøtt, forbrukeropfatninger og offentlig debatt. En litteraturstudie" (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997), "Menneske og dyr" (Guzmán og Kjærnes 1998) og "Ungdommers måltider" (Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000), samt flere notater.

Rapporten gjengir dessuten resultater fra en tilleggsundersøkelse som ble gjennomført i februar/mars 2001, da mediernes oppmerksomhet om kjøtt var svært høy i forbindelse med spredning av kugalskap og munn- og klovsyke i Europa. Resultatene fra tilleggsundersøkelsen er drøftet sammen med de øvrige resultater, men gir i mindre grad uttrykk for varige endringer i holdninger til kjøtt.

Ellen Bjørkum har i all hovedsak vært ansvarlig for analyser, gjennomføring og utarbeidelse av rapporten. Marianne Lien har vært prosjektleder og har bidratt i deler av tolknings- og skrivearbeidet i kapittel 4, 5, 6 og 9. I tillegg har Lien kommet med nyttige innspill og kommentarer.

Opplysningskontoret for kjøtt har bidratt i planlegging av undersøkelsen, men SIFO står faglig ansvarlig både for utforming av undersøkelsen og for de konklusjoner som er trukket.

Lysaker, juni 2001

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING (SIFO)

Innhold

Forord.....	3
Innhold	5
Sammendrag.....	9
1 Innledning	15
1.1 Bakgrunn.....	15
1.2 Hensikt og problemstillinger.....	17
1.3 Metode og datamateriale	18
2 Utvikling i kjøttforbruk og bruksfrekvens for kjøtt, 1997-2000	21
2.1 Statistikk over kjøttforbruk 1979-2000.....	21
2.2 Utvikling i bruksfrekvens for kjøtt 1997-2000	22
2.2.1 Bruksfrekvens etter kjønn	24
2.2.2 Bruksfrekvens etter alder.....	25
2.3 Å unngå helt eller redusere forbruket av enkelte kjøttslag.....	28
2.3.1 Det å unngå bestemte kjøttslag på bakgrunn av kjønn, alder, utdanning, sivilstatus og barn i husholdet.....	33
2.3.2 Årsaker til at man unngår/reduserer visse typer kjøtt sett på bakgrunn av kjønn, alder og utdanning	36
2.4 Endring i kjøttforbruk siste to år (etter undersøkelsestidspunkt)	37
2.4.1 Endring de siste to år etter kjønn, alder og undersøkelsestidspunkt.....	38
3 Betenkeligheter til kjøtt	41
3.1 Betenkeligheter og kjønn	42
3.2 Betenkeligheter og alder	43
4 Tillit og mistillit	45
4.1 Sammenhenger mellom institusjonell tillit og betenkeligheter.....	46
4.2 Endringer i tillit til norsk kjøttindustri	47
4.3 Endringer i forbrukernes bekymring	49
4.4 Tillit og bekymring sett på bakgrunn av kjønn og alder	50
4.5 Tillit og bekymring etter alder og undersøkelsestidspunkt	51
4.6 Endringer i opplevelse av forbrukerinnflytelse.....	54
4.6.1 Opplevelse av innflytelse etter kjønn og alder	56
5 Kjøttets rolle i kostholdet, kulturelt og ernæringsmessig	57
5.1 Kjøttets kulturelle posisjon	57
5.2 Kjøttets kulturelle posisjon i forhold til kjønn og alder	58
5.3 Kjøttets ernæringsmessige posisjon	61
6 Det ambivalente kjøttet.....	67
6.1 Det ambivalente kjøttet etter kjønn og undersøkelsestidspunkt.....	68
6.2 Det ambivalente kjøttet etter alder og undersøkelsestidspunkt.....	69
7 Mobilisering mot kjøtt	71
7.1 Mobilisering mot kjøtt etter kjønn og undersøkelsestidspunkt	72
7.2 Mobilisering mot kjøtt etter alder og undersøkelsestidspunkt	72
8 Oppfatninger om forholdet mellom dyr og mennesker.....	77
9 Konklusjon.....	81

Litteratur.....	85
Vedlegg	89

Figurer

Figur 2-1 Hvor ofte en spiser kjøtt i ”en eller annen form” til middag (etter undersøkelsestidspunkt). N=1014 (1997), 999 (2000).....	23
Figur 2-2 Hvor ofte en spiser kjøtt som hovedingrediens til middag (etter undersøkelsestidspunkt). N=1014 (1997),999 (2000).....	23
Figur 2-3 Hvor ofte en spiser kjøtt til andre måltider enn middag etter undersøkelsestidspunkt. N=1006 (1997), 993 (2000)	24
Figur 2-4 Kjøtt som hovedingrediens 3-4 g. i uka eller oftere etter undersøkelsestidspunkt, kjønn og sivilstand.	25
Figur 2-5 Kjøtt ”i en eller annen form” til middag 3-4 g. i uka eller oftere etter alder og undersøkelsestidspunkt.	26
Figur 2-6 Kjøtt som hovedingrediens til middag 3-4 g. i uka eller oftere etter alder og undersøkelsestidspunkt.	27
Figur 2-7 Fisk som hovedingrediens til middag 3-4 g. i uka eller oftere etter alder og undersøkelsestidspunkt.	27
Figur 2-8 Å unngå, eller redusere forbruket av bestemte kjøttslag etter kjønn, alder og undersøkelsestidspunkt.....	34
Figur 2-9 Å unngå eller redusere forbruket av bestemte kjøttslag etter utdanning og undersøkelsestidspunkt.....	35
Figur 2-10 Å unngå eller redusere forbruket av bestemte kjøttslag etter undersøkelsestidspunkt og hhv. sivilstand og barn i husholdet.	35
Figur 2-11 Endring i kjøttforbruk de siste 2 år (etter undersøkelsestidspunkt).....	37
Figur 2-12 Ulike typer av endringer de siste 2 år etter kjønn.....	38
Figur 2-13 Ulike typer av endringer de siste 2 år etter alder.....	39
Figur 3-1 Har du betenkeligheter til eget kjøttforbruk?	42
Figur 3-2 Utsagn om betenkeligheter på bakgrunn av kjønn og undersøkelsestidspunkt.	43
Figur 3-3 Betenkeligheter og har endret etter alder og undersøkelsestidspunkt.	44
Figur 4-1 Prosentandel som er helt eller delvis enig i utsagnene: ”Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er helt trygt å spise med tanke på skrapesyke og kugalskap”, ”Jeg har full tillit til at norsk kjøttind. leverer kjøtt av god hygienisk standard” og ”Jeg har full tillit til at norsk kjøttind. leverer kjøtt fra dyr som har blitt behandlet godt mens de levde”.	48
Figur 4-2 Prosentandel som er helt eller delvis enig i ovennevnte utsagn.	49
Figur 4-3 Tillit med hensyn til hygiene sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt.	51
Figur 4-4 Tillit med hensyn til kugalskap/skrapesyke sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt.	52
Figur 4-5 Tillit med hensyn til dyrevelferd sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt.	53
Figur 4-6 Bekymring over husdyra får i seg sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt.	53
Figur 4-7 Bekymring over hva industrien ”putter”i kjøttproduktene sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt.	54
Figur 4-8 Utsagn som berører forbrukerinnflytelse sett på bakgrunn av undersøkelsestidspunkt.	55
Figur 4-9 ”Kjøttprodusentene er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne” sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt. Prosent.....	56
Figur 5-1 Oppfatninger om kjøttets plass i kostholdet etter undersøkelsestidspunkt.....	58
Figur 5-2 ”Kjøtt er noe en godt kan greie seg uten” etter alder og undersøkelsestidspunkt. ..	60
Figur 5-3 ”Uten kjøtt til middag blir jeg ikke ordentlig mett” etter alder og undersøkelsestidspunkt.....	60

Figur 5-4 "Når jeg skal ha gjester passer de best med kjøtt" etter alder og undersøkelsestidspunkt.	61
Figur 5-5 Andel som skjærer bort synlig fett på kjøttet for det tilberedes eller spises.	62
Figur 5-6 Kjøtt er ikke spesielt sunt etter undersøkelsestidspunkt.	64
Figur 5-7 Kjøtt er ikke spesielt sunt etter kjønn og undersøkelsestidspunkt.	64
Figur 5-8 Kjøtt er ikke spesielt sunt etter alder og undersøkelsestidspunkt.	65
Figur 5-9 Kjøtt er ikke spesielt sunt etter utdanning og undersøkelsestidspunkt.	65
Figur 6-1 Utsagn om "ekkelhet", "kobling dyr-kjøtt" og preferanse for bearbeidet kjøtt etter undersøkelsestidspunkt.	68
Figur 6-2 Oppfatningen om at rått kjøtt er ekkelt etter alder og undersøkelsestidspunkt.	69
Figur 6-3 Når jeg tenker på at det jeg spiser har vært et levende dyr får jeg mindre lyst på kjøtt etter alder og undersøkelsestidspunkt.	69
Figur 6-4 Jeg foretrekker rent kjøtt som er minst mulig bearbeidet etter alder og undersøkelsestidspunkt.	70
Figur 7-1 Ulike uttrykk for mobilisering mot kjøtt sett på bakgrunn av undersøkelsestidspunkt.	71
Figur 7-2 Forståelse for vegetarianisme etter alder og undersøkelsestidspunkt.	73
Figur 7-3 Forteller ofte om fordelene ved å la være å spise kjøtt etter alder og undersøkelsestidspunkt.	73
Figur 7-4 Ønske om at flere sluttet å spise kjøtt etter alder og undersøkelsestidspunkt.	74
Figur 7-5 Vi har rett til å ta liv for å få kjøtt eller skinn etter alder og undersøkelsestidspunkt.	74
Figur 7-6 Kjøttproduksjon er sløsing med ressurser etter alder og undersøkelsestidspunkt. ..	75
Figur 8-1 Utsagn om forholdet mellom dyr og mennesker etter undersøkelsestidspunkt.	77
Figur 8-2 Dyr kan føle smerte på lik linje med mennesker etter alder og undersøkelsestidspunkt.	78
Figur 8-3 Forskjellen mellom dyr og mennesker er ikke så stor som mange vil ha det til etter alder og undersøkelsestidspunkt.	79

Tabeller

Tabell 2-1 Utviklingen i gjennomsnittlig kjøttforbruk pr innbygger. Kg.	21
Tabell 2-2: Andel som har spist kjøtt i løpet av de siste tre måneder før undersøkelsestidspunkt.	22
Tabell 2-3 Bruksfrekvens for kjøtt etter kjønn. Prosent.	24
Tabell 2-4 Å unngå/redusere forbruket av enkelte kjøttslag etter undersøkelsestidspunkt. Prosent.	29
Tabell 2-5 Hva slags kjøtt man unngår eller reduserer forbruket av etter undersøkelsestidspunkt. Prosent av de som svarer at de unngår eller reduserer forbruket av enkelte kjøttslag.	30
Tabell 2-6 Viktigste årsak til at man unngår eller reduserer forbruket av visse kjøttslag etter undersøkelsestidspunkt. Prosent av de som svarer at de unngår eller reduserer forbruket av enkelte kjøttslag.	30
Tabell 2-7. Hva slags kjøtt man unngår etter type hensyn. Prosent. 2000.	32
Tabell 2-8 Årsaker til at man unngår/reduserer visse typer kjøtt etter kjønn, alder og utdanning i år 2000. Prosent.	36
Tabell 2-9 Endringsformer etter undersøkelsestidspunkt. Prosent.	37
Tabell 4-1 Sammenhengen mellom spørsmål om tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er helt trygt å spise med tanke på kugalskap og skrapesyke og spørsmål om betenkeligheter. Prosent.	46
Tabell 4-2 Spørsmål om tillit etter kjønn og undersøkelsestidspunkt . Prosent.	50
Tabell 4-3 Bekymring for hva dyra spiser og bekymring for hva industrien "putter i" kjøttprodukter etter kjønn og undersøkelsestidspunkt. Prosent.	51
Tabell 4-4 Utsagn om forbrukerinnflytelse etter kjønn og undersøkelsestidspunkt.	56

Tabell 5-1 Andel enige (helt/delvis) i utsagn om kjøttets rolle i kostholdet etter kjønn og undersøkelsestidspunkt.	59
Tabell 5-2 "Kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold" etter alder og undersøkelsestidspunkt..	59
Tabell 5-3 Skjærer bort fett på kjøttet på bakgrunn av kjønn, alder og utdanning. Prosent....	63
Tabell 6-1 Enighet i utsagn som berører kjøttets ambivalens etter kjønn og undersøkelsestidspunkt. Prosent.	68
Tabell 7-1 Andel enige i utsagn som berører mobilisering mot kjøtt etter kjønn og undersøkelsestidspunkt.	72
Tabell 8-1 Enighet i utsagn som berører forholdet mellom dyr og mennesker etter kjønn og undersøkelsestidspunkt.	78

Sammendrag

Rapporten gjengir resultatene av en oppfølgingsundersøkelse om utviklingen i kjøttforbruk og i holdninger til kjøtt i Norge. Hovedformålet med oppfølgingsundersøkelsen har vært å undersøke endringer i nordmenns *forbruk* av kjøtt og endringer i ulike *oppfatninger* om kjøtt og kjøttproduksjon i treårsperioden fra 1997 til 2000, basert på en gjentakelse av spørsmålene i rapporten "Kjøtt, holdninger og endring" fra 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998). I tillegg ønsket vi på bakgrunn av omfattende medieoppmerksomhet omkring kjøtt og matsikkerhet vinteren 2000/2001 å kartlegge eventuelle endringer under en mer turbulent periode. Noen av spørsmålene ble derfor gjentatt i en survey i månedsskiftet februar/mars 2001.

Resultatene i rapporten er basert på landsomfattende surveyer av et representativt utvalg av befolkningen over 15 år bosatt i Norge. Den første undersøkelsen (Lien, Bjørkum og Bye 1998) ble gjennomført i november/desember 1997. De to undersøkelser som er rapportert her, er gjennomført hhv. i oktober/november 2000, og i februar/mars 2001. Intervjuene er gjennomført av Norsk Gallup A/S. Undersøkelsen er finansiert av Opplysningskontoret for Kjøtt.

Resultatene fra de to undersøkelsene som her er rapportert (2000 og 2001) gir ulikt grunnlag for tolkning av endringer. Da hovedundersøkelsen ble gjennomført (2000) var situasjonen på mange måter sammenlignbar med situasjonen tre år tidligere, i den forstand at det ikke var noe uvanlig fokus på kjøtt eller kjøttproduksjon i media. Endringer fra 1997 til 2000 kan derfor antas å avdekke endringer av langsiktig eller relativt varig karakter. Når det gjelder tidspunktet for tilleggsundersøkelsen (2001) var situasjonen svært forskjellig. Det hadde da vært et vedvarende og i stor grad kritisk fokus på kjøttproduksjon i media i flere måneder. Dette skyldtes to forhold: utbrudd av kugalskap i mellom-Europa, og utbrudd av munn- og klovsyke i Storbritannia med påfølgende masseslakt. Selv om disse problemene ikke rammet norsk kjøttproduksjon direkte, innebar hendelsene et kritisk fokus som indirekte kan ha konsekvenser for forståelser av situasjonen også i Norge. Resultatene fra 2001 gir uttrykk for holdninger i en svært turbulent periode, og må ikke uten videre tolkes som uttrykk for langsiktige eller varige endringer. Hvorvidt de endringer vi finner fra 2000 til 2001 er av kortsiktig eller langsiktig karakter, er det i øyeblikket ikke mulig å vite noe om.

Resultatene når det gjelder utviklingen i bruk av kjøtt til middag viser at det for befolkningen som helhet *ikke* kan påvises endringer fra 1997 til 2000 i kjøttforbruket målt som forbrukshyppighet. I 2000, som i 1997, svarer om lag 95% at de spiser kjøtt minst en gang i uken, og bare 2 prosent svarer at de spiser kjøtt sjeldnere enn 2-3 ganger i måneden. Andelen som oppgir å være vegetarianere er stabil fra 1997 til 2000 og utgjør om lag 1-2% av befolkningen. I deler av befolkningen kan vi imidlertid registrere enkelte endringer: Blant menn i parforhold, og blant de over 60 år finner vi en *økning* i bruk av kjøtt som *hovedingrediens* i middagsmåltidet. Blant de eldste ser vi også en nedgang i brukshyppigheten av fisk. I de øvrige aldersgrupper fremgår det ingen signifikante endringer. Når det gjelder utviklingen i forbrukshyppighet av kjøtt kan vi altså konkludere med at det har skjedd endringer i enkelte grupper av befolkningen, men at det i all hovedsak er stabilitet som preger forbrukshyppigheten av kjøtt i den aktuelle perioden.

En endring i kostholdet kan skje på flere måter, og det å redusere forbrukshyppigheten er kun *en* mulighet. Endring kan også skje ved at man spiser mindre av én type kjøtt og mer av en annen, eller ved at man unngår enkelte kjøttslag. Fra 1997 til 2000 fant vi en økning i andelen som svarer at de reduserer forbruket av enkelte kjøttslag fra 9% i 1997 til 14% i 2000. Ved separate analyser for menn og kvinner fant vi at denne økningen kun var signifikant for kvinner, aldersgruppen 15 til 29 år, de med utdanning på grunnskolenivå, enslige og personer med barn i husholdet. At det først og fremst er kvinner som dreier forbruket vekk fra visse typer kjøtt tyder på at kvinner i større grad enn menn tar konsekvensene av sitt gjennomgående kritiske forhold til kjøtt. Kvinner er blant annet mer opptatt av helse og sunnhet enn hva menn er og de har i større grad enn menn forståelse for vegetarianisme. Undersøkelsen viste videre at økningen når det gjelder å unngå visse typer kjøtt først og fremst gjorde seg gjeldende for *storfekjøtt* og i mindre grad for andre kjøttslag. Den viktigste årsaken til å unngå eller å redusere forbruket av enkelte kjøttslag, ble i 2000 oppgitt å være hensynet til helse i form av *ernæring*. Hensynet til smak var en annen viktig årsak til at mange unngikk eller reduserte forbruket av enkelte kjøttslag, mens hensynet til dyrenes helse i svært liten grad ble vektlagt.

Spørsmålet om hvorvidt man unngår eller reduserer noe på forbruket av visse kjøttslag ble gjentatt i mars 2001. Fra 2000 til 2001 fant vi imidlertid ingen endring i andelen som unngår eller reduserer forbruket av visse typer kjøtt. Når vi undersøkte endringer for hvert *enkelt* kjøttslag, fant vi imidlertid en tredobling i andelen som unngår eller reduserer forbruket av storfekjøtt. Samtidig fant vi at en lavere andel unngår svinekjøtt. Mens den viktigste årsaken til å unngå/redusere forbruket av bestemte kjøttslag i 2000 var hensynet til helse i form av *ernæring*, oppgav respondenter i 2001 hensynet til helse i form av *matsikkerhet* som den viktigste begrunnelsen. I likhet med hensynet til ernæring fikk også smaksargumentet langt mindre oppslutning i 2001 enn i 2000. Endringene fra 2000 til 2001 gjenspeiler med stor sannsynlighet den oppmerksomhet som ble viet spørsmål om mattrygghet i denne perioden som følge av økningen i antall tilfeller av kugalskap i flere EU-land, samt munn- og klovsyke-epidemien i England.

Et annet spørsmål i undersøkelsen tar for seg endringer i kjøttforbruket de siste to år. Dette spørsmålet er stilt i 1997 og i 2000, og viser et stabilt mønster. I 2000 oppgav omlag en fjerdedel (26%) av de spurte å ha endret sitt kjøttforbruk de siste to år, enten 'mye' (8%) eller 'noe' (18%). De øvrige tre fjerdedeler oppgav ingen endringer i eget kjøttforbruk. Disse resultatene viste ingen signifikante endringer fra 1997. De fleste av de som endrer kjøttforbruk, gjør endringer i retning av å spise mindre kjøtt, eller unngå enkelte kjøttslag. Ser vi nærmere på *hvilke* endringer som gjøres, er det færre som har endret i form av å spise mer pølse- eller farseprodukter i 2000 enn i 1997, og flere som har endret i form av å spise mindre av enkelte kjøttslag.

Når det gjelder forbrukeres betenkeligheter med eget kjøttforbruk, har mønsteret også vært påfallende stabilt fra 1995 og fram til og med 2000. Andelen som ikke har betenkeligheter ligger på 62-63 prosent i hele perioden, mens andelen som har betenkeligheter ligger på i underkant av 40 prosent. Halvparten av disse *har endret sitt kjøttforbruk* som følge av at de har betenkeligheter, mens den andre halvparten *ikke har endret* sitt kjøttforbruk.

Fra november 2000 til mars 2001 finner vi imidlertid markante endringer i dette mønsteret. Andelen som svarer at de *ikke* har betenkeligheter er nå redusert til 50 prosent. Dette er en endring på 13 prosentpoeng. Tilsvarende er andelen som svarer at de har betenkeligheter, men *ikke gjør noe* med det økt fra 19 prosent i 2000 til 23 prosent i 2001, mens andelen som har betenkeligheter og derfor *har endret* har økt fra 18 prosent i 2000 til 26 prosent i 2001. Sistnevnte økning er kun signifikant for aldersgruppen 30-44 år. Disse endringene gjenspeiler igjen en periode da det kritiske fokus på kjøtt og kjøttproduksjon var særlig sterkt. De bør derfor ikke tolkes som uttrykk for uttrykket varige endringer.

Generelt er det en større andel kvinner enn menn som svarer at de har betenkeligheter med eget kjøttforbruk. Vi finner også at tilbøyeligheten til å endre forbruket som følge av at man har betenkeligheter øker med økende alder. Dette mønsteret synes å være stabilt gjennom hele perioden (1997, 2000 og 2001).

Når det gjelder holdninger til kjøtt og kjøttproduksjon, kan vi grovt sett dele inn spørsmålene i tre kategorier; 1) de som omhandler tillit, bekymring og opplevelse av innflytelse i forhold til kjøttindustrien, 2) de som omhandler kjøttets kulturelle og ernæringsmessige posisjon, og 3) de som omhandler ambivalens eller motstand knyttet til kjøtt som råvare, og er politisk eller følelsesmessig betinget. Mens det innenfor den første kategorien av holdningsspørsmål avdekkes visse endringer i treårsperioden, synes det innen de to neste kategoriene å være et mer stabilt mønster.

Forbrukeres tillit til norsk kjøttindustri er forholdsvis høy, sammenlignet med tilsvarende tillitsrelasjoner i andre europeiske land. Samtidig er tilliten noe svekket fra 1997 til 2000. På spørsmål om norsk kjøttindustri ivaretar hygienisk standard og dyrevelferd er tilliten svekket. Andelen som er helt eller delvis enig i utsagn om at de har 'full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er av god hygienisk standard' er redusert fra 87% i 1997 til 78% i 2000. Tilsvarende er andelen som er helt eller delvis enig i utsagn om at de har 'full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt fra dyr som har blitt behandlet godt mens de levde' redusert fra 71% i 1997 til 61% i 2000. På spørsmål om tillit til norsk kjøttindustri mht. skrapesyke og kugalskap er det ingen signifikante endringer i denne perioden.

Da spørsmålene ble gjentatt i 2001, fant vi en ytterligere *forskyvning* fra det å være helt enige, til det å være delvis enige i alle tre utsagn. Tilliten til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som ikke er smittet av kugalskap endret seg imidlertid først i den siste undersøkelsen (2001), *etter* at spredningen av kugalskap til Frankrike og flere andre EU-land var et faktum, og må også antas å reflektere den økte oppmerksomheten i media om dette temaet i perioden.

Fra 1997 til 2000 fant vi samtidig en reduksjon i andelen som oppgir å være bekymret, enten for hva dyrene får i seg (fra 48% til 39%), eller for hva industrien 'putter' i kjøttproduktene (fra 84% til 74%). I samme periode er andelen som er enige i at 'kjøttprodusenter er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne' redusert fra 56% i 1997 til 45% i 2000.

Tillit er av betydning for folks kjøttforbruk. Hvis vi tar utgangspunkt i den gruppen som har betenkeligheter med eget kjøttforbruk, finner vi at de som *ikke* har tillit til norsk kjøttindustri er mer tilbøyelige til å endre forbruket som følge av sine betenkeligheter, mens de som *har* tillit til kjøttindustrien er mer tilbøyelige til å la være å la betenkeligheter få konsekvenser i praksis. Undersøkelsen bekrefter dermed funn som også framkom i 1997, nemlig at tillit fungerer som en 'buffer' mot endring (Lien, Bjørkum og Bye 1998). Øvrige analyser gir grunnlag for å konkludere at skepsis til kjøtt kan gjøre seg gjeldende på to ulike nivå: Det ene nivå er en følelse av bekymring om kjøttforbruk som ikke er rettet mot noen institusjonell aktør. Denne form for skepsis gir ikke nødvendigvis utslag i endret praksis. Det andre nivå er en form for skepsis som har sammenheng med institusjonell mistillit og som er knyttet til en markedsrelasjon. Denne form for skepsis gir i større grad utslag i praksis i form av endret kjøttforbruk. Potensialet for handling (i form av endret kjøttforbruk) synes særlig å utløses når generell bekymring kobles til mistillit til aktuelle institusjoner eller markedsaktører.

Kjøttets sentrale kulturelle posisjon som matvare i det norske kostholdet synes ikke å være endret siden 1997. Vi finner et stabilt mønster når det gjelder kjøttets betydning som del av et alminnelig kosthold og når det gjelder kjøttets posisjon som prestisjemarkør. Når det gjelder ernæring, finner vi derimot en mer positiv holdning til kjøtt i 2000 enn i 1997. Andelen som slutter opp om utsagnet 'kjøtt er ikke spesielt sunt' er sunket fra 44% i 1997 til 38% i 2000. Ernæringsproblematikk knyttet til kjøtt er i første rekke koblet til kjøttslagene svin og storfe, til produkter som pølser og kjøttdeig, og har hovedsakelig sammenheng med kjøttets fettinnhold. 67% av respondentene oppgir at de 'skjærer bort synlig fett', mens 30% ikke følger slik

praksis. Det er særlig kvinner som skjærer bort synlig fett. For omkring to tredjedeler av forbrukerne er synlig fett på kjøttet dermed å betrakte som et 'avfallsprodukt'.

Ifølge den franske antropologen Vialles (1994) kan liten befatning med husdyr eller slaktning av dyr bidra til en form for fremmedgjøring for kjøtt, ved at vi innerst inne ikke aksepterer at det vi spiser faktisk har vært levende. Både denne og forrige undersøkelse har vist at de aller fleste nordmenn synes å omgå kjøtt med naturlighet. Bare et fåtall synes det er ekkelt å se på eller tilberede rått kjøtt og de færreste synes det er problematisk å tenke på at kjøttet de spiser en gang har vært et levende dyr. Når det gjelder oppfatningen om at mennesket har rett til å ta liv for å få mat eller skinn, mener over 80 prosent av befolkningen at mennesket har en slik rett. Dette mønsteret er stabilt. Miljøpolitiske innvendinger mot kjøttproduksjon ('at kjøttproduksjon er sløsing med ressurser') får oppslutning blant under en fjerdedel av respondentene, og også her er det et stabilt mønster. Til tross for at få lever vegetarisk i Norge, viser både denne og foregående studie at langt flere (om lag 50 prosent) har forståelse for at noen velger å være vegetarianere. Samtidig er det om lag 20 prosent både i 1997 og i 2000 som gjerne forteller om fordelene ved ikke å spise kjøtt – altså langt flere enn de som faktisk ikke spiser kjøtt. Dette kan tolkes som et kritisk potensiale i befolkningen, og som et uttrykk for at selve temaet kjøttproduksjon og kjøttforbruk er, og har vært, på dagsorden de senere år.

Ser vi nærmere på holdninger til kjøtt, kjøttproduksjon eller kjøttforbruk, finner vi altså at forbrukernes oppfatninger på enkelte områder synes å være i endring, mens oppfatningene på andre områder er påfallende stabile. Forskjellene mellom disse områdene danner et klart mønster der temaene tillit, bekymring og innflytelse synes å være mest ustabil. Dette er temaer som på bakgrunn av tidligere undersøkelser kan antas å ha betydning for *endring* av kjøttforbruket. Når det gjelder kjøttets kulturelle og ernæringsmessige rolle i kostholdet er situasjonen langt mer stabil. Høy grad av stabilitet finner vi også på områder som har å gjøre med moralske og politiske betraktninger i forhold til kjøttproduksjon og slaktning, forståelsen for vegetarianisme, og oppfatninger av forholdet mellom dyr og mennesker.

Både i denne undersøkelsen og i foregående (Lien, Bjørkum og Bye 1998) har vi sett at det er store forskjeller mellom menn og kvinner i holdninger til kjøtt og kjøttproduksjon. Oppsummert kan vi si at kvinner i langt større grad enn menn er negative til kjøttforbruk. Kvinner gir i større grad enn menn uttrykk for betenkeligheter til eget kjøttforbruk, samtidig som de i større grad tar konsekvensene av sin skepsis ved å endre forbruket. De gir i mindre grad uttrykk for tillit til kjøttbransjen og er i større grad bekymret for hva dyra spiser og for hva kjøttprodusentene tilsetter produktene. Når det gjelder betydningen av kjøtt i kostholdet mener kvinner i større grad enn menn at det er uproblematisk å unnvære kjøtt. Kvinner synes også i større grad enn menn, at det er ekkelt å behandle rått kjøtt (dette til tross for at det i all hovedsak er kvinner som står for matlagingen), og de synes i større grad enn menn at det er ubehagelig å tenke på at kjøttet de spiser kommer fra et levende dyr. Kvinner har også mer forståelse for at noen velger å være vegetarianere, og snakker oftere om fordelene ved å ikke spise kjøtt enn det menn gjør. De er også mer tilbøyelige til å mene at kjøttproduksjon innebærer en sløsing med verdens ressurser. Kjønnsforskjellene er betydelige, og er i hovedsak stabile.

Alder har også betydning for enkelte temaer i undersøkelsen. Vi ser en tendens til at eldre i større grad enn yngre velger bort eller spiser mindre av enkelte kjøttslag. Tilbøyeligheten til å *endre* som følge av at man har betenkeligheter til kjøtt øker i takt med økende alder. Vi kan imidlertid merke oss at *økningen* fra 2000 til 2001 i andelen som gir uttrykk for betenkeligheter og derfor har endret sitt kjøttforbruk, først og fremst gjør seg gjeldende i aldersgruppen 30 og 45 år (jf figur 3.3). Dette kan tyde på at potensialet for endring, særlig i situasjoner hvor spørsmålet om matsikkerhet aktualiseres, er spesielt stort i denne aldersgruppen. Dette har trolig mye å gjøre med at det i hovedsak er i denne aldersgruppen man finner etablerte familier og småbarnsforeldre, noe som kan antas å innebærer et økt fokus på matsikkerhet.

Videre viser resultatene at jo yngre man er, jo mer tilbøyelig er man til å se på kjøtt som sunn mat. Denne oppfatningen er styrket i 2000. Det er også en økende tendens i 2000 til at de yngste har en oppfatning om at man ikke blir ordentlig mett uten kjøtt, og at kjøtt er 'uunnværlig'. Vi finner også at vanen med å skjære bort synlig fett er mest utbredt i den yngste aldersgruppen. Hvorvidt dette er begrunnet i helsemessige hensyn, eller handler om at de synes synlig fett er ekkelt, er vanskelig å si. Det finnes enkelte holdepunkter i materialet for at det kan dreie seg om det siste, for eksempel ved at tilbøyeligheten til å mene at rått kjøtt er ekkelt er størst i denne aldersgruppen. Videre har undersøkelsen vist at det er blant de yngste at tilbøyeligheten til å miste lysten på kjøtt når man tenker på at kjøttet opprinnelig har vært et levende dyr, er størst. At de yngre i større grad enn de eldre foretrekker kjøttet mest mulig bearbeidet, i form av kjøttdeig og annet oppmalt kjøtt hvor deler av dyret er lite gjenkjennelig, kan støtte en slik tolkning.

Selv om kjøtt på mange måter synes å ha en sentral posisjon i de unges kosthold, er det altså tendenser i materialet som vitner om at en del unge opplever et slags ubehag ved å spise kjøtt, samt at det er disse som i særlig grad unngår enkelte kjøttslag. Det er også i den yngste aldersgruppen vi finner svakest oppslutning om utsagnet om at mennesket har rett til å ta liv for å få kjøtt eller skinn, og her finner vi i tillegg en svekket oppslutning fra 1997 (78%) til 2000 (70%). Dette kan ha sammenheng at det i hovedsak er unge som mobiliseres av mer aksjonistiske grupperinger mot kjøtt og kjøttproduksjon, men kan også vitne om en fremmedgjøring i forhold til matens opprinnelse.

1 Innledning

Denne rapporten retter søkelyset mot utviklingen i kjøttforbruk og i ulike holdninger til kjøtt i Norge i perioden fra 1997 til 2000 og i perioden fra okt./nov. 2000 til 2001. Hoveddelen av undersøkelsen, som er gjennomført i 2000, er en direkte oppfølging av prosjektet "Kjøtt, holdninger og endring", en landsomfattende survey som ble gjennomført i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) og som utgjør ett av flere prosjekter i Opplysningskontoret for kjøtts langsiktige satsing på å kartlegge forbrukerholdninger til kjøtt. Andre prosjekter i denne satsingen utført ved SIFO er blant annet litteraturstudien "Kjøtt, forbrukeropfatninger og offentlig debatt" (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997), "Menneske og dyr" (Guzmán og Kjærnes 1998) og "Ungdommers måltider" (Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000).

Da hoveddelen av undersøkelsen ble gjennomført i okt./nov. 2000, var det relativt liten oppmerksomhet i mediene omkring kjøtt, dyrehelse og helserisiko. Spørsmålene ble dermed stilt i det vi kan betrakte som en 'normalsituasjon', og resultatene er dermed godt egnet for å belyse stabile endringer de senere år. Kort tid etter at undersøkelsen var gjennomført endret dette bildet seg. Som følge av spredning av kugalskap fra Storbritannia til andre europeiske land, og deretter utbrudd av munn- og klovsyke i Storbritannia med høy smittefare for resten av Europa, ble dyrehelse og kjøttproduksjon daglig gjenstand for til dels dramatiske oppslag i norske medier. Fokuset var på forhold utenfor Norge, og var i hovedsak negativt eller kritisk vinklet.

Denne situasjonen var bakgrunnen for at vi valgte å gjenta noen utvalgte spørsmål fra undersøkelsen i en ny survey gjennomført i februar/mars 2001. Hensikten med denne undersøkelsen er *ikke* å belyse stabile eller langsiktige endringer, men derimot å avdekke hvordan, og i hvilken grad, mediens kritiske fokus kan virke inn på folks holdninger til kjøtt.

I rapporten har vi funnet det hensiktsmessig å presentere resultatene fra disse to undersøkelsene samlet. Det må imidlertid understrekes at grunnlaget for å tolke resultatene fra hhv. 2000 og 2001 er svært forskjellig. Mens resultatene fra 2000 gir uttrykk for stabile endringer, reflekterer resultatene fra 2001, og også eventuelle endringer i løpet av de fire månedene fra 2000 til 2001, hvordan holdninger til et tema som er sterkt fokusert i offentlig debatt kan skifte på kort tid. Dette betyr imidlertid ikke at endringene er stabile eller varige.

1.1 Bakgrunn

Kjøtt er en matvare som vies stor oppmerksomhet både offentlig og privat. Dette må ses i sammenheng med at kjøtt står i en særstilling som matvare Tradisjonelt har kjøtt vært tillagt høy status (Fiddes 1991, Twigg 1983). Kjøtt har blitt ansett for å være "finere" mat enn både fisk, grønnsaker og meieriprodukter og har en naturlig plass i forbindelse med høytider, søndagsmiddager og prestisjefyllt kokekunst. Mer enn de fleste andre matvarer assosieres kjøtt med tradisjonelle egenskaper knyttet til å mandighet. Som råvare er kjøtt rikt på en rekke næringsstoffer, som for eksempel proteiner, jern og andre mineraler og vitaminer. Visse kjøtt-

slag, som får og storfe er imidlertid også rikt på mettet fett; fett som anses som ugunstig i helsemessig sammenheng.

Samtidig er kjøtt som all annen mat, potensielt farlig. Som ferskvare er kjøtt lett bederelig. Og fordi kjøtt er animalsk føde, er det også utsatt for sykdomsangrep fra organismer som i visse tilfeller kan overføres til mennesker. I de senere år har oppmerksomheten i stor grad vært rettet mot kjøtt som kilde til overføring av sykdommer som BSE (Bovine Spongiform Encephalopati) og skrapesyke.

Kjøtt er videre en matvare som alltid vil forutsette at det tas liv; kjøtt blir mat som følge av slaktning eller jakt. Kjøttspising og kjøttproduksjon reiser dermed grunnleggende moralske spørsmål knyttet til menneskets rett til å ta liv. I tillegg reiser moderne kjøttproduksjon spørsmål om hvorvidt en slik driftsform i det hele tatt er forenlig med hensynet til dyrenes velferd. Andre problemstillinger er knyttet til hvorvidt bruken av ressurser er moralsk forsvarlig i lys av matvaremangelen i store deler av verden. Miljøvernere vil også peke på at intensiv kjøttproduksjon utgjør en alvorlig miljøtrussel (se Bjørkum et al. 1997).

Alt dette bidrar til at en rekke problemstillinger relatert til matproduksjon og kosthold generelt blir særlig aktuelle når det gjelder kjøtt. Disse er knyttet til kulturelle og klassemessige forhold, kjønnsroller, status og prestisje. Men det er også relatert til helsemessig sikkerhet, tillit, etikk og moral. Slike forhold vil være med å påvirke både kjøttforbruk og folks holdninger til kjøtt og kjøttproduksjon, noen på kort – andre på lang sikt.

Kjøtt er en sentral matvare i nordmenns spisevaner. De aller fleste mennesker i Norge spiser kjøtt (Lien, Bjørkum og Bye 1998). Hele 99 prosent av de spurte i forrige undersøkelse svarte at de hadde spist kjøtt i løpet av de siste 3 månedene og om lag 75 prosent svarte at de spiser kjøtt til middag 3-4 ganger i uka eller mer. Likevel fremgikk det av studien at 37 prosent har betenkeligheter til sitt kjøttforbruk. Om lag halvparten av disse svarte at de hadde endret sitt forbruk som følge av sin skepsis, mens den andre halvparten ikke hadde endret.

Undersøkelsen viste at bare ca 1 prosent av befolkningen anser seg selv for å være vegetarianere. Langt flere, omtrent halvparten av de spurte gav imidlertid uttrykk for forståelse for at noen velger å la være å spise kjøtt. En femtedel svarte at de gjerne forteller andre om fordelene ved å la være å spise kjøtt. Generelt viste undersøkelsen at en betydelig andel av befolkningen sluttet opp om utsagn som uttrykker en form for *mobilisering* mot kjøtt. Videre fremgikk det av undersøkelsen at mellom 10 og 25 prosent sluttet opp om utsagn som reflekterer en estetisk eller etisk motvilje mot rått kjøtt og slaktning. Til tross for skepsis og mobilisering mot kjøtt på flere områder mente likevel majoriteten av de spurte at mennesket har rett til å ta liv for å få mat eller klær. Over halvparten av respondentene gav uttrykk for at kjøtt er sunt og en uunnværlig del av kostholdet. Samtidig hadde ca tre fjerdedeler høy tillit til norsk kjøttindustri, både med hensyn til hygieniske forhold, dyresykdommer (skrapesyke og kugalskap) og dyrevelferd.

Undersøkelsen viste videre at kvinner generelt er mer tilbøyelige enn menn til å slutte opp om utsagn som uttrykker skepsis til kjøtt. Menn på sin side betraktet i større grad enn kvinner kjøtt som en nødvendig del av kostholdet, og hadde i større grad enn kvinner tillit til kjøttindustrien. Kjønnsforskjellene gav seg også utslag i praksis; kvinner spiste sjeldnere kjøtt enn menn (for kjøtt som hovedingrediens gjaldt forskjellen mellom menn og kvinner kun enslige) og var mer tilbøyelige enn menn til å ha endret forbruket av kjøtt de siste to år. Undersøkelsen viste altså at det er kvinner som hovedsakelig utgjør det man kan kalle et "kritisk potensial" for kjøttbransjen, ved at de er mer skeptiske, har mindre tillit, er mindre tradisjonelle og er mer tilbøyelige til å gå i bresjen for endringer enn menn (Lien, Bjørkum og Bye 1998).

Endringer i forbrukernes holdninger på disse områdene, vil kunne få konsekvenser for forbruket av kjøtt. Endringer i oppfatninger av moralsk karakter, som retten til å ta liv - eller av

kulturell karakter, som kjøttets rolle i vår matkultur vil trolig skje langsomt og over tid, mens endringer i holdninger som berører folks umiddelbare opplevelse av trygghet på matområdet og tillit til produsenter og myndigheter, vil kunne skje raskt, avhengig av hendelser i produksjon og marked. Slike endringer i tillitsforhold kunne endre forbruket av kjøtt dramatisk. Det er dette vi har vært vitne til i en rekke land på kontinentet i den senere tid. I kjølvannet av kugalskapskrisen i land som Frankrike, Tyskland og Belgia har storfeforbruket gått drastisk ned, mens forbruket av andre kjøttslag har økt. Dette skjer til tross for at sjansen for å bli syk er svært liten, langt mindre enn faren for eksempel å bli smittet av salmonellainfisert mat. Ifølge den franske antropologen Claude Fischler (Fischler 1988) medfører folks grunnleggende skepsis til mat at man i slike situasjoner heller velger å spise noe annet. Fischler beskriver dette som "alteterens privilegium". I kraft av å være alteter (omnivore) har mennesket alltid muligheten til å kunne velge noe annet enn det man vanligvis pleier å spise. Det å velge bort for eksempel storfekjøtt til fordel for annen mat er derfor ikke nødvendigvis et tegn på panikk og irrasjonell handling fra forbrukernes side, men helt enkelt en måte å være føre var på (Bjørkum et al. 1997).

I Norge har vi ikke hatt store problemer i kjøttbransjen som kan betegnes som "kriser" de senere år, med unntak kanskje av skrapesykesaken i 1996. Men matskandaler i andre land kan indirekte få konsekvenser for forbruket av kjøtt. Dette må forstås på bakgrunn av at tillit i det moderne samfunn inngår i helt nye sosiale sammenhenger som strekker seg fra personlige, til globale samhandlingssystemer (Giddens 1996). Mens forbrukernes tillit tidligere var forankret i lokale rutiner og erfaringer basert på ansikt til ansikt relasjoner, er tilliten i dag i større grad basert på et omfattende system av kontroll, der eksperter utgjør en sentral rolle, og der de beslutninger som tas får følger langt utover egne landegrenser. Alt dette fører til at tillitsforhold blir svært sårbare og meget raskt kan bryte sammen. Brudd på tilliten i et ledd kan føre til at hele kjeden av tillit bryter sammen. Et eksempel på det er reaksjonene i kjølvannet av BSE-krisen i Storbritannia i 1996. Ikke bare ble tilliten til britiske storfeprodusenter brutt ned, men tilliten til hele den europeiske kjøttbransjen ble berørt (Bjørkum et al. 1997). Noe av det samme synes vi å være vitne til vinteren 2000/2001 i forbindelse med at kugalskap (BSE) har spredd seg til en rekke europeiske land, først og fremst Frankrike. Forbruket av storfekjøtt har ikke bare gått ned i land som er berørt av krisen, men også i andre land.

Dette er noe av bakgrunnen for at vi i tillegg til den ordinære oppfølgingssurveyen som ble gjennomført i oktober/november 2000, gjentok noen utvalgte spørsmål i undersøkelsen i en ny survey i februar/mars 2001. Vi ønsket som nevnt å undersøke hvorvidt og i hvilken grad utbrudd og spredning av kugalskap i land som Frankrike, Tyskland, og Italia har hatt betydning for norske forbrukeres tillit til kjøttindustrien på den ene siden og forbruket av storfekjøtt på den andre. I perioden mellom disse to undersøkelsene har oppmerksomheten rundt kjøtt, først og fremst storfekjøtt, vært massiv i norske medier. Utbrudd og spredning av munn-og klovsyke i England har ytterligere forsterket fokuset på mattrygghet samtidig som det har reist spørsmål om negative konsekvenser av moderne landbruk generelt. Bilder av syke dyr, masseslakt og bålbrenning var i en periode daglige innslag i nyhetssendinger på norsk TV. Hvorvidt dette hadde en kortsiktig betydning for norske forbrukeres forhold til og forbruk av kjøtt skal undersøkes nærmere i denne rapporten. Hvorvidt det vil ha mer langvarig effekt er det ikke mulig å si noe om.

1.2 Hensikt og problemstillinger

Hovedformålet med denne undersøkelsen er å undersøke hvorvidt det har vært endringer i bruksfrekvensen av kjøtt og endringer i oppfatninger av kjøtt i løpet av de tre årene som er gått siden forrige undersøkelse i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998). Resultatene vil tolkes i lys av nyere forskning om kjøtt og generell samfunnsvitenskapelig teori. Vi vil undersøke

eventuelle endringer for befolkningen som helhet, samt undersøke endringer i noen utvalgte grupper av befolkningen, hhv. menn og kvinner og i ulike aldersgrupper.

Problemstillingene kan konkretiseres som i følgende åtte punkter:

1. I hvilken grad kan vi se endringer i bruksfrekvensen av kjøtt fra 1997 til 2000;
 - a) i middagsmåltidet generelt?
 - b) som hovedingrediens i middagsmåltidet?
 - c) brukt i andre måltider enn middag?
2. I hvilken grad er det endringer fra 1997 til 2000 når det gjelder å unngå eller redusere forbruket av visse kjøttslag.
3. I hvilken grad er det endringer fra 1997 til 2000 mht *hva* slags kjøtt man unngår eller reduserer forbruket av.
4. Hva er årsaken til at man unngår eller reduserer forbruket av visse typer kjøtt?¹
5. I hvilken grad påvirkes forbrukere av omfattende, negativ medieoppmerksomhet om kjøtt og kjøttproduksjon, og hvilke umiddelbare (kortsiktige) effekter har dette på utvalgte holdninger og praksiser?

Videre skal vi også undersøke hvorvidt det er endringer i:

6. andelen som rapporterer en generell endring av kjøttforbruket i løpet av de siste 2 år og undersøke om det er forskjeller mht måten å endre forbruket på i 2000, sammenlignet med 1997.
7. andelen som gir uttrykk for betenkeligheter til eget kjøttforbruk fra 1997 til 2000, og fra 2000 til 2001, samt hvorvidt betenkeligheter innebærer endret forbruk.

Neste hovedområde i rapporten er endringer i ulike typer av *holdninger*² til kjøtt. Vi undersøker ulike sider ved kjøttspising og kjøttproduksjon som blant annet berører dilemmaer knyttet til helserisiko, ernæring, etikk og dyrevelferd. Holdningsspørsmålene omfatter også spørsmål relatert til dilemmaer ved det å ta liv og det å håndtere rått kjøtt, samt spørsmål om folks oppfatninger om kjøttets plass i kostholdet så vel til hverdag som til fest. I tillegg er det stilt noen spørsmål om hvordan folk forholder seg til vegetarisme. I hvilken grad nordmenn har tillit til kjøttbransjen er også undersøkt. Surveyen omfatter i alt 22 ulike holdningsspørsmål som berører ovenfor nevnte temaer.

Den syvende problemstillingen i denne rapporten blir hvorvidt det er

8. endringer når det gjelder holdninger til kjøtt.

1.3 Metode og datamateriale

Resultatene i rapporten er basert på 3 surveyer foretatt på 3 ulike tidspunkt; hhv. nov./des. 1997, nov./des. 2000 og febr./mars 2001. Samtlige undersøkelser er basert på en telefonsurvey av et representativt utvalg av befolkningen på over 15 år. Intervjuene er gjennomført av Norsk Gallup A/S. I 2000 undersøkelsen ble det tilføyd 2 nye spørsmål, ett spørsmål om *år-*

¹ Spørsmålet ble ikke stilt i 1997

² Spørsmålene er formulert som påstander som respondenten kan si seg helt eller delvis enig i, helt eller delvis uenig i, ”verken enig eller uenig” og ”ubestvart/vet ikke”.

saker til at man unngår bestemte kjøttslag (spm. 21) og ett spørsmål om hvorvidt man skjærer bort det synlige fett på kjøttet (spm. 22).

Den siste undersøkelsen (2001) skiller seg fra de 2 øvrige ved at den er basert på et Omnibus-design³ og ikke et CATI-opplegg og inneholder bare et lite utvalg av de spørsmålene som tidligere er stilt. Dette er spørsmål om hvorvidt man har spist kjøtt i løpet av de siste 3 månedene (spm. 13), hvorvidt man unngår visse typer kjøtt (spm. 19) og hvilke årsaker man legger til grunn for dette (spm. 21). Undersøkelsen inkluderer videre spørsmålet om hvorvidt man har betenkeligheter til kjøtt (spm. 30), tre spørsmål om grad av tillit til kjøttindustrien, og ett om dyrefôr (spm 33). Formålet med denne rapporten er primært å undersøke endring i forbruk av kjøtt og i ulike holdninger til kjøtt. Dette gjøres ved hjelp av bi- og trivariat tabellanalyse. Vi benytter altså ikke faktoranalyse slik vi gjorde i den foregående undersøkelsen (Lien, Bjørkum og Bye 1998) fordi denne metoden ikke egner seg til å sammenligne resultater over tid. Resultatene fra faktoranalysen benyttes imidlertid som veilende for presentasjonen av resultatene. Resultatene presenteres delvis i tabeller, delvis i form av grafiske figurer. I tillegg til undersøkelsestidspunkt vil kjønn og alder være de viktigste uavhengige variablene. Det er foretatt signifikanstester ved hjelp av Perarson kji-kvadrat-test, samt t-test. Ved signifikante resultater er disse oppgitt enten direkte under tabellen/figuren eller i teksten. I all hovedsak kommenteres kun de resultater som er signifikante (på signifikansnivå 0,05).

Resultatene er vektet med hensyn til kjønn og alder.

³ Dette innebærer at flere temaer fra ulike oppdragsgivere behandles sammen. Bakgrunnsvariablene i undersøkelsen er standard bakgrunnskjenntegn for Omnibusundersøkelsen og avviker på noen områder fra undersøkelsene i 1997 og 2000. Dette gjelder f.eks. indikatorer for utdanningsnivå og yrke. Dette innebærer begrensninger for tilleggsanalyser

2 Utvikling i kjøttforbruk og bruksfrekvens for kjøtt, 1997-2000

2.1 Statistikk over kjøttforbruk 1979-2000

Statistikk⁴ over utviklingen i kjøttforbruk i den norske befolkning viser at det har vært en gradvis økning i forbruket av kjøtt fra midten av 70-tallet og fram til i dag, men at det de siste årene har vært en stagnasjon og en svak nedgang i forbruket .

I følge beregninger fra Kjøttensamvirket var gjennomsnittlig kjøttforbruk pr. innbygger i Norge 48,9 kg kjøtt i 1999 (ekskl. fjørfekjøtt), dvs. en oppgang på omlag 3 kilo siden 1979. I samme periode økte forbruket av fjørfekjøtt betydelig, fra 2,7 kg pr person i 1979, til 8,4 kg i 2000 (Budsjettnemda og Prognoseutvalget for egg og fjørfe). Dette utgjør en økning på ca 5,7 kg. pr person.

Tabell 2-1 Utviklingen i gjennomsnittlig kjøttforbruk pr innbygger. Kg.

Kjøttslag	1979	1989	1996	1998	1999	2000*
Gris	20,9	19,0	23,7	23,9	22,8	23,1
Storfe	18,5	16,8	20,1	20,3	20,2	20,2
Kalv	0,5	0,3	0,2	0,2	0,3	0,5
Sau/lam	5,5	6,0	5,2	5,5	5,3	5,2
Geit/kje/hest	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2	-
Sum kjøtt, ekskl. fjørfe	45,6	42,5	49,4	50,0	48,9	49,2
Fjørfekjøtt	2,7	4,6	7,0	7,7	8,4	-

Kilde: Kjøttensamvirket i tall 1998, Budsjettnemda og Prognoseutvalget for egg og fjørfe

** foreløpige tall*

Med unntak av fjørfekjøtt, ser vi imidlertid en svak nedgang/stagnasjon i forbruket, både av storfe, svin og sau de siste årene. Fra 1998 til 1999 viser tall fra Kjøttensamvirket en nedgang i nordmenns gjennomsnittlige forbruk, fra 50 kg i 1998 til 48,9 kg i 1999. Prognosene for 2000 er en svak økning for enkelte kjøttslag, mens en for andre forventer stagnasjon i forbruket. Norge skiller seg dermed ut fra mange andre land hvor kjøttforbruket har gått drastisk ned den senere tid. Norge skiller seg dermed fra mange andre land, som Tyskland, Frankrike og Spania, hvor kjøttforbruket har gått drastisk ned (kilde: Eu's landbruksdirektorat i Nationen 19.01.01). Årsaken antas å være frykten for kugalskap.

Foreløpige salgstall⁵ fra Norsk kjøtt når det gjelder kjøttforbruket så langt i år (2001) viser imidlertid en nedgang (på 7 prosent) i salget av rødt kjøtt (storfe/kalv) også her til lands. Om

⁴ Både SSB's forbruksundersøkelser og Matforsyningsstatistikken (Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet 2000:3) peker i samme retning

⁵ Engrossalg av helt slakt beregnet ut fra totale tilførsler, inkl. eksport og import. Foreløpige tall. (kilde: Magne Trondmo, Norsk kjøtt)

dette innebærer en ny trend eller kun reflekterer en forbigående reaksjon blant norske forbrukere på sykdomssituasjonen på kontinentet er for tidlig å si.

I neste avsnitt skal vi undersøke utviklingen i forbruksfrekvensen av kjøtt fra 1997 til 2000, både for befolkningen som helhet, blant menn og kvinner og i ulike aldersgrupper.

2.2 Utvikling i bruksfrekvens for kjøtt 1997-2000

Vi har i denne surveyen undersøkt bruksfrekvensen av kjøtt på fire områder. Det første spørsmålet omhandler hvorvidt man i det hele tatt har spist kjøtt i løpet av de siste 3 måneder (spm.13). De to neste spørsmålene omhandler hvor ofte man har kjøtt til middag; først ved et spørsmål om alt kjøtt i en eller annen form uavhengig av mengde (spm. 15) og deretter ved spørsmål om bruk av kjøtt som *hovedingrediens* i middagsmåltidet (spm.16). Det fjerde spørsmålet tar for seg bruken av kjøtt eller kjøttprodukter til *andre* måltider enn middag (spm. 18).

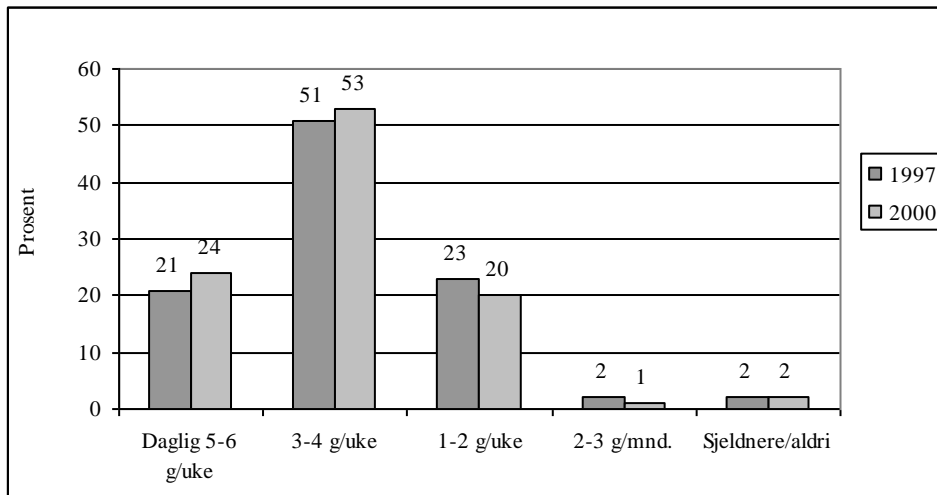
Ser vi på andelen som svarer at de har spist kjøtt i løpet av de siste 3 månedene ser vi at de aller fleste nordmenn, både i 1997 i 2000 og i 2001 har spist kjøtt. Andelen som ikke har spist kjøtt ligger på i overkant av en halv prosent i 1997 og i 2000. Resultatet for den siste målingen som ble foretatt i mars –01 viser imidlertid at det er en signifikant høyere andel som svarer at de ikke har spist kjøtt i løpet av de siste 3 månedene i 2001 enn i 1997 og i 2000. Denne siste endringen, i perioden nov. 2000 til mars 2001, reflekterer ikke nødvendigvis noen varig endring.

Tabell 2-2: Andel som har spist kjøtt i løpet av de siste tre måneder før undersøkelsestidspunkt.

	1997	2000	2001
Har spist kjøtt	99,4	99,3	97,6
Har ikke spist kjøtt	0,6	0,7	2,4
Totalt	100 (1013)	100 (1000)	100 (1008)

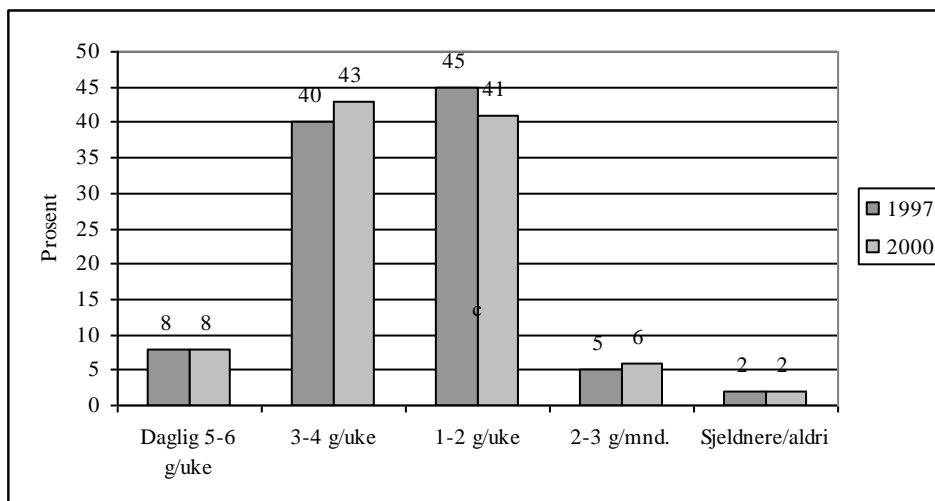
Forskjellen mellom 1997/2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test)

Ser vi på utviklingen i forbruksfrekvensen av kjøtt ”i en eller annen form” i middagsmåltidet fra 1997 til 2000 ser vi av figur 2.1 at det ikke er tale om store endringer. Andelen som svarer at de spiser kjøtt 5-6 ganger i uken eller oftere har økt med 3 prosentpoeng, andelen som har kjøtt 3-4 ganger i uka har økt med 2 prosentpoeng, mens andelen som spiser kjøtt sjeldnere har hatt en tilsvarende nedgang. Endringene er imidlertid ikke signifikante.

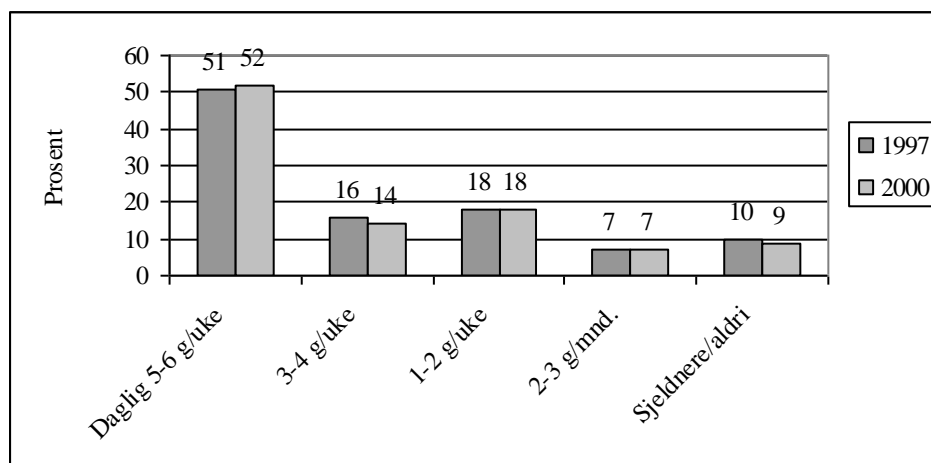
Figur 2-1 Hvor ofte en spiser kjøtt i "en eller annen form" til middag (etter undersøkelsestidspunkt). N=1014 (1997), 999 (2000).

Ser vi videre på utviklingen i forbruksfrekvensen av kjøtt som *hovedingrediens* ser vi også at det ikke er store endringer. Det er en noe større andel som svarer at de spiser kjøtt som hovedingrediens 3-4 g. i uka i 2000 enn i 1997, og en tilsvarende lavere andel som har kjøtt som hovedingrediens 1-2 g. i uka. Endringene er ikke signifikante.

Figur 2-2 Hvor ofte en spiser kjøtt som hovedingrediens til middag (etter undersøkelsestidspunkt). N=1014 (1997), 999 (2000).

Vi finner heller ingen signifikante endringer når det gjelder bruk av kjøtt til andre måltider enn middag. Om lag halvparten av befolkningen både i 1997 og i 2000 spiser kjøtt 5-6 ganger i uka eller mer, enten som pålegg, bacon eller karbonader eller lignende til lunsj.

Figur 2-3 Hvor ofte en spiser kjøtt til andre måltider enn middag etter undersøkelsestidspunkt. N=1006 (1997), 993 (2000)

Selv om de aller fleste spiser kjøtt relativt ofte i form av pålegg på brød etc., er det likevel om lag en tiendedel av befolkningen som aldri eller sjeldnere enn 3 ganger i måneden som bruker kjøtt på denne måten.

2.2.1 Bruksfrekvens etter kjønn

Det er bredt dokumentert at det er store kjønnsforskjeller når det gjelder forbruk av mat, ulike matvaner og holdninger til mat og matproduksjon (Wandel og Bugge 1994, Bugge 1995, Lien et. al 1998, Jensen og Holm 1998, Fagerli 1999, Berg 2000). Dette ser vi også når det gjelder kjøttforbruk og holdninger til kjøttproduksjon (Bjørkum et al. 1997, Lien, Bjørkum og Bye 1998). I undersøkelsen fra 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) fant vi at kvinner sjeldnere hadde kjøtt til middag enn menn. Dette gjaldt både kjøtt som hovedingrediens og kjøtt generelt. Kvinner brukte også kjøtt sjeldnere i andre måltider enn middag sammenlignet med menn.

Resultatene fra 2000 viser ingen signifikante endringer av dette mønsteret. Resultatene fremgår av tabell 2.3 under:

Tabell 2-3 Bruksfrekvens for kjøtt etter kjønn. Prosent. N⁶

	Kvinner		Menn	
	1997	2000	1997	2000
Kjøtt til middag "i en eller annen form" (3-4 ganger i uka eller oftere)	69	73	77	80
Kjøtt som hovedingrediens til middag (3-4 ganger i uka eller oftere)	42	44	53	58
Kjøtt i andre måltider enn middag (3-4 ganger i uka eller oftere)	57	57	75	75

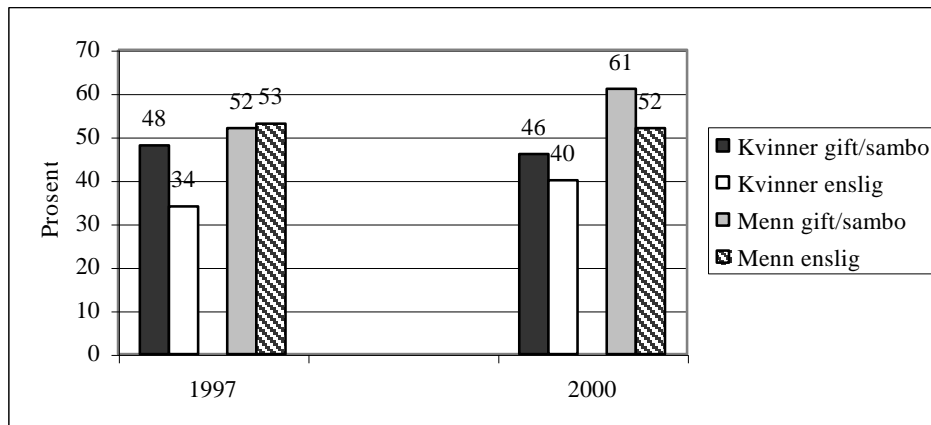
Sammenhengen mellom: "kjøtt i en eller annen form" og kjønn er signifikant med $p < 0.01$ (kji-kvadrat-test) i 1997 og i 2000. "kjøtt som hovedingrediens" og kjønn er signifikant med $p < 0.01$ (1997) og $p < 0.001$ i 2000, sammenhengen mellom "kjøtt i andre måltider" og kjønn er signifikant med $p < 0.001$ i 1997 og i 2000.

Vi finner ingen signifikante endringer i bruksfrekvensen for kjøtt verken for kvinner eller menn fra 1997 til 2000. Dette samsvarer med de resultatene vi fant for befolkningen som hel-

⁶ Kjøtt til middag "i en eller annen form" k/m 497, 499 (1997), 507, 497 (2000). Kjøtt som hovedingrediens k/m 510, 491 (1997), 509, 491 (2000). Kjøtt andre måltider k/m 510, 499 (1997), 508, 491 (2000).

het (jf figur. 2.1, 2.2 og 2.3). I likhet med i 1997 finner vi også i 2000 en vesentlig forskjell mellom menn og kvinner; menn har et hyppigere forbruk av kjøtt sammenlignet med kvinner.

Når vi i den foregående undersøkelsen (Lien et. al 1998) undersøkte bruksfrekvensen for kjøtt blant menn og kvinner i parforhold og blant enslige menn og kvinner, viste det seg at den kjønnsforskjellen vi fant for bruk av kjøtt som hovedingrediens, først og fremst gjaldt for de *enslige*. Enslige menn hadde signifikant hyppigere bruk av kjøtt enn enslige kvinner, mens kvinner og menn i parforhold hadde tilnærmet lik bruk. Den laveste bruksfrekvensen av kjøtt som hovedingrediens fant vi blant enslige kvinner. Figur 2.4 under illustrerer:

Figur 2-4 Kjøtt som hovedingrediens 3-4 g. i uka eller oftere etter undersøkelestedstidspunkt, kjønn og sivilstand.

N for kvinner/menn 313,325 (1997), 334,349 (2000). Forskjellen er signifikant (kji-kvadrat-test) for enslig kvinner og gifte/samboende kvinner med $p < 0.01$ i 1997, enslige kvinner og menn med $p < 0.01$ i 1997, enslige kvinner og menn med $p < 0.05$ i 2000, gifte/samboende kvinner og menn med $p < 0.001$ i 2000. Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ (t-test) for gifte/samboende menn.

Gjør vi de samme analysene for år 2000 viser det seg at den forskjellen vi fant i 1997 mellom enslige og gifte/samboende kvinner ikke lenger er signifikant. Enslige og gifte/samboende kvinner har nærmet seg hverandre i bruksfrekvens ved at enslige kvinner nå har et noe hyppigere forbruk (ikke signifikant økning). Forskjellen mellom enslige kvinner og enslige menn er imidlertid stadig signifikant.

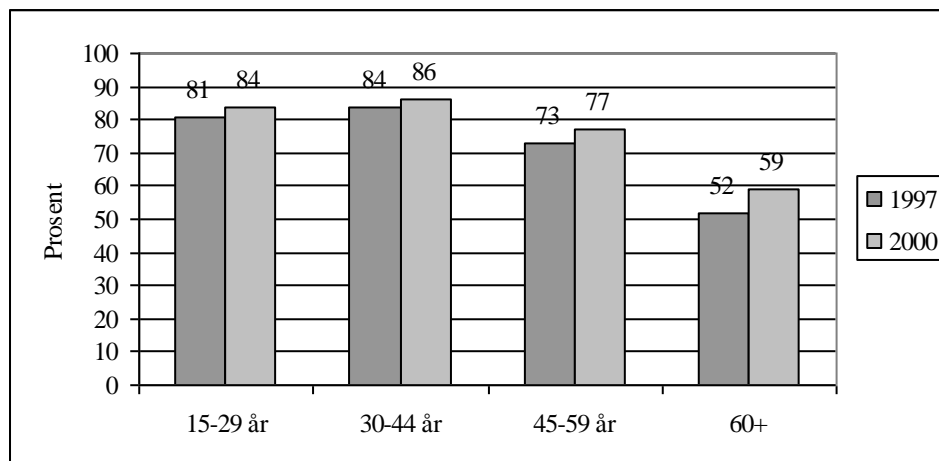
En mulig forklaring på tendensen til at enslige kvinner oftere spiser kjøtt kan være at tilbudet av hvitt kjøtt som kylling og kalkun tilpasset enpersonhusholdninger har økt de senere år. Forskjellen mellom gifte/samboende menn og enslige menn er noe større i 2000 enn i 1997, men er fremdeles ikke signifikant. I motsetning til i 1997 finner vi der i mot i 2000 en signifikant forskjell mellom menn og kvinner som lever i parforhold. Gifte/samboende menn spiser signifikant oftere kjøtt som hovedingrediens til middag nå enn i 1997. Umiddelbart synes dette noe underlig fordi man antar at folk som lever i parforhold spiser det samme til middag (se Lien et al. 1997, Holm og Møhl 1994). Disse resultatene tyder på at det ikke nødvendigvis er slik. En mulig tolkning av våre resultater kan være at denne praksisen er i ferd med å endres og at kvinner i mindre grad enn før tilpasser seg mannens preferanser på matområdet. En annen tolkning kan være at både kvinner og menn oftere enn før går "ut og spiser" hver for seg, på restaurant, cafe eller lignende, og at menn ved slike anledninger følger egne preferanser.

2.2.2 Bruksfrekvens etter alder

Alder var en annen variabel som i den foregående undersøkelsen viste seg å ha betydning for bruksfrekvensen av kjøtt (Lien et. al. 1998). For kjøtt generelt fant vi i 1997 at bruksfrekven-

sen avtok med økende alder; jo eldre man var, jo sjeldnere sto kjøtt på menyen (skillet gikk mellom de over og under 45 år). Med andre ord – brukshyppigheten for kjøtt var størst i de yngste alderskategoriene. For kjøtt som hovedingrediens fant vi den største forskjellen mellom de over og under 60 år (Lien, Bjørkum og Bye 1998).

Figur 2.5 viser utviklingen i bruksfrekvens for kjøtt (i en eller annen form) i ulike aldersgrupper fra 1997 til 2000.

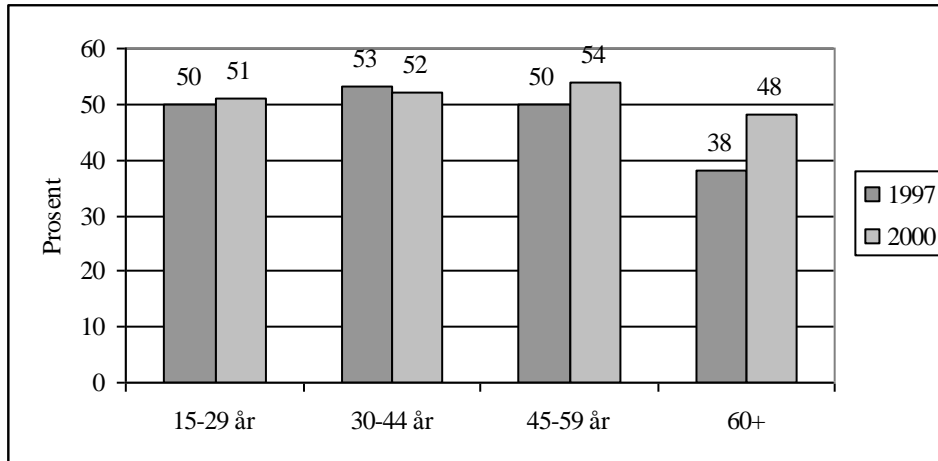
Figur 2-5 Kjøtt ”i en eller annen form” til middag 3-4 g. i uka eller oftere etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N=284, 277, 193, 259 (1997), 276, 271, 197, 256(2000), $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) i 1997 og 2000

Vi finner ingen signifikante endringer fra 1997 til 2000 når det gjelder bruk av kjøtt generelt i noen av aldersgruppene. Resultatene gjenspeiler således de resultatene vi fant for totalbefolkningen. I likhet med i 1997 finner vi fremdeles det laveste forbruket blant de eldste aldersgruppene.

Ser vi på endringer i bruken av kjøtt som *hovedingrediens* er bildet noe annerledes (se figur 2-6). Her viser analysene at personer i den eldste aldersgruppen *oftere* spiser kjøtt til middag nå enn hva de gjorde i 1997. Mens 38 prosent av de over 60 år spiste kjøtt til middag 3-4 ganger eller mer i 1997, er denne andelen nå økt til 48 prosent⁷. Forbruket i denne gruppen har nå nærmet seg forbruket av kjøtt som hovedingrediens i de øvrige aldersgruppene og vi finner ikke lenger signifikante forskjeller *mellom* ulike aldersgrupper slik vi fant i 1997. Vi finner ingen endringer fra 1997 til 2000 i de øvrige aldersgruppene.

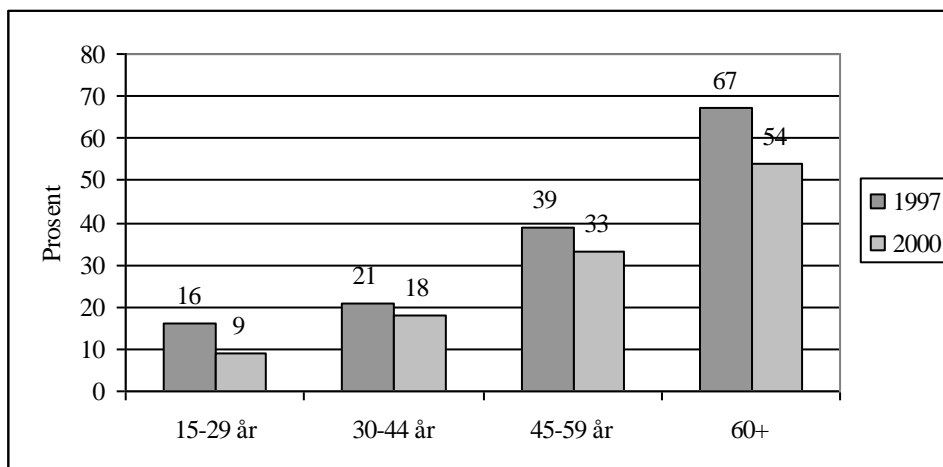
⁷ Det at vi ikke finner tilsvarende endring for denne aldersgruppen når vi ser på brukshyppigheten av kjøtt generelt har trolig sammenheng med at spørsmålet om ”kjøtt i en eller annen form” også inkluderer kjøtt brukt som tilleggsingrediens i middagsmåltidet, som for eksempel kjøtt i pasta’n, på pizza’n, i taco osv. Dette er mat som er mindre vanlig i denne aldersgruppen (jf. Fagerli 1999)

Figur 2-6 Kjøtt som hovedingrediens til middag 3-4 g. i uka eller oftere etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N= 283,276,192,258 (1997), 275, 271,196,256 (2000). Sammenhengen mellom alder og forbruksfrekvens er signifikant med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test) for aldersgruppen 60+

Fisk og kjøtt anses for å være komplementære matvarer. De som spiser mye kjøtt spiser ofte mindre fisk og omvendt⁸. En rimelig antagelse vil derfor være at det økte kjøttforbruket blant de eldre gjenspeiles i en tilsvarende reduksjon i fiskeforbruket i samme aldersgruppe. Det er derfor relevant å sammenholde disse funn med tilsvarende funn når de gjelder forbruket av fisk.

Figur 2-7 Fisk som hovedingrediens til middag 3-4 g. i uka eller oftere etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N=103,180,277,193,259(1997),105,171,271,197,256(2000). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.01$ (kji-kvadrat-test) for aldersgruppen 60+.

Det framgår av figur 2-7 at andelen blant de over 60 år som spiser fisk til middag 3-4 ganger i uka eller mer, er redusert med 13 prosentpoeng fra 1997 til 2000. Det er ikke urimelig å anta at fisken har blitt erstattet med kjøtt. For øvrig ser vi at fiskeforbruket er relatert til alder, og at betydelig flere i de eldste aldersgruppene spiser fisk 3-4 ganger i uken. Dette gjelder både for 1997 og 2000. Det er imidlertid kun endringen i fiskeforbruket blant de aller eldste som er signifikant over tid.

⁸ 35 prosent av de som spiser fisk 3-4 g. i uka eller oftere spiser kjøtt like ofte, mens 65 prosent ikke gjør det (resultater vises ikke).

Vi kan konkludere med at kjøttforbruket målt som hvor ofte man har kjøtt til middag ikke har gjennomgått store endringer siden 1997, med enkelte unntak. Menn som lever i parforhold spiser oftere kjøtt som hovedingrediens til middag enn i 1997, det samme gjelder de over 60 år.

Endringer i kjøttforbruk målt som *hvor ofte* man har kjøtt til middag sier bare noe om *en* måte å endre på. En omlegging av kostholdet, bevisst eller ubevisst, kan skje på flere måter hvorav det å redusere hyppigheten av en matvare i middagsmåltidet bare er en mulighet. Derfor er det viktig å differensiere mellom ulike former for kjøttforbruk. Endring kan for eksempel skje ved at man spiser mindre av én type kjøtt og mer av en annen, eller at man unngår helt enkelte kjøttslag. Vi skal se nærmere på dette i neste avsnitt.

2.3 Å unngå helt eller redusere forbruket av enkelte kjøttslag

De aller fleste nordmenn spiser kjøtt. Både i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) og i 2000 svarte 99 prosent av befolkningen at de hadde spist kjøtt i løpet av de siste 3 månedene. Majoriteten, om lag 95 prosent av befolkningen spiser kjøtt *minst* en gang i uken, både i 1997 og i 2000 (jf. figur 2.1). Bare 2 prosent svarer at de spiser kjøtt sjeldnere enn 2-3 ganger i måneden eller aldri. Både i 1997 og i 2000 oppgir 1 prosent at de er vegetarianere (Lien, Bjørkum og Bye 1998, jf. også figur 3.1).⁹ Andelen som *selv* oppgir å være vegetarianere, slik det framgår av spm 30, holder seg imidlertid stabilt på om lag 1 prosent (jf. figur 3.1), noe som er lavt sammenlignet med mange andre land.

Bakgrunnen for at folk velger å bli vegetarianere spenner fra hensynet til dyras til egen helse, moralske overbevisninger om at det er galt å ta liv og religiøse grunner (Guzmán 1998). At det er så få vegetarianere i Norge betyr ikke at nordmenn er upåvirket av disse forholdene. Mange er opptatt av egen helse og de fleste mener trolig at det er viktig å behandle dyrene godt. De færreste mener imidlertid at det er galt å ta liv for at mennesket skal få mat (Lien, Bjørkum og Bye 1998). For de fleste nordmenn synes en endring i retning av et vegetarisk kosthold å være et dramatisk skritt å ta. Til det har kjøtt en altfor sentral rolle i kostholdet til folk flest (Lien, Bjørkum og Bye 1998, Guzman, Bjørkum og Kjærnes 2000).

Det finnes imidlertid andre strategier dersom man synes at kjøtt er usunt, er kritisk til dyrevelferden eller er bekymret for hvorvidt maten er trygg å spise. Innholdet av fett, utbredelse av salmonella og andre matbårne sykdommer, skrapesyke og kugalskap er problemer som varierer fra kjøtttype til kjøtttype. Innholdet av det mettede fettene er for eksempel høyere i fårekjøtt og storfe enn i hvitt kjøtt. Skrapesyke er en sykdom som først og fremst forbindes med sau, og kugalskap rammer i første rekke storfe. Hensynet til dyrenes velferd ivaretas også slik mange ser det i ulik grad for ulike dyr. Noen vil for eksempel mene at sau som beiter ute store deler av året har det bedre enn for eksempel gris, som stort sett bare er inne, eller kylling som ales opp i trange bur med liten bevegelsesmulighet.

Frykten for kugalskap eller ”farlig” fett trenger altså ikke å gjøre kjøttspisere til vegetarianere. Det gjør heller ikke skepsis til hvordan dyrene har det i moderne kyllingproduksjon. Man kan bare unngå å spise det og i stedet velge noe annet.

I det videre skal vi undersøke hvorvidt det har skjedd endringer når det gjelder å unngå eller redusere forbruket av enkelte kjøttslag. Vi skal også undersøke hvorvidt det har vært endringer når det gjelder hva slags kjøtt som unngås og i de årsaker som ligger til grunn for dette. I

⁹ I den siste undersøkelsen fra november 2001 svarer 2,4 prosent at de *ikke* har spist kjøtt de siste 3 månedene (se tabell 2-2). Dette er en signifikant økning på nesten 2 prosentpoeng. Om dette er en gryende tendens til en økning i andelen vegetarianere i Norge er uvisst.

tillegg til de ordinære undersøkelsene i 1997 og 2000 ble disse spørsmålene gjentatt i surveyen i mars 2001. Hensikten var å undersøke eventuelle endringer som følge av kugalskapskrisen på kontinentet med påfølgende stor oppmerksomhet omkring mattrygghet i norske medier.

Tabell 2.4 viser andelen som hhv. unngår helt, reduserer noe og som *ikke* unngår bestemte kjøttslag i 1997, 2000 og 2001. Som vi ser var det i 1997 til sammen 20 prosent av de spurte som svarte at de enten unngår helt, eller reduserer noe på bestemte kjøttslag. I 2000 har denne andelen økt til 25 prosent. Det er imidlertid bare andelen som svarer at de reduserer *noe* som har økt, mens andelen som svarer at de helt unngår bestemte kjøttslag stort sett er uendret. Resultatene for den siste undersøkelsen, gjennomført i mars 2001, viser at det *ikke* er signifikante endringer siden november 2000.

Tabell 2-4 Å unngå/redusere forbruket av enkelte kjøttslag etter undersøkelsestidspunkt. Prosent.

	1997	2000	2001
Unngår helt	11 (110)	11 (110)	9 (99)
Reduserer noe	9 (90)	14 (142)	16 (162)
Unngår ikke	80 (810)	75 (747)	74 (748)
Totalt	100 (1013)	100 (1000)	100 (1008)

Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test)

Det framgår av tabell 2-4 at endringer mht. å unngå bestemte kjøttslag i hovedsak er skjedd *før* vinteren 2000/2001, dvs. før mediernes oppmerksomhet om kugalskap og munn- og klovsyke økte. Det er derfor rimelig å anta at det her er snakk om stabile endringer. Ser vi derimot på endringer når det gjelder *hva* slags kjøtt som unngås blir dette bildet noe annerledes (jf. tabell 2-5).

I 1997 fant vi at det var svin og fårekjøtt som var de kjøttslagene som man i størst grad unngikk eller reduserte forbruket av, dernest fjærkre og storfe. Ser vi på resultatene for 2000 ser vi at det fremdeles er svin som er det kjøttslaget som man i størst grad unngår eller reduserer forbruket av, mens andelen som unngår fårekjøtt er redusert. Videre ser vi at det er en økning i andelen som unngår helt eller reduserer forbruket av storfekjøtt. Samtlige endringer er signifikante.

En måte å tolke dette på er at skrapesyken som rammet norsk landbruk i 1996 har kommet mer på avstand, mens kugalskap på ny har kommet i søkelyset med spredning til land som Danmark, Tyskland og Frankrike. Resultatene for den siste surveyen i 2001 støtter en slik tolkning. Nå er det ikke lenger svin som er det kjøttslaget som flest unngår eller reduserer forbruket av, men storfe. Mens 20 prosent svarte at de helt eller delvis unngikk storfekjøtt i 2000, er denne andelen økt til hele 63 prosent i 2001. Dette utgjør en økning på 40 prosentpoeng. Andelen som svarer at de unngår eller reduserer forbruket av svin er på sin side noe redusert. Det er for øvrig interessant at den sterke økningen i andelen som unngår (helt eller delvis) storfekjøtt bare i liten grad har medført at man i *mindre* grad unngår andre kjøttslag. Først og fremst er det slik at endringen i forbruket av storfe kommer i *tillegg* til at man også unngår eller reduserer forbruket av andre kjøttslag. Sammenlignet med 2000 er det nå flere som svarer at de unngår, ikke bare ett, men flere ulike typer kjøtt.

Tabell 2-5 Hva slags kjøtt man unngår eller reduserer forbruket av etter undersøkelsestidspunkt¹⁰. Prosent av de som svarer at de unngår eller reduserer forbruket av enkelte kjøttslag.

	1997 (n=200)	2000 (n=252)	2001 (n=261)
Storfe	11 (22)	20 (49)	63 (163)
Svin	36 (71)	37 (92)	27 (70)
Fårekjøtt	26 (52)	13 (32)	12 (31)
Fjærkre	13 (26)	13 (34)	8 (21)
Pølser	3 (5)	5 (13)	5 (14)
Kjøttdeig	6 (12)	3 (8)	4 (11)
Innmat	7 (13)	2 (5)	10 (25)
Vilt	3 (6)	2 (6)	0 (1)
Utenlandsk kjøtt	6 (11)	3 (8)	2 (4)
Kjøtt med høyt fettinnhold	5 (9)	7 (17)	0 (1)
Diverse	7 (13)	7 (17)	3 (8)
Er vegetarianer	3 (6)	2 (5)	2 (6)
Total	(200)	(252)	(260)

Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.01$ (testet ved t-test) for storfekjøtt, $p < 0.001$ for fårekjøtt. Forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.001$ for storfekjøtt, $p < 0.05$ for svin, $p < 0.001$ for innmat.

Også årsakene til at man unngår enkelte typer kjøtt har hatt en dreining fra 2000 til 2001, fra hensynet til smak og til helse i form av ernæring til hensynet til helse i form av matsikkerhet¹¹.

Tabell 2-6 Viktigste årsak til at man unngår eller reduserer forbruket av visse kjøttslag etter undersøkelsestidspunkt. Prosent av de som svarer at de unngår eller reduserer forbruket av enkelte kjøttslag.

	2000	2001
Hensynet til helse ift ernæring (fett, kolesterol, kreft, hjerte-/karsyk. ol)	40	20
Hensynet til helse ift matvaresikkerhet (skrapesyke, kugalskap etc.)	10	48
Smak	31	12
Hensynet til hvordan dyrene har det	2	2
Åpent	14	14
Ubesvart/vet ikke	2	4
Totalt	100 (252)	100 (260)

Forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.001$ (t-test) for hensynet til ernæring, matvaresikkerhet og smak

Mens ernæringshensyn var det hensynet som veide tyngst for flest i 2000 er det i 2001 hensynet til matsikkerhet som er det viktigste argumentet. I 2000 oppgav 40 prosent hensynet til ernæring som grunn til å unngå enkelte kjøttslag, mens denne andelen i siste undersøkelse er redusert til 20 prosent. Smak som var det nest viktigste argumentet i 2000, med en andel på 31 prosent er nå redusert til 12 prosent. Andelen som benytter argumentet om matsikkerhet har imidlertid økt fra 10 prosent til 48 prosent.

En slik dreining må forstås på bakgrunn av utbrudd av kugalskap på kontinentet, kombinert med en frykt for at sykdommen skal krysse norske landegrenser og dermed kan komme til å angå oss i en annen grad enn før. Sakens brede oppmerksomhet i mediene har sannsynligvis forsterket en slik frykt. Trolig har også den generelle diskusjonen om mattrygghet skjerpet folks bevissthet omkring dette spørsmålet. Denne dreiningen må imidlertid ikke tolkes dithen at folk ikke lenger tar andre hensyn når de velger å unngå, eller redusere noe på forbruket av visse typer kjøtt. Sannsynligvis er det slik at hensynet til matsikkerhet kommer i tillegg til andre hensyn som til ernæring og smak. Respondentene hadde imidlertid bare mulighet til å avgi ett svar på spørsmålet og det er derfor den begrunnelsen som oppleves som viktigst som

¹⁰ Flere svar mulige slik at totalprosenten summerer seg til over 100

¹¹ Spørsmålet ble ikke stilt i 1997. Spørsmålet som ble stilt i 2000 og 2001 var prekodet, men ble ikke lest opp.

oppgis, men ikke nødvendigvis den eneste. Funnene viser likevel at i situasjoner hvor spørsmålet om matsikkerhet aktualiseres, slik vi ser i dag, overskygger denne typen hensyn de fleste andre hensyn. Når man ikke lenger kan stole på at maten er trygg blir andre hensyn vedrørende maten tilsidesatt. Denne prioriteringen kan imidlertid raskt endres, for eksempel idet fokus på kugalskap avtar. Resultatene fra 2000 representerer etter all sannsynlighet et mer stabilt mønster enn resultatene fra 2001.

Kugalskap og Creutzfeldt-Jakobs sykdom (CJS), som er den menneskelige varianten av sykdommen, oppleves trolig også som mer skremmende enn mange andre matbårne sykdommer som for eksempel salmonella eller listeria. Dette til tross for at det langt flere som dør av salmonella og listeria enn av CJS. Den direkte risikoen for å bli smittet av CJS er trolig knapt nok kalkulerbar (se Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997 for nærmere diskusjon av risiko). Vi kan imidlertid anta at det er noe med sykdommens karakter (ny og av industriell opprinnelse) fryktingytende symptomer og uheldelige status som oppleves spesielt skremmende. I tillegg kommer at sykdommen har en inkubasjonstid på flere år. Hvis man har spist infisert storfekjøtt i dag vil man ikke få vite om sykdommen er utviklet før om mange år. Det handler således om en potensiell fare som griper inn i fremtiden og hvis omfang er vanskelig å vurdere¹². Måten dyra har blitt påført sykdommen på, gjennom å spise fôr med benmel fra døde dyr ("kannibalisme"), har trolig også bidratt til å frata mange lysten på storfekjøtt. Alt dette bidrar til å skape et inntrykk av at sykdommen er et resultat av et moderne produksjonssystem som har fjernet seg fra det som anses som naturlig (se også Bjørkum et al. 1997).

Det er altså hensynet til egen helse og smakspreferanser som er de viktigste grunnene til å unngå eller redusere noe på forbruket av enkelte kjøttslag. Hensynet til dyrenes ve og vel er, som vi ser av tabell 2.6, et langt mindre utbredt argument. Bare 2 prosent oppgir dette som årsak til at de unngår eller reduserer noe på forbruket av visse kjøttslag. Lignende resultater fremkom i en studie av fra 1993 som viste at bare om lag 3 prosent avsto fra å spise kjøtt av moralske eller miljømessige motiverv (Strandbakken 1993). Våre resultater betyr ikke nødvendigvis at dette ikke er et tema som opptar folk. Flere studier viser at etiske aspekter i kjøttproduksjon er et viktig tema for mange forbrukere (Holm og Møhl 1994/1995, Almås 1991, Nygård 1994, Guzmán 1998). Wandel og Bugge (1994) fant for eksempel at over 60 prosent var villige til å betale 5 prosent mer for varer som var produsert på en dyrevennlig måte. Det resultatene i denne studien viser, er først og fremst at hensynet til dyrenes ve og vel ikke er det *avgjørende* argument for å legge om spisevanene. At så få oppgir dyrevelferd som viktigste grunn, kan naturligvis også ha sammenheng med man anser dyrevelferden for å være godt ivaretatt i norsk landbruk. Noe overraskende er det likevel at dette argumentet har så liten utbredelse, tatt i betraktning at dyrs velferd i moderne landbruk er et tema som stadig debatteres i mediene, og som ofte fremsettes som et viktig forbrukerkrav.

Både i 2000 og 2001 er svarene til 14 prosent av respondentene plassert i kategorien "åpent", dvs. at årsakene til at man unngår enkelte kjøttslag ikke har passet inn i de prekodete svarkategoriene. Noen oppgir her at kjøttet er tungt fordøyelig eller at det er vanskelig å tygge. Andre svarer at det handler om velvære, eller at fettene eller konsistensen på det aktuelle kjøttet er *ekkelig*. Flere svarer at de har tilgang til annen type kjøtt som for eksempel vilt, eller at de bare spiser fisk. Andre igjen oppgir religiøse grunner som årsak eller at man helt enkelt er vegetarianer. At man ikke vet hvor kjøttet kommer fra, hva som er i kjøttet eller i dyreføret, at kvaliteten ikke er god er andre grunner som blir nevnt.

Spørsmålet vi videre kan stille oss er hvorvidt det først og fremst er frykten for kugalskap som er grunnen til at noen velger bort storfekjøtt, eller om det er helt andre årsaker, som for

¹² Den engelske legen Richard Lacey uttalte for eksempel at CJS-sykdom kunne drepe 500 000 mennesker årlig. Sykdommen vil ifølge Lacey eksplodere fra omkring år 2005, siden de fleste er blitt smittet mellom 1992 og 1993 (Dagens Næringsliv 08.06.96).

eksempel ernæringsmessige? Og hva er det rådende argumentet for å kutte ut eller redusere svin, sau og kylling? Det er rimelig å anta at begrunnelsene for å unngå eller redusere forbruket av ulike kjøttslag vil variere avhengig av hva slags kjøtt det dreier seg om, og – ikke minst – undersøkelsestidspunktet. For å belyse dette har vi sammenstilt utsagn om hvilke kjøttslag som unngås med de begrunnelser som anses som viktigst. Når det gjelder storfekjøtt vil vi undersøke om argumentene som benyttes varierer avhengig av undersøkelsestidspunkt, altså mellom 2000 og 2001. Dette gjør vi fordi det knytter seg spesiell interesse til storfekjøtt sett i lys av situasjonen med kugalskap på kontinentet. For øvrige kjøttslag begrenser vi oss til å se på resultatene for 2000, da disse antas å reflektere et mer stabilt mønster.

I tabell 2.7 ser vi sammenhengen mellom hva slags kjøtt man unngår eller reduserer forbruket av og hvilket hensyn som oppgis som grunn.

Tabell 2-7. Hva slags kjøtt man unngår etter type hensyn. Prosent. 2000¹³.

	Storfe -00	-01	Svin -00	Sau -00	Fjærkr. -00	Pølser ¹⁴ -00	Kjøttdeig ¹⁵ -00	Innmat ¹⁶ -00
Hensynet til helse ift ernæring fett, kolesterol, kreft, hjerte- /karsyk. o.l.	46	18	42	28	12	(69)	(71)	(33)
Hensynet til helse ift matvare- sikkerhet (skrapesy- ke, kugalskap o.l.)	24	67	8	3	18	-	-	-
Smak	14	5	28	53	46	(31)	-	(67)
Hensynet til hvordan dyrene har det	-	1	2	3	12	-	-	-
Åpent	12	9	17	9	12	-	(29)	-
Ubesvart/vet ikke	4	1	3	3	-	-	-	-
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100
	(50)	(164)	(93)	(32)	(33)	(13)	(7)	(6)

Forskjellen mellom 2000 og 2001 i bruk av de to helseargumentene (ernæring og matsikkerhet) er signifikant med $p < 0.001$ (t-test) for storfe. 2000: Forskjellen i bruk av argumentet om helse (ernæring), mellom storfe og fjærkre og mellom svin og fjærkre er signifikant med $p < 0.001$. Forskjellen i bruk av argumentet om helse (matvaresikkerhet), mellom storfe og svin er signifikant med $p < 0.05$, med $p < 0.001$ mellom storfe og får, med $p < 0.05$ mellom fjærkre og får. Forskjellen i bruk av argumentet om smak, mellom fjærkre og storfe er signifikant med $p < 0.01$, med $p < 0.001$ mellom sau og storfe og med $p < 0.05$ mellom får og svin.

Hvis vi først ser på hvilke hensyn som er avgjørende for å ikke spise eller spise mindre storfekjøtt ser vi at det er store forskjeller mellom 2000 og 2001. Mens 46 prosent av de som unngår storfekjøtt benyttet argumentet om ernæring i 2000 er denne andelen i 2001 redusert til 18 prosent. Motsatt tendens ser vi når det gjelder hensynet til matsikkerhet; 24 prosent benyttet dette som argument i 2000 mot 67 prosent i 2001. Dette har, som vi tidligere har vært inne på, med stor sannsynlighet sammenheng med den siste tidens oppmerksomhet rundt kugalskap spesielt og mattrygghet generelt. Hvorvidt en slik dreining kun er en midlertidig reaksjon på sykdomssituasjonen på kontinentet eller om det er uttrykk for varige endringer er for tidlig å si.

Sammenligner vi nå videre forskjeller i bruk av ulike argumenter for hvert enkelt kjøttslag (her ser vi bare på resultatene for 2000) viser resultatene at argumentet om helse har større utbredelse blant de som unngår storfe, enn blant de som unngår fjærkre. Videre er det en høyere andel blant de som unngår svin sett i forhold til de som unngår fjærkre, som begrunner dette med hensynet til helse ift ernæring. Dette betyr altså at svin anses for å være et fetere og mer usunt kjøttslag enn fjærkre.

¹³ Tall for storfe er tatt med for 2001

¹⁴ Det kan ikke trekkes slutninger på statistisk grunnlag når N er lavere enn 20

¹⁵ Jf. fotnote 13

¹⁶ Jf. fotnote 13

Argumentet om matvaresikkerhet benyttes i større grad for å unngå eller redusere forbruket av storfe enn svin og får. Det å spise storfekjøtt oppleves altså som mer "risikofyllt" enn det å spise svinekjøtt og får. Videre viser analysen at argumentet om matvaresikkerhet er mer utbredt blant de som unngår fjærkre enn de som unngår sau. Dette har trolig sammenheng med at matinfeksjoner forårsaket av for eksempel salmonella i mye større grad er ett tema som relateres til forbruk av fjærkre enn sau.

Ser vi videre på argumentet om smak, finner vi at dette argumentet har en større utbredelse som begrunnelse for å unngå fjærkre enn for å unngå storfe. Argumentet om smak er videre et mer utbredt argument for å unngå sau enn for å unngå storfe, og likeledes for å unngå sau sett i forhold til å unngå svin. Smakspreferanser gjør seg altså i større grad gjeldende som grunn til å ikke spise, eller spise mindre av fårekjøtt og fjærkre enn som begrunnelse for ikke å spise storfe eller svin.

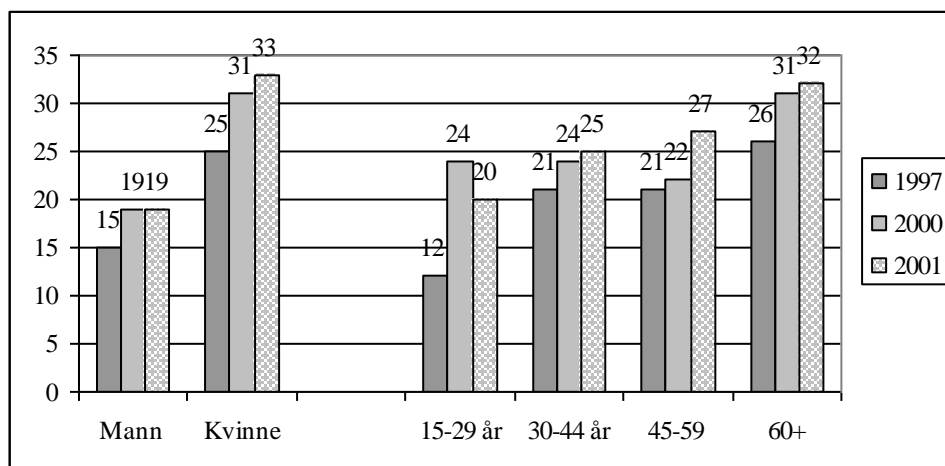
Når det gjelder det å unngå eller redusere forbruket av visse kjøttslag med begrunnelse i hvordan dyrene har det, finner vi ingen variasjon mellom ulike kjøttslag.

Ser vi nå på betydningen av de enkelte hensyn for *hvert* kjøttslag ser vi at hensynet til helse ift ernæring er det hensynet som veier tyngst både for å unngå eller redusere forbruket både av storfe og svin i 2000. I 2001 veier, som nevnt tidligere, hensynet til matsikkerhet tyngre for å unngå storfe. For sau og fjærkre er hensynet til smak den begrunnelsen som i størst grad benyttes når det gjelder å unngå eller redusere forbruket av disse kjøttslagene. Når det gjelder kylling er det interessant å merke seg at hensynet til smak er en viktigere grunn til å unngå dette kjøttslaget enn hvordan dyrene har det.

2.3.1 Det å unngå bestemte kjøttslag på bakgrunn av kjønn, alder, utdanning, sivilstatus og barn i husholdet

Vi har ovenfor sett at det har vært en signifikant økning fra 1997 til 2000 i andelen som unngår eller reduserer forbruket av visse typer kjøtt. Fra høsten 2000 til våren 2001 har disse tallene holdt seg stabile, på tross av omfattende mediefokus omkring kjøttproduksjon og matsikkerhet i Europa. I det videre skal vi se nærmere på hvordan utviklingen har vært i ulike grupper av befolkningen. Er det slik at disse endringene gjør seg gjeldende i noen grupper og ikke i andre? For å belyse dette har vi foretatt separate analyser på bakgrunn av kjønn, alder, utdanning, sivilstatus og hvorvidt det er barn i husholdningen eller ikke¹⁷. Resultatene er presentert i figur 2.8, 2.9 og 2.10. Når det gjelder sammenligning av resultatene fra 2000 og 2001 begrenser vi oss til å analysere disse på bakgrunn av kjønn og alder.

¹⁷ Når det gjelder utdanning, sivilstatus og hvorvidt man har barn i husholdningen eller ikke sammenligner vi kun resultatene for 1997 og 2000. Dette fordi disse bakgrunnsvariablene avviker noe fra øvrige år.

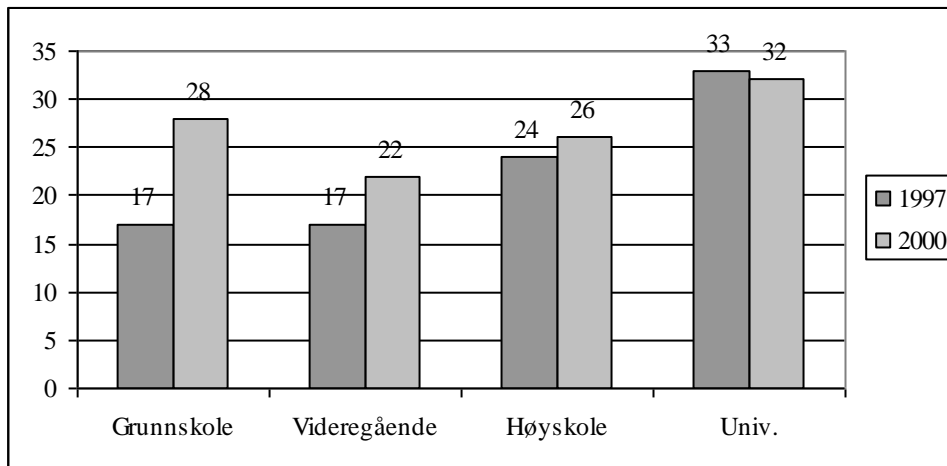
Figur 2-8 Å unngå, eller redusere forbruket av bestemte kjøttslag etter kjønn, alder og undersøkelsestidspunkt.

N=1010 (1997), 999 (2000), 1008 (2001). Forskjellene mellom 1997 og 2000 er signifikant (testet ved kji-kvadrat-test) med $p < 0.05$ for kvinner, $p < 0.001$ for aldersgruppen 15-29 år. Forskjellen mellom menn og kvinner er signifikant med $p < 0.01$ i 1997 og 2000, $p < 0.001$ i 2001. Forskjellen mellom ulike aldersgrupper er signifikant med $p < 0.01$ i 1997, $p < 0.05$ i 2001.

Analysene viser at det er en signifikant økning fra 1997 til 2000 i andelen som unngår eller reduserer forbruket av bestemte kjøttslag blant kvinner, men ikke blant menn (jf. figur 2-8). Mens 25 prosent av kvinnene svarte at de unngår bestemte kjøttslag i 1997 har andelen økt til 31 prosent i 2000. Dette kan tyde på at kvinner i større grad enn før tar konsekvensene av sin kritiske holdning til kjøtt og kjøttproduksjon. Studien i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) viste at kvinner alt i alt hadde et langt mer skeptisk forhold til kjøtt og kjøttproduksjon enn menn. Sammenlignet med menn gav kvinner i større grad uttrykk for mistillit til kjøttbransjen og de hadde i større grad enn menn betenkeligheter til eget kjøttforbruk. Kvinner betraktet også i større grad enn menn kjøtt som unødvendig i kostholdet og var mer positive til vegetarisme enn det menn var. I tillegg gav de i større grad enn menn uttrykk for bekymring for hva dyra spiser og for hva industrien tilsetter kjøttproduktene. Det er derfor ikke overraskende at økningen i andelen som unngår visse typer kjøtt i større grad gjør seg gjeldende for kvinner enn for menn. Det er imidlertid ingen signifikant endring verken for menn eller kvinner fra 2000 til 2001, noe som samsvarer med resultatene for befolkningen som helhet.

Når det gjelder endring i ulike aldersgrupper, er det en signifikant økning i andelen som unngår eller reduserer forbruket av bestemte kjøttslag fra 1997 til 2000 i aldersgruppen 15-29 år, fra 12 prosent i 1997 til 24 prosent i 2000, men ikke i øvrige aldersgrupper. Den økningen som vi så for totalbefolkningen fra 1997 til 2000, og som vi senere så kun gjaldt for kvinner, gjør seg altså gjeldende bare i den yngste aldersgruppen. Økningen i denne aldersgruppen kan også ha sammenheng med at det i 1997 var denne aldersgruppen som var *minst* tilbøyelige til å unngå eller redusere forbruket av enkelte kjøttslag. Endringer i 2000 kan dermed være et uttrykk for et "etterslep" hva angår spørsmål om helse og mattrygghet – viktige årsaker til å velge bort eller redusere forbruket av kjøtt. Når vi sammenligner resultatene for 2000 med resultatene for 2001 finner vi ingen signifikante endringer i noen av aldersgruppene.

Sammenligner vi resultatene for 1997 med de for 2000 sett på bakgrunn av utdanning, viser analysene at det er en signifikant økning i andelen som enten unngår, eller reduserer forbruket av bestemte kjøttslag blant de med utdanning på grunnskolenivå (jf. figur 2-9). Resultatene i øvrige utdanningsgrupper er stabile. Dette kan være en effekt av alder, ved at det er en stor andel med utdanning på grunnskolenivå i den yngste aldersgruppen. I likhet med i 1997 er det også i 2000 de med høyest utdanning som i størst grad unngår visse kjøttslag.

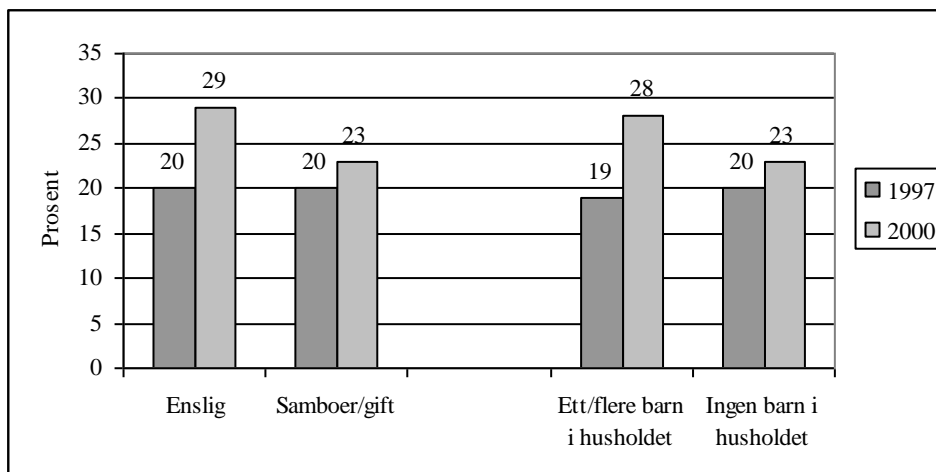

Figur 2-9 Å unngå eller redusere forbruket av bestemte kjøttslag etter utdanning og undersøkelsestidspunkt.

N=1010 (1997), 999 (2000). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.01$ (kji-kvadrat-test) for de med grunnskole. Sammenhengen mellom det å unngå visse typer kjøtt og utdanning er signifikant med $p < 0.01$ i 1997.

Økningen i andelen som unngår eller reduserer forbruket av bestemte kjøttslag i perioden 1997 til 2000, har altså i hovedsak skjedd blant kvinner, blant de mellom 15 og 29 år og blant utdannede på grunnskolenivå.

Ser vi på forskjeller mellom 1997 og 2000 på bakgrunn av sivilstatus (figur 2.10) ser vi at det er en økning i andelen som unngår visse kjøttslag blant enslige, men ikke blant gifte/samboende. Dette kan ha sammenheng med at det er enklere for personer som lever alene å endre spisevaner, enn for personer som lever i parforhold og som må ta hensyn til andre enn seg selv. Flere studier viser for eksempel at kvinner gir uttrykk for et ønske om å redusere kjøttforbruket, men synes det er vanskelig av hensyn til mannens preferanser for kjøtt (Holm og Møhl 1994, Carles og Kerr 1988).

Figur 2-10 Å unngå eller redusere forbruket av bestemte kjøttslag etter undersøkelsestidspunkt og hhv. sivilstatus og barn i husholdet.

N=1010 (1997), 999 (2000). Forskjellene mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.01$ (kji-kvadrat-test) for enslige og de som har barn i husholdet

Analysen viser også at det er en økning i andelen som unngår eller reduserer forbruket av bestemte kjøttslag blant personer som har ett eller flere barn i husholdet, mens vi ikke ser en tilsvarende økning blant personer som bor i hushold uten barn. Dette kan tyde på at flere

vektlegger hensynet til barna når man velger bort visse kjøttslag. Bekymring for barnas helse, for eksempel som følge av å spise infisert kjøtt eller kjøtt med mye fett kan altså være noe av årsaken til at man unngår eller reduserer forbruket av visse typer kjøtt.

2.3.2 Årsaker til at man unngår/reduserer visse typer kjøtt sett på bakgrunn av kjønn, alder og utdanning

Flere studier viser som nevnt at kvinner i større grad enn menn er opptatt av mat og helse (Wandel 1994). Kvinner spiser også (sammenlignet med menn), mer av mat som fra et ernæringsmessig synspunkt betraktes som sunnere, f.eks. grønnsaker og frukt (Wandel og Bugge 1994, Wandel 1997 i Bjørkum et al. 1997). Berg (2000) fant for eksempel at menn i større grad enn kvinner var opptatt av smak enn helse. Studier har også vist at kvinner, sammenlignet med menn, er mer bekymret for matens trygghetsmessige aspekter (Lien, Bjørkum og Bye 1998, Berg 2000). Opptattheten av sunn og trygg mat varierer også mellom ulike aldersgrupper (Wandel 1994) og mellom ulike utdanningsgrupper (Wandel og Bugge 1994, Wandel og Bugge 1994, Prättälä et al. 1992, Karisto m.fl.1993). Mot denne bakgrunn kunne vi tenke oss at kvinner i større grad enn menn ville oppgi helsemessige årsaker til å unngå eller redusere forbruket av visse typer kjøtt, mens menn i større grad ville oppgi andre typer av grunner, for eksempel smak.

Resultatene viser en tendens til at det er en noe større andel menn enn kvinner som oppgir hensynet til fett, kolesterol, hjertekarsykdommer og lignende som årsak til at de unngår visse typer kjøtt, mens det er en noe større andel kvinner enn menn som oppgir hensynet til matsikkerhet. Ingen av tallene er imidlertid signifikante¹⁸.

Tabell 2-8 Årsaker til at man unngår/reduserer visse typer kjøtt etter kjønn, alder og utdanning i år 2000. Prosent.

	Kjønn		Alder				Utdanning			
	M	K	15-29	30-44	45-59	60+	Gr.sk	Vider.	Høys.	Univ.
Helse ift ernæring	44	38	39	40	43	42	40	40	44	40
Helse ift matsikk.	6	13	5	6	12	17	13	7	8	20
Smak	34	31	41	30	26	29	23	36	30	34
Dyrevelferd	2	3	2	5	2	1	2	4	1	0
Åpent	13	16	14	19	17	11	21	14	18	6
Total	100 (91)	100 (154)	100 (64)	100 (63)	100 (42)	100 (76)	100 (47)	100 (86)	100 (78)	100 (35)

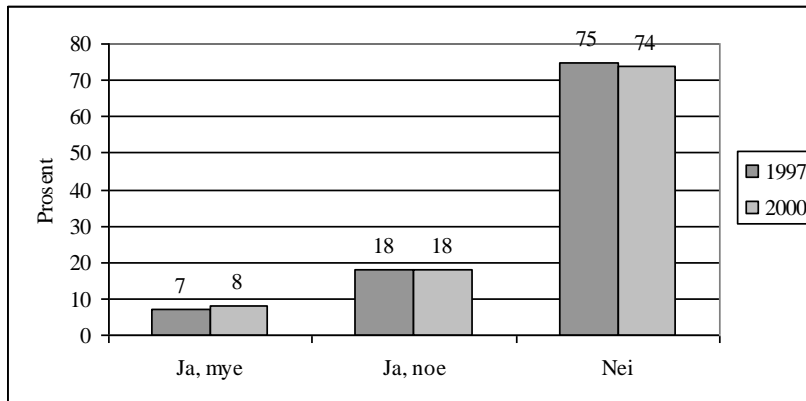
Ser vi på alder viser tabellen at helseargumentet ift ernæring er nokså jevnt fordelt i ulike aldersgrupper, mens andelen som benytter matsikkerhetsargumentet øker med økende alder. Når det gjelder smak ser tendensen ut til å være motsatt; yngre oppgir dette i større grad som grunn enn eldre. Dyrevelferd synes også å ha noe større oppslutning blant de yngre, først og fremst aldersgruppen 30-44 år. Ingen av sammenhengene er imidlertid signifiante.

Det er heller ingen signifikante forskjeller på bakgrunn av utdanning.

¹⁸ Selv om forskjellene synes relativt store opererer vi med nokså lave tall og det skal derfor mye til å oppnå signifikante forskjeller

2.4 Endring i kjøttforbruk siste to år (etter undersøkelsestidspunkt)

Ett annet av spørsmålene som undersøkelsen tar for seg, er i hvilken grad folk selv rapporterer endring i kjøttforbruket i løpet av de siste to år, og hva slags endringer som er foretatt. I undersøkelsen fra 1997 svarte 7 prosent at de hadde endret sitt kjøttforbruk *mye*, mens 18 prosent svarte at de hadde endret *noe*. Til sammen fant vi at en fjerdedel av befolkningen hadde endret sitt forbruk av kjøtt i løpet av de siste 2 årene. Som det fremgår av figur 2-11 er denne andelen uendret i 2000; det er verken flere eller færre som rapporterer om endringer i sitt kjøttforbruk.

Figur 2-11 Endring i kjøttforbruk de siste 2 år (etter undersøkelsestidspunkt)

N =1012 (1997), 1000 (2000).

Blant de som hadde endret sitt kjøttforbruk i 1997 var det endringer i form av å spise mindre kjøtt eller kutte det helt ut som var mest utbredt, etterfulgt av å spise mindre av enkelte kjøttslag samt det å skjære bort synlig fett. Noen svarte også at de spiste mer kjøtt. Når vi sammenligner hva slags endringer som ble rapportert i 1997 med tilsvarende for 2000 viser resultatene at det i all hovedsak er de samme endringene som gjøres, med to unntak. Det er en signifikant lavere andel som har endret i form av å spise *mer* pølse eller farseprodukter, og en signifikant større andel som har endret i form av å spise *mindre* av enkelte kjøttslag (jf. tabell 2-9). Det siste samsvarer med resultatene i kapittel 2.3 hvor vi fant en økning i andelen som svarer at de unngår visse typer kjøtt.

Tabell 2-9 Endringsformer etter undersøkelsestidspunkt¹⁹. Prosent.

	1997	2000
Mer kjøtt	16	18
Mindre kjøtt/eller kuttet det helt ut	55	51
Oftere kjøtt som hovedingrediens	11	13
Oftere retter der kjøtt er tilleggsingrediens	12	8
Mer rent kjøtt	20	18
Mer pølse/farseprod.	10	5**
Skjærer oftere bort fett	22	19
Mindre av enkelte kjøttslag	25	33**
Annet	12	10
N	253	264

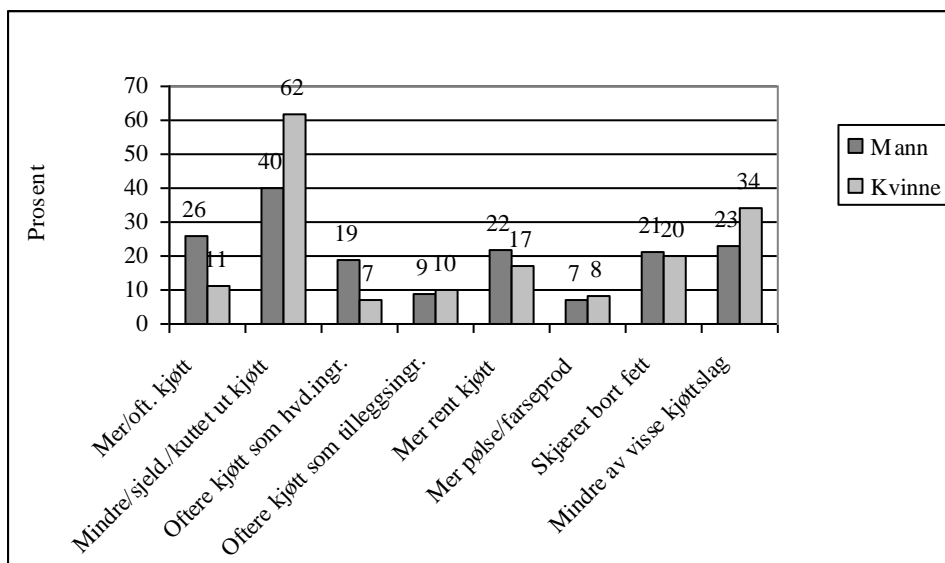
Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.01$ (**)(kji-kvadrat-test) for "mer pølse/farseprod." og "mindre av enkelte kjøttslag".

¹⁹ Flere svar mulige

I neste avsnitt skal vi se nærmere på hvordan ulike typer av endringer varierer mellom menn og kvinner og mellom ulike aldersgrupper.

2.4.1 Endring de siste to år etter kjønn, alder og undersøkelsestidspunkt

Fordi det ofte er store forskjeller mellom menn og kvinner i spørsmål om mat skal vi ta for oss kjønnsforskjeller for de ulike typene av endringer. I tillegg skal vi se på eventuelle forskjeller mellom ulike aldersgrupper. Fordi vi opererer med lave tall (få som svarer at de har endret) har vi slått sammen tallene for 1997 og 2000²⁰. Tallene i figur 2.12 og 2.13 viser således hvilke endringer som er gjort i kjøttforbruket de siste to år, for hhv. menn og kvinner, samt i ulike aldersgrupper pr. 1997 og pr. 2000 sett under ett.

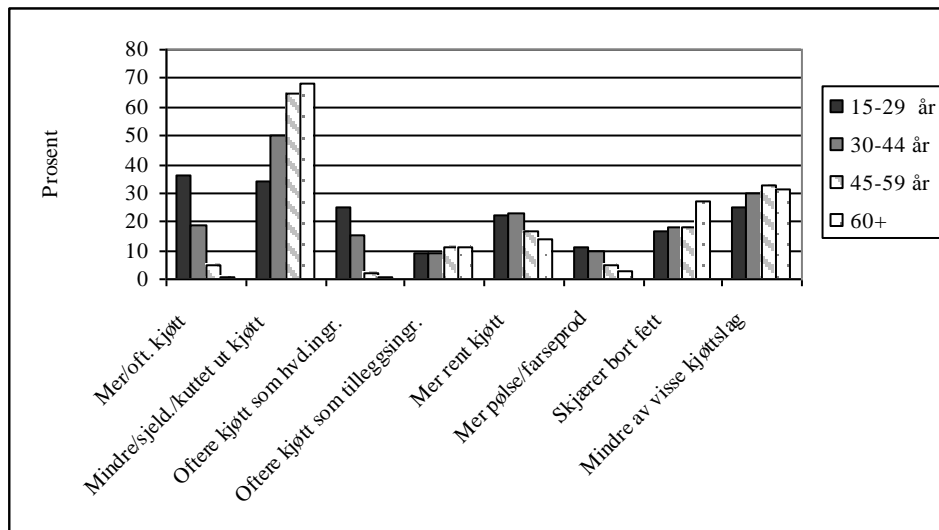
Figur 2-12 Ulike typer av endringer de siste 2 år etter kjønn.

N =210 (menn),307 (kvinner). Forskjellen mellom menn og kvinner er signifikant (testet ved kji-kvadrat-test) med $p < 0.001$ for mer/oftere kjøtt, $p < 0.001$ for mindre/sjeldnere kjøtt, $p < 0.001$ for oftere kjøtt som hovedingrediens, $p < 0.01$ for spiser mindre av enkelte kjøttslag.

Som vi ser av figuren er det til dels store forskjeller mellom menn og kvinner når det gjelder ulike typer av endring. Det er en større andel menn enn kvinner som svarer at de endrer i form av å spise mer eller oftere kjøtt mens det er en større andel kvinner som endrer i form av en reduksjon av kjøttspising. Disse resultatene støtter opp under resultater fra MMI's spisevaneundersøkelse (i Kjøttets tilstand 2000) som viser at kvinner i økende grad er opptatt av å unngå å spise for mye kjøtt. Kjønnsforskjellen gjelder uavhengig av sivilstatus (resultater vises ikke). Vi finner også at det er en større andel menn enn kvinner som har endret ved et hyppigere forbruk av kjøtt som hovedingrediens. Til slutt er det en større andel kvinner enn menn som svarer at de spiser mindre av enkelte kjøttslag (jf også figur 2.8). Når det gjelder øvrige endringer finner vi ingen signifikante kjønnsforskjeller. Kvinner tenderer altså til å endre i retning av å spise mindre kjøtt, mens menn oftere enn kvinner endrer i form av en økning i kjøttforbruket. Også blant menn er det likevel flere som svarer at de reduserer, enn som svarer at de øker forbruket av kjøtt. Disse resultatene støtter opp under det vi tidligere har funnet av forskjeller mellom menn og kvinners kjøttforbruk og holdninger til kjøtt (Lien, Bjørkum og Bye 1998).

²⁰ Retningen på sammenhengen mellom endringer og kjønn/alder går delvis i samme i samme retning både for 1997 og 2000.

Ser vi på alder finner vi også flere forskjeller.

Figur 2-13 Ulike typer av endringer de siste 2 år etter alder.

N=158,126,94,141. Forskjellen mellom ulike aldersgrupper er signifikant (testet ved kji-kvadrat-test) med, $p < 0.001$ for mer/oftere kjøtt, $p < 0.001$ for mindre/sjeldnere kjøtt, $p < 0.001$ for oftere kjøtt som hovedingrediens, $p < 0.05$ for mer pølse/farseprodukter.

Analysen viser en signifikant forskjell mellom ulike aldersgrupper mht endring i form av å spise mer eller oftere kjøtt; tendensen er synkende med økende alder – jo eldre man er, jo mindre er tilbøyeligheten til å endre i form av å spise mer kjøtt. Motsatt tendens gjør seg gjeldende når det dreier seg om endring i form av å spise mindre, sjeldnere eller helt kutte ut kjøtt – jo eldre man er jo større er andelen som endrer i form av å spise mindre/sjeldnere kjøtt. Videre er det en større andel blant de yngre alderskategorier som endrer ved et hyppigere forbruk av kjøtt som hovedingrediens, sammenlignet med eldre alderskategorier. Det samme gjelder endring i form av å spise mer pølse og farseprodukter. Eldre tenderer altså til å endre i retning av å spise mindre kjøtt mens det omvendte gjør seg gjeldende for de yngre alderskategoriene. Dette kan ha sammenheng med at eldre i mindre grad enn yngre ser på kjøtt som sunn mat, mens yngre i større grad betrakter kjøtt som uunnværlig i kostholdet (Lien, Bjørkum og Bye 1998, se også kap 5.1). En nærliggende forklaring er at eldre i større grad enn yngre opplever helseproblemer ”på kroppen” og at de derfor i større grad følger kostholdsmessige råd om å redusere forbruket av kjøtt med høyt innhold av mettede fettsyrer. At yngre i større grad enn eldre ser på kjøtt som uunnværlig i kostholdet kan ha sammenheng med at de i mindre grad enn eldre har kompetanse på tilberedning av annen mat, som for eksempel fisk. I en kvalitativ studie av ungdom (Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000) gir flere av informantene uttrykk for at de har kompetanse på tilberedning av kjøtt, men føler de har liten kunnskap om hvordan de skal tilberede fisk. Studier viser også at ungdom i mindre grad enn eldre liker fisk (Døving 1997). Dette kan forklare hvorfor kjøtt synes å ha en viktigere posisjon i kostholdet blant unge enn eldre. Det kan også forklare at de i mindre grad enn eldre er tilbøyelige til å endre sitt kjøttforbruk i retning av å spise mindre kjøtt, men tenderer til å endre i form av å spise mer kjøtt.

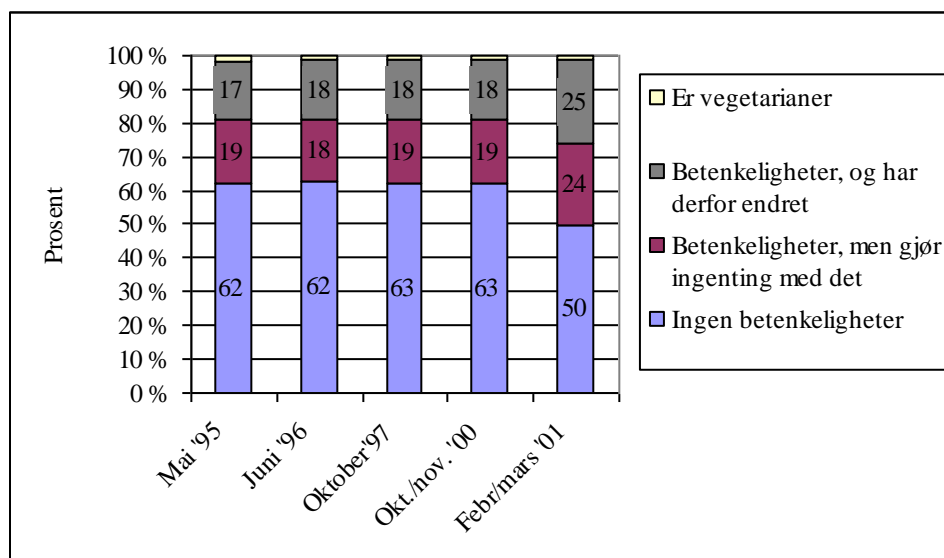
3 Betenkeligheter til kjøtt

Vi har i det foregående sett at det har vært en økning i perioden 1997 til 2000 i andelen av befolkningen som enten unngår helt, eller reduserer noe på enkelte kjøttslag. Fra november 2000 til mars 2001 fant vi ingen slik endring. Vi fant der i mot en økning i andelen som svarer at de unngår *storfekjøtt*, samtidig som vi fant en dreining fra begrunnelse i argumenter om helse ift ernæring og smak, til begrunnelse i argumentet om matsikkerhet.

I det videre skal vi undersøke hvorvidt det har skjedd en tilsvarende endring når det gjelder andelen som gir uttrykk for *skepsis* til kjøtt. Spørsmålet er formulert i følgende svaralternativer; ”jeg har ingen betenkeligheter med hensyn til mitt kjøttforbruk”, ”jeg har noen betenkeligheter med mitt kjøttforbruk, men gjør ikke noe med det”, ”jeg har noen betenkeligheter med mitt kjøttforbruk og har derfor endret det”, ”jeg er vegetarianer”. Dette er altså ikke et rent holdningsspørsmål, men et spørsmål som også sier noe om forholdet mellom *holdning* og *handling*. Spørsmålet har blitt stilt på samme måte i ulike undersøkelser siden våren 1995 og gir derfor mulighet til å sammenligne noe lenger tilbake i tid enn øvrige spørsmål i undersøkelsen²¹. På bakgrunn av oppmerksomheten omkring kugalskap siden desember i fjor, ble spørsmålet gjentatt i mars 2001. Vi vil presisere at spørsmålet omhandler betenkeligheter til *eget* forbruk, og ikke til kjøttproduksjon eller kjøttbransjen mer generelt.

Analysene viser at andelen som gir uttrykk for betenkeligheter til eget kjøttforbruk i perioden 1995 til 2000 er svært stabil (se figur 3-1). Andelen som ikke har betenkeligheter ligger på 62-63 prosent i hele perioden, mens andelen som har betenkeligheter ligger på i underkant av 40 prosent (hvorav om lag halvparten svarer at de har endret). Om lag 1-2 prosent oppgir å være vegetarianere. I siste undersøkelse, gjennomført kjøttforbruk i februar/mars i år, ser vi imidlertid at dette stabile mønsteret er endret. Andelen som svarer at de *ikke* har betenkeligheter er nå redusert til 50 prosent. Dette er en endring på 13 prosentpoeng. Tilsvarende er andelen som svarer at de har betenkeligheter, men ikke gjør noe med det økt fra 19 prosent i 2000 til 23 prosent i 01. Andelen som svarer at de har betenkeligheter og derfor har endret har økt fra 18 til 26 prosent i samme periode. Det bør imidlertid understrekes at denne økning i andelen som har betenkeligheter til eget kjøttforbruk ikke nødvendigvis reflekterer en *varig* endring.

²¹ Undersøkelser gjennomført av Feedback Research våren 1995 og våren 1996 på oppdrag fra OFK

Figur 3-1 Har du betenkeligheter til eget kjøttforbruk?

N=1033 (1995), 1035 (1996), 996(1997), 980(2000), 996(2001). Forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.001/p < 0.01$ (t-test)

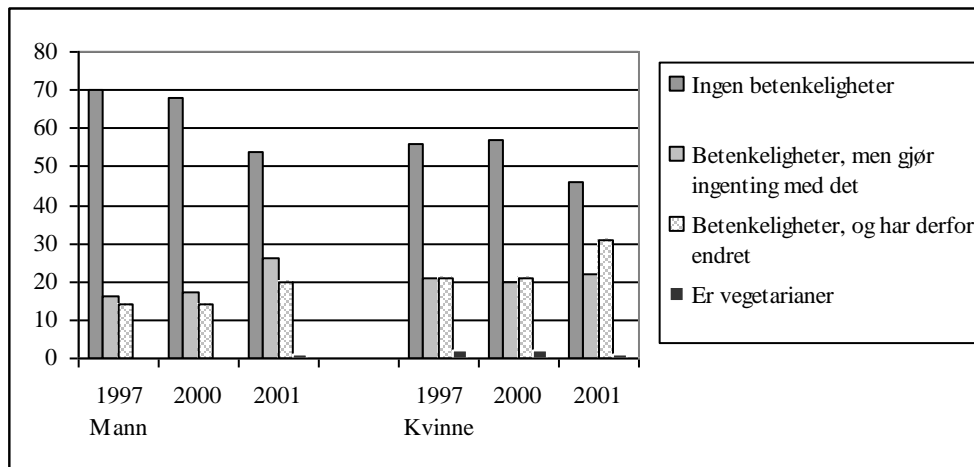
En økning i andelen med betenkeligheter til eget kjøttforbruk fra november 2000 til mars 2001 skyldes etter all sannsynlighet den massive oppmerksomheten rundt kjøtt, først og fremst storfekjøtt, som har vært i norske medier i denne perioden. Utbrudd og spredning av kugalskap i hhv. Frankrike, Tyskland, Italia og flere andre europeiske land, med påfølgende diskusjoner om konsekvenser for mattryggheten også her til lands har daglig vært nyhetsstoff i norske aviser. I midten av februar brøt munn- og kløvsyken ut i England. Selv om viruset ikke er farlig for mennesker har det likevel medført en lang rekke av reportasjer, kommentarer og ledere som har rettet søkelyset mot negative konsekvenser av moderne landbruk så vel for mennesker som for dyr. Nyheter og andre reportasjer i TV har vist bilder av syke dyr, masseslakt og bålrensning. Alt dette har trolig bidratt til å gjøre norske forbrukere mer skeptiske. Som vi så i kapittel 2.1 er det i samme periode (1. kvartal 2001) registrert en nedgang på 7 prosent i forbruket av storfekjøtt (foreløpige tall). Dette reflekteres også i forbruksresultatene for 2001, der vi så at det fra 2000 til 2001 er flere som har kuttet ned på forbruket av storfekjøtt, og at flere gjør det av hensyn til matsikkerhet (jf. kap 2).

3.1 Betenkeligheter og kjønn

I undersøkelsen fra 1997 fant vi at kvinner i større grad enn menn gav uttrykk for betenkeligheter til sitt kjøttforbruk. Denne kjønnsforskjellen finner vi både i 2000 og i 2001. I perioden 1995 til 2000 fant vi som nevnt ingen endringer i spørsmålet om betenkeligheter når vi undersøkte befolkningen som helhet. Når vi ser på endringer for menn og kvinner separat (1997-2000), finner vi heller ingen endringer; perioden preges av stabilitet, både for menn og kvinner.

Ser vi på resultatene for menn og kvinner separat i perioden 2000 til 2001 finner vi at resultatene for begge kjønn i all hovedsak gjenspeiler endringsmønsteret for totalbefolkningen (se figur 3-2). Et unntak er imidlertid den andelen kvinner som svarer at de 'har betenkeligheter, men ikke gjør noe med det'; her finner vi ingen signifikant endring fra -00 til -01. Blant menn

finner vi *både* en signifikant økning fra 2000 til 2001 i andelen som 'har betenkeliheter, og ikke gjør noe med det', og i andelen som 'har betenkeliheter og derfor har endret forbruket'.

Figur 3-2 Utsagn om betenkeliheter på bakgrunn av kjønn og undersøkelsestidspunkt.

N for menn=490 (1997),448 (2000),491(2001), kvinner=502 (1997),499(2000),508(2001). Forskjellen mellom menn og kvinner er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) for 1997 og $p < 0.01$ for 2000 og 2001. Forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant for menn med $p < 0.001$ (t-test) når det gjelder "ingen betenkeliheter" og "betenkeliheter, men gjør ingenting med det", $p < 0.05$ for "betenkeliheter og har derfor endret". Forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.001$ (t-test) for kvinner når det gjelder "ingen betenkeliheter" og "betenkeliheter og har derfor endret".

Ser vi nærmere på forskjellene mellom menn og kvinner i perioden 2000 til 2001 ser vi at økningen i andelen som har betenkeliheter, men ikke gjør noe med det, er noe større for menn enn for kvinner (hhv. 9 og 2 prosentpoeng). For økningen i andelen som har betenkeliheter og derfor har endret er det motsatt; her er økningen større for kvinner (hhv. 6 og 10 prosentpoeng). Det synes altså som om kvinner fører an og menn kommer etter; en større andel menn endrer posisjon fra å ikke ha betenkeliheter i det hele tatt, til å ha betenkeliheter, mens kvinner i større grad går fra å kun være betenkte til å og faktisk *handle*, gjennom en endring av forbruket. Det kan se ut til at kvinner er de som først legger om spisevanene, mens menn gradvis kommer etter. Årsaken til at kvinner synes å være de som først "gjør noe" i dette spørsmålet kan ha sammenheng med at kvinner i mindre grad enn menn ser på kjøtt som en nødvendig og uunnværlig del av kostholdet (Lien, Bjørkum og Bye 1998), noe som igjen kan forstås som uttrykk for rolle- og identitesforskjeller (Bjørkum et al. 1997:93). Dessuten er det kvinner som i første rekke handler og lager mat²²; (Ekström 1990, Berg 2000) og som har den praktiske erfaringen med å gjøre matvalg. De er også mer opptatt av og har mer kunnskap om mat og helse(Wandel 1997). Ytterligere en forklaring kan være at kvinner i større grad enn menn knytter matvalg til omsorgsrollen, og at dette i seg selv kan forsterke en 'føre-var'-holdning (se også 3.2).

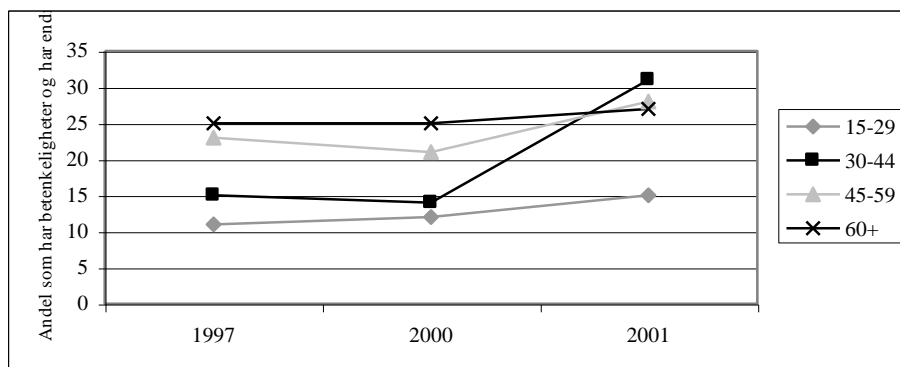
3.2 Betenkeliheter og alder²³

I likhet med i 1997 finner vi både i 2000 og 2001 at det er en signifikant større andel blant de eldre enn de yngre som svarer at de har endret som følge av betenkeliheter (se figur 3-3). Tilbøyeligheten til å *endre* som følge av betenkeliheter øker med økende alder. Ser vi på

²² Resultater i denne studien viser at mens 77 prosent av kvinnene i parforhold svarer at de for det meste lager maten selv, er andelen 18 prosent blant menn! (resultater ikke vist)

²³ For å gjøre fremstillingen litt enklere ser vi kun på de som svarer at de har betenkeliheter og derfor har endret sitt forbruk av kjøtt.

endringer fra 2000 til 2001 i hver enkelt aldersgruppe er det i første rekke aldersgruppen mellom 30 og 44 år som peker seg ut. Mens 14 prosent i denne aldersgruppen endret som følge av betenkeligheter i 2000 er denne andelen nå økt til 31 prosent. Forskjellene mellom 2000 og 2001 er ikke signifikant i noen av de øvrige aldersgruppene. Det betyr at økningen i andelen som endrer sitt forbruk som følge av betenkeligheter som vi fant for totalbefolkningen kun gjør seg gjeldende for de mellom 30 og 44 år.

Figur 3-3 Betenkeligheter og har endret etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N= 283,275,193,258 (1997), 274,271,196,251(2000, 254,278,235,229(2001). Forskjellen mellom 1997/2000 og 2001 er signifikant for aldersgruppen 30-44 år med $p < 0.001$ (t-test). Sammenhengen mellom betenkeligheter og alder er signifikant med $p < 0.001$ i 1997 og 2001, $p < 0.01$ i 2000 (kji-kvadrat-test).

At det først og fremst er personer i denne aldersgruppen som tar konsekvensene av sin skepsis har trolig en sammenheng at dette er en aldersgruppe hvor mange har småbarn (i dette materialet har 68 prosent i denne aldersgruppen barn under 12 år. Andelen i øvrige aldersgrupper er langt lavere). Vi har tidligere forklart økningen i skepsis med bakgrunn i økt fokus på kugalskap og mattrygghet. Man ønsker rett og slett å være føre var på vegne av sine barn.

Spørsmålet om betenkeligheter antas å berøre respondentens personlige forbruk. Andre spørsmål i undersøkelsen tar i større grad for seg folks grad av skepsis til kjøtt og kjøttproduksjon uttrykt som tillit eller mangel på tillit til kjøttbransjen. Dette er tema for neste kapittel.

4 Tillit og mistillit

Vi skal i dette kapittelet ta for oss forbrukernes opplevelse av tillit, og forholdet mellom tillit og henholdsvis betenkeligheter, bekymring, og forbrukerinnflytelse. I forrige undersøkelse om kjøtt, holdninger og endring (Lien et.al. 1998) fant vi signifikante sammenhenger mellom tillitsrelaterte holdninger og tilbøyelighet til endring av kjøttforbruket. Mer presist fant vi at *'jo sterkere en slutter opp om utsagn som uttrykker tillit overfor kjøttbransjen, jo mindre er sannsynligheten for at en har endret forbruket av kjøtt de siste to år'* (Lien et.al. 1998 s. 143). Tillit til kjøttbransjen (målt gjennom flere ulike spørsmål) syntes med andre ord å representere en 'buffer' mot endring. Videre fant vi at *'jo sterkere en slutter opp om spørsmål som uttrykker bekymring og manglende innflytelse, jo større er sannsynligheten for at en har endret (og antagelig redusert) kjøttforbruket de siste to årene'* (Lien et.al. 1998 s.142). Det synes med andre ord å være klare sammenhenger mellom tillitsforhold og praksis.

Nyere studier om forbrukeres i forhold til matvarespørsmål, har vist betydningen av å skille mellom direkte tillit til mat og institusjonell tillit, det vil si tilliten til aktører som produserer eller kontrollerer maten (Berg 2000). En viss bekymring i forhold til eget matforbruk kan i prinsippet eksistere side om side med mer generell tillit til de aktører som er involvert i matproduksjon og kontroll. På samme måte kan mistillit til institusjonelle aktører komme til uttrykk uten at dette innebærer utpreget bekymring i forhold til eget forbruk.

Det er fire typer av spørsmål i undersøkelsen som direkte eller indirekte berører spørsmål om tillit. Det ene er ovennevnte spørsmål om betenkeligheter med eget kjøttforbruk (spm.30.). De andre spørsmålene er holdningsspørsmål som fokuserer på henholdsvis tillit, bekymring og innflytelse(spm.32). De omfatter når det gjelder begrepet tillit tre påstander om hvorvidt respondenten har tillit til at norsk kjøtt er trygt å spise med tanke på skrapesyke og kugalskap, har tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt av god hygienisk standard og har tillit til at dyrene blir behandlet godt mens de lever. To spørsmål fokuserer på bekymring, og omhandler hvorvidt respondenten er bekymret 'når jeg tenker på alt mulig rart som husdyra får i seg', og om respondenten er bekymret 'når jeg tenker på alt mulig rart som industrien putter i kjøttprodukter'²⁴. Det første handler så vel om dyras som forbrukerens helse. Det andre handler først og fremst om den enkelte forbrukers helse. Spørsmålene, med unntak av utsagnet om hva industrien tilsetter kjøttproduktene, ble i tillegg til de ordinære undersøkelsene i 1997 og 2000 gjentatt i surveyen i februar/mars 2001. Den siste typen spørsmål som indirekte berører tillit, er ett spørsmål om forbrukerinnflytelse, formulert som en påstand om at 'kjøttprodusenter er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne'.

²⁴ Holdningsspørsmålene i undersøkelsen er vekselvis formulert klart positivt (som spørsmålene om tillit) og klart negativt (som spørsmålene om bekymring). I tolkningen av svarene er det viktig å se disse spørsmålene i sammenheng, ettersom tendensen til enighet ('ja-siing') vil forsterke oppslutningen om begge utsagn, og gi et mer positivt inntrykk (for tillit) eller negativt inntrykk (for bekymring) enn det som er tilfelle. Når det gjelder sammenligning av resultater over tid, har imidlertid slike effekter ingen betydning.

4.1 Sammenhenger mellom institusjonell tillit og betenkeligheter

Vi skal først ta for oss sammenhengen mellom spørsmål om tillit og det å ha betenkeligheter. Vi så i forrige kapittel at andelen som har betenkeligheter til kjøtt har økt fra november 2000 til mars 2001. Vi har også sett at økningen i andelen som har betenkeligheter og derfor har endret kjøttforbruk først og fremst gjelder for aldersgruppen 30-44 år. Det er derfor interessant å undersøke i hvilken grad det å ha betenkeligheter til eget kjøttforbruk, samt det å evt. velge å gjøre noe med det har noen sammenheng med opplevelsen av institusjonell tillit. Mer presist: vil mistillit til kjøttbransjen øke tilbøyeligheten til å la eventuelle betenkeligheter få konsekvenser i praksis? Vi har her tatt utgangspunkt i det tillitsspørsmålet som berører kugalskap og skrapesyke. Sammenhenger mellom betenkeligheter og de to andre tillitsspørsmålene (om hygiene og dyrevelferd) viser imidlertid samme tendens som tabellen nedenunder. Ettersom sammenhenger på dette nivået neppe endres over tid, har vi slått sammen resultatene fra undersøkelsene i 1997, 2000 og 2001.

Tabell 4-1 Sammenhengen mellom spørsmål om tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er helt trygt å spise med tanke på kugalskap og skrapesyke og spørsmål om betenkeligheter. Prosent.

	Har tillit ²⁵	Har ikke tillit ²⁶
Ingen betenkeligheter med kjøttforbruket	63	40
Har betenkeligheter, men gjør ikke noe med det	21	20
Har betenkeligheter og har derfor endret	15	38
Er vegetarianer	1	2
Total	100 (2322)	100 (608)

$p < 0.001$ (kji-kvadrat-test)

Tabellen viser at blant de som har tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er trygt å spise mht kugalskap og skrapesyke er det 63 prosent som *ikke* har betenkeligheter med sitt kjøttforbruk, mens andelen blant de som svarer at de ikke har tillit er på 40 prosent. Med andre ord; det er en større andel blant de uten tillit enn de med tillit som er skeptiske til sitt kjøttforbruk. Som forventet fungerer tillit som en buffer mot skepsis.

Tabellen viser videre at det ikke er noen forskjell mellom det å ha tillit og det å ikke ha tillit når det gjelder å gi uttrykk for betenkeligheter, men *ikke* gjøre noe med det. Det er altså en like stor andel blant de med tillit (21 prosent) som de uten tillit (20 prosent) som er skeptiske, uten at de ”gjør noe med det. Når det gjelder sammenhengen mellom det å ha eller ikke ha tillit og det å ha betenkeligheter og derfor *endre* forbruket, er det en overvekt av de uten tillit (38 prosent) som endrer sitt forbruk, mens andelen blant de som har tillit er langt lavere (15 prosent).

Disse resultatene gir støtte til to viktige poenger. For det første ser vi at det å ha betenkeligheter uten å gjøre noe med det, *ikke* nødvendigvis har noen sammenheng med spørsmål om institusjonell tillit. Det er altså fullt mulig å ha en passiv form for skepsis, - en som ikke gir seg utslag i handling – uten at man dermed har noen opplevelse av institusjonell mistillit. For det andre ser vi at det er en markant sammenheng mellom det å gjøre noe med betenkelighetene, og det å ha manglende tillit til norsk kjøttindustri. Dette kan tolkes som et uttrykk for at skep-

²⁵ Helt/delvis enig i utsagnet

²⁶ Helt/delvis uenig i utsagnet

sis gjør seg gjeldende på to ulike nivå: det ene nivå er en følelse av skepsis eller bekymring i forhold til kjøtt som ikke er rettet mot noen institusjonell aktør. Denne form for betenkelighet gir, som vi ser, lite utslag i praksis i form av endret kjøttforbruk. Det andre nivå er en form for betenkelighet som er sterkt korrelert til institusjonell mistillit, og som kan sies å berøre en markedsrelasjon. Denne form for betenkelighet gir, som vi ser, utslag i praksis i form av endret kjøttforbruk. Resultatene indikerer at potensialet for handling (i form av endret kjøttforbruk) i særlig grad utløses når de generelle betenkeligheter med eget kjøttforbruk kobles til mistillit til aktuelle institusjoner, eller relasjonell mistillit.

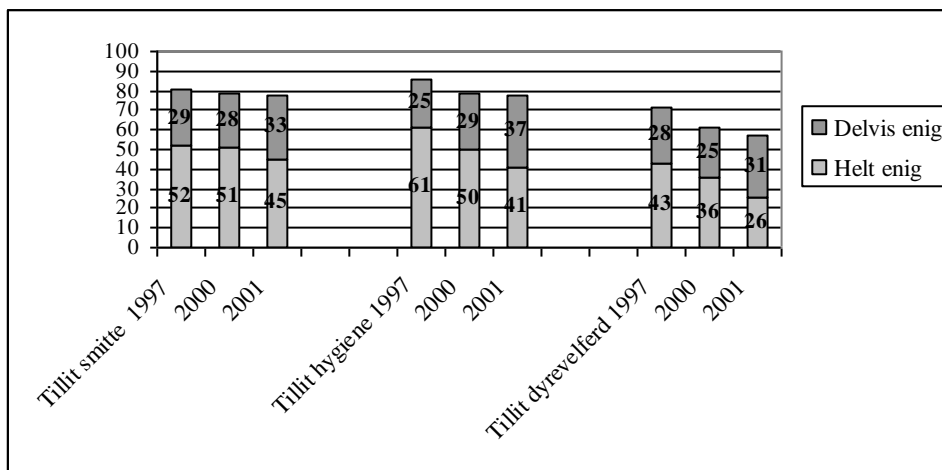
Disse funnene støtter også opp om resultater fra nyere studier av tillit til mat (Berg 2000, Kjærnes og Dulrud 1998), nemlig at det er fruktbart å skille mellom de tillitsforhold som er knyttet til institusjonelle relasjoner, og de som angår et mer privat og direkte forhold til mat. Når betenkeligheter kobles til institusjonell mistillit, ser det ut til at det får sitt 'motsvar' i form av endrede forbruksvaner. En aktiv endring av forbruket kan med andre ord tolkes, ikke bare som en måte å sikre egen helse, men også som et signal (og kanskje det eneste mulige) tilbake til aktuelle produsenter om at tillitsrelasjonen er svekket.

4.2 Endringer i tillit til norsk kjøttindustri

Vi skal i det følgende undersøke hvorvidt de endringer vi har sett fra 1997 til 2000 og fra 2000 til 2001 når det gjelder det å unngå visse typer kjøtt, og når det gjelder betenkeligheter også gjenspeiles i endringer når det gjelder de tre spørsmålene om *institusjonell tillit*. Vi ser her på tillit til en av aktørene i matvarekjeden, nemlig kjøttbransjen. Tillit til offentlige myndigheter og kontrollinstanser har vi ikke informasjon om.

Konklusjonen i undersøkelsen fra 1997 (Lien et. al. 1998) var at tilliten til norsk kjøttindustri er høy blant norske forbrukere. Vi fant at 81 prosent sa seg helt eller delvis enig i at norsk kjøtt er trygt mht dyresykdommene skrapesyke og kugalskap. 87 prosent gav uttrykk for enighet (helt eller delvis) i at norsk kjøttindustri leverer kjøtt av god hygienisk standard og omlag 70 prosent gav uttrykk for tillit til at dyrevelferden er god i Norge. Denne tilliten er noe svekket i 2000 og 2001 (se figur 4-1).

Ser vi på tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er trygt å spise mht kugalskap og skrapesyke er tilliten blant norske forbrukere like høy høsten 2000 og våren 2001 som i 1997. Vi kan imidlertid se en forskyvning fra andelen som sier seg helt enige i påstanden, til andelen som sier seg delvis enige fra november 2000 til mars 2001. Mens 51 prosent sier seg *helt* enig i 2000 er denne andelen redusert til 45 prosent i 2001 ($p < 0.01$, t-test). Tilsvarende er andelen som sier seg *delvis* enig økt fra 28 til 32 prosent ($p < 0.05$, t-test). Selv om norske forbrukere fremdeles har relativt høy tillit til kjøttindustrien på dette området, viser altså resultatene at denne tilliten ikke lenger er like klippefast i 2001. At tilliten til norsk kjøttindustri i noen grad er svekket, kan med overveiende sannsynlighet tilskrives oppslagene om kugalskap på kontinentet og påfølgende oppmerksomhet omkring mattrygghet generelt. Spørsmål om mattrygghet og kontrolltiltak for å hindre at smitten sprer seg har ukentlig vært gjenstand for debatt i norske medier i perioden forut for siste undersøkelse.

Figur 4-1 Prosentandel som er helt eller delvis enig i utsagnene: ”Jeg har full tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt som er helt trygt å spise med tanke på skrapesyke og kugalskap”, ”Jeg har full tillit til at norsk kjøttind. leverer kjøtt av god hygienisk standard” og ”Jeg har full tillit til at norsk kjøttind. leverer kjøtt fra dyr som har blitt behandlet godt mens de levde”.

$N=1001,979,1009$ (1997), $996,993,966$ (2000) $998,960,979$ (2001). Forskjellen²⁷ mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p<0.001$ (kji-kvadrat-test) for ”tillit til hygiene” og ”tillit til dyrevelferd”. Forskjellen²⁸ mellom 1997 og 2001 er signifikant med $p<0.001$ for ”tillit til hygiene” og ”tillit til dyrevelferd”.

Folks tillit til at norsk kjøttindustri leverer kjøtt av god hygienisk standard er redusert med 8 prosentpoeng fra 87 prosent i 1997 til 78 prosent i 2000. I perioden 2000 til 2001 ser vi en forskyvning fra andelen som er helt enige til andelen som er delvis enige. Andelen helt enige er redusert fra 50 prosent i 2000 til 41 prosent i 2001 ($p<0.001$ t-test), mens andelen delvis enig har økt fra 29 prosent til 37 prosent ($p<0.001$ t-test). Denne nedgangen kan forklares på ulike måter. En forklaring kan være at det har vært en generell økning i fokuseringen på hygiene i markedet. Selv om man i Norge i langt mindre grad enn i andre land har hatt problemer med f.eks. salmonella, campylobacter, E.coli og lignende har det vært en økning i antall rapporterte tilfeller av infeksjoner de senere år (Kjøttets tilstand 2000). Det er også rettet søkelys mot hvorvidt norsk kjøttindustri på enkelte områder tilfredsstiller de krav og retningslinjer til hygiene som kommer fra Eu-hold. Sammen med en endring av kontrollsystemet for import av kjøtt til Norge og fokus på mulige negative konsekvenser av åpnere grenser, kan dette indirekte ha bidratt til at tilliten til industrien har blitt svekket. Forskyvningen i andelen helt enige til andelen delvis enige fra -00 til -01 kan, kan også ha sammenheng med det generelle negative søkelyset som den senere tid er satt på moderne kjøttindustri i alminnelighet. Selv om spørsmålet om hygiene er substansielt forskjellig fra spørsmålet om kugalskap (og munn og klovsyke) kan den generelle debatten om mattrygghet ”smitte over” også på andre områder.

Til tross for at den institusjonelle tilliten på noen områder er svekket må vi likevel kunne konkludere med at tilliten til norsk kjøtt og kjøttindustri fremdeles er høy her til lands. I en komparativ studie av tillit i et (Berg 2000) fremgår det at norske forbrukere, i langt større grad enn forbrukere i de fleste andre europeiske land, har tillit til at det er trygt å spise kjøtt. Studien viste at 81 prosent av norske forbrukere mener det er trygt å spise kjøtt, mens tilsvarende tall for eksempel i Danmark og Frankrike var på hhv. 54 og 48 prosent. Finland, Sverige, Spania og Italia lå på samme nivå som Norge. Studien viset også at tilliten til at det er trygt å spise egg og fisk var høy i Norge sammenlignet med de fleste andre europeiske land.

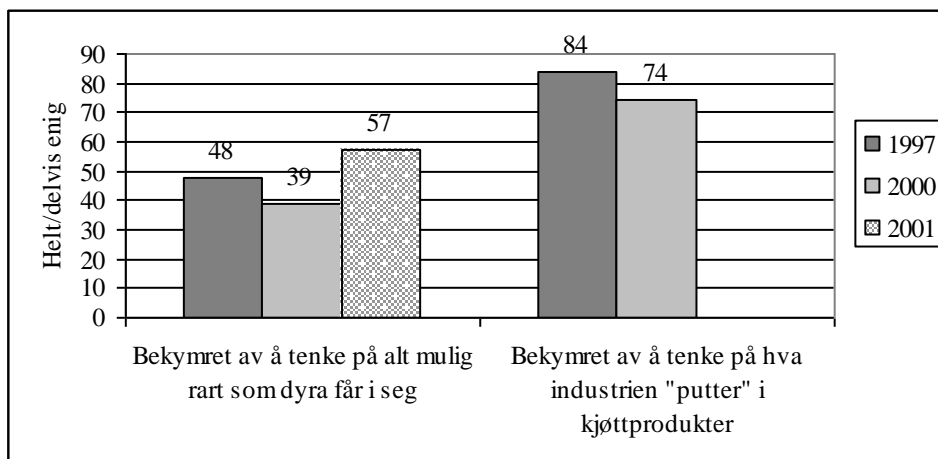
²⁷ Testen er gjort med utgangspunkt i sammenslåtte tall for helt/delvis enig

²⁸ Jf. fotnote 26

Det siste spørsmålet om institusjonell tillit handler om dyrevelferd. Det er på dette området at forbrukernes tillit til norsk kjøttindustri er lavest, og det er også på dette området nedgangen fra 1997 til 2001 er mest markant. Andelen som er helt eller delvis enige i at norsk kjøttindustri leverer kjøtt fra dyr som har blitt behandlet godt mens de levde er redusert med i alt 10 prosentpoeng fra 1997 til 2000 og med ytterligere 4 prosentpoeng fra 2000 til 2001. I perioden 2000 til 2001 ser vi imidlertid først og fremst en forskyvning fra andelen helt, til andelen delvis enig. At færre nå har tillit til at industrien ivaretar dyrenes velferd på en skikkelig måte kan ha flere forklaringer. En forklaring kan knyttes til den kritikk av norsk kjøttproduksjon som er fremkommet i enkelte TV-program, både i norsk og svensk TV. Vi vet fra tidligere studier (f.eks. Bugge 1995, Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000) at slike programmer gjør et sterkt inntrykk på folk flest og at inntrykkene "sitter lenge i".

4.3 Endringer i forbrukernes bekymring

Spørsmål om tillit er også belyst gjennom to spørsmål om bekymring. Disse er stilt i form av påstander om at 'jeg blir bekymret når jeg tenker på alt mulig rart som husdyra får i seg', og 'jeg blir bekymret når jeg tenker på alt mulig rart som industrien putter i kjøttprodukter'. Disse spørsmålene berører indirekte en form for institusjonell tillit til hhv. bonde og kjøttindustri, men er dreid noe mer mot en form for bekymring enn de tre foregående spørsmålene som er formulert direkte omkring begrepet tillit.

Figur 4-2 Prosentandel som er helt eller delvis enig i ovennevnte utsagn.

$N = 988(1997), 983(2000), 980(2001), 994(1997), 986(2000)$. Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.001$ for "bekymret for alt mulig rart som dyra får i seg", $p < 0.001$ for "bekymret for hva industrien putter i kjøttprodukter" (kji-kvadrat-test). Forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.001$ (t-test).

Ser vi på andelen som bekymrer seg for hva dyra "får i seg" er den redusert med 9 prosentpoeng fra 1997 til 2000 (se figur 4-2). Likeledes er andelen som bekymrer seg for hva industrien "putter" i produktene redusert, fra 84 prosent i 1997 til 74 prosent i 2000. Det er altså *mindre* bekymring på disse områdene i 2000 enn i 1997. En mulig forklaring kan være at mens kugalskap ennå hadde en viss nyhetens interesse i 1997, var perioden frem til november 2000 preget av færre oppslag.

I perioden fra november 2000 til mars 2001 ser vi imidlertid en økning i andelen som gir uttrykk for bekymring²⁹. I likhet med de øvrige endringene vi har sett i denne perioden er det nærliggende å forstå dette på bakgrunn av kugalskapskrisen på kontinentet og diskusjonene

²⁹ Kun data for 2001 for utsagnet som berører innholdet i dyrefør

om mattrygghet i norske medier. Dyrene er blitt rammet av kugalskap ved at storfe har spist fôr med bemnel fra andre dyr. Kugalskap er således en sykdom som minner oss om viktigheten av å se sammenhengen mellom det dyra spiser, deres helse, og i siste instans, menneskets helse (se Guzmán 1997).

4.4 Tillit og bekymring sett på bakgrunn av kjønn og alder

Vi fant i 1997 at det var store forskjeller mellom menn og kvinner når det gjaldt spørsmål om tillit. Sammenlignet med menn gav kvinner i mindre grad uttrykk for tillit til norsk kjøttindustri. Unntaket var på området dyrevelferd der det ikke var noen signifikant forskjell mellom menn og kvinner³⁰. Ser vi på resultatene for 2000 finner vi omtrent de samme kjønnsforskjellene. Endringen som vi så på fordelingen for befolkningen som helhet er noen lunde jevnt fordelt mellom menn og kvinner når det gjelder spørsmålet om tillit til hygiene. Når det gjelder tillit til at norsk kjøtt er fritt for skrapesyke og kugalskap, har forskjellen mellom menn og kvinner blitt noe større; fra 6 prosentpoeng i 1997 til 10 prosentpoeng i 2000. Kvinnene er noe mer skeptiske, mens tilliten blant menn er tilnærmet uendret. Nedgangen i tilliten til dyrevelferd er signifikant kun for kvinner.

Ser vi på endringer fra 2000 til 2001 viser resultatene at nedgangen vi fant for totalbefolkningen i spørsmål om tillit i forbindelse med hygiene og kugalskap kun er signifikant for kvinner (ikke for menn). For dyrevelferd er nedgangen derimot signifikant både for menn og kvinner (se figur 4-2). Det kan altså se ut til at det skal mer til for å miste tilliten blant menn enn blant kvinner.

Tabell 4-2 Spørsmål om tillit etter kjønn og undersøkelsestidspunkt . Prosent³¹. N³²

	Kvinne			Mann		
	1997	2000	2001	1997	2000	2001
Tillit hygiene	58	50	38	65	49	43
Tillit smitte	49	51	42	54	52	48
Tillit dyrevelf.	43	35	24	43	37	28

Tillit til hygiene: forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant (testet ved t-test) med $p < 0.05$ for kvinner, $p < 0.001$ for menn, forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.001$ for kvinner. Tillit smitte: forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.01$ for kvinner. Tillit dyrevelferd: Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ for kvinner. Forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.001$ for kvinner, $p < 0.01$ for menn

I 1997 fant vi også at kvinner i større grad enn menn var bekymret både for hva dyra spiser og for hva industrien ”putter i” kjøttproduktene. Dette finner vi også i 2000 (se tabell 4-3). Både blant menn og kvinner er det en lavere andel bekymrede i 2000 enn i 97. Fra 2000 til 2001 (kun tall for fôr) øker igjen andelen som gir uttrykk for bekymring. Dette gjelder både blant menn og kvinner. Når det gjelder bekymring for hva dyra spiser finner vi imidlertid i den siste målingen (2001) ikke lenger en forskjell mellom kjønnene.

³¹ I denne rapporten har vi valgt å fjerne kategorien ubesvart fordi den ofte kan skape ”uryddige” resultater. Dette ble ikke gjort i 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998). Tallene for denne rapporten vil derfor på enkelte områder kunne avvike noe fra tallene i 1997. Dette får i noen tilfeller konsekvenser for resultatene, ved at forskjeller som var signifikante i 1997 ikke lenger er det i denne. Dette er tilfellet for spørsmålet om dyrevelferd. Her var forskjellen mellom menn og kvinner signifikant i foregående rapport, mens den ikke er det i denne rapporten.

³¹ Andel helt enige

³² For ”tillit hygiene” 507,505,505 (kvinner) 445,398,395 (menn), ”tillit smitte” 414,417,393 (kvinner), 503,488,502 (menn), ”tillit dyrevelferd” 480,478,488 (kvinner), 481,482,490 (menn).

Tabell 4-3 Bekymring for hva dyra spiser og bekymring for hva industrien "putter i" kjøttprodukter etter kjønn og undersøkelsestidspunkt. Prosent. N³³

	Kvinne			Mann		
	1997	2000	2001	1997	2000	2001
Bekymret for	55	45	60	41	33	54
Bekymring prod.innh.	90	78	-	78	70	-

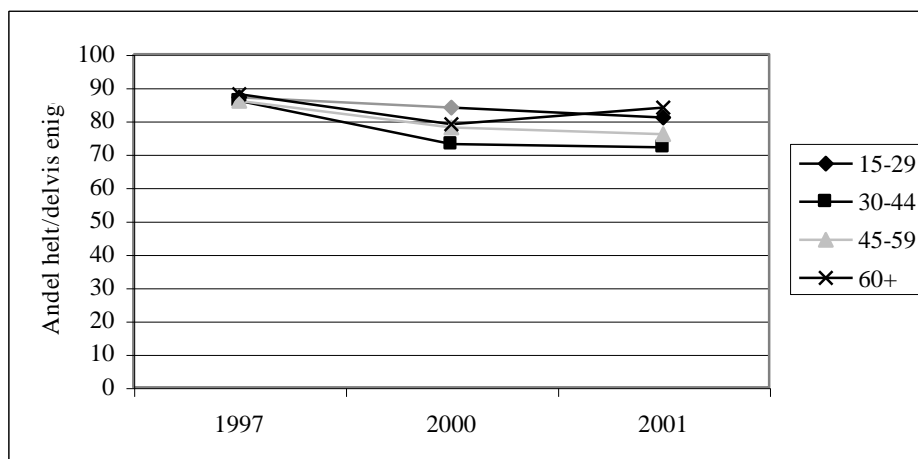
Første utsagn: forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.01$ for menn og $p < 0.001$ for kvinner, forskjellen mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.001$ for menn og kvinner. Forskjellen mellom menn og kvinner er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) i 1997 og i 2000. Andre utsagn: forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.01$ for begge kjønn.

At kvinner er mer skeptiske og har mindre tillit enn menn til kjøtt samsvarer med funn i andre studier. I en studie av tillit til mat (Berg 2000) viste resultatene at kvinner generelt var mer skeptiske til all mat enn menn. Av 9 spesifiserte matvarer, inkludert kjøtt, hadde menn i større grad enn kvinner tillit til at det var trygt å spise disse matvarene. Det fremgikk for øvrig av studien at menns forhold til matsikkerhet i større grad enn kvinners kunne beskrives som "naivt" og "likegyldig", mens kvinner i langt større grad hadde et reflektert forhold til matsikkerhet. Berg forklarer dette med at kvinner i langt større grad enn menn har ansvar for innkjøp og matlaging. I tillegg, eller kanskje delvis også derfor, viser kvinner en større interesse for mat og matlaging og er i større grad opptatt av sunn og trygg mat enn hva menn er.

4.5 Tillit og bekymring etter alder og undersøkelsestidspunkt

Når det gjelder alder, fant vi i 1997 få sammenhenger i forhold til det å ha tillit til kjøttbransjen. Det var en svak tendens til at eldre over 60 år var mer tilbøyelige til å slutte opp om utsagn om tillit til kjøttbransjen, mens for de øvrige aldersgrupper var det ingen sammenheng (jf. tabell 4.6 i Lien, Bjørkum og Bye 1998).

I 2000 og 2001 finner vi imidlertid signifikante sammenhenger, idet de yngste (under 30) og de eldste (over 60) er mer tilbøyelige til å slutte opp om utsagnet om tillit. For øvrig finner vi svekket tillit i alle aldersgrupper unntatt de yngste (se figur 4-3):

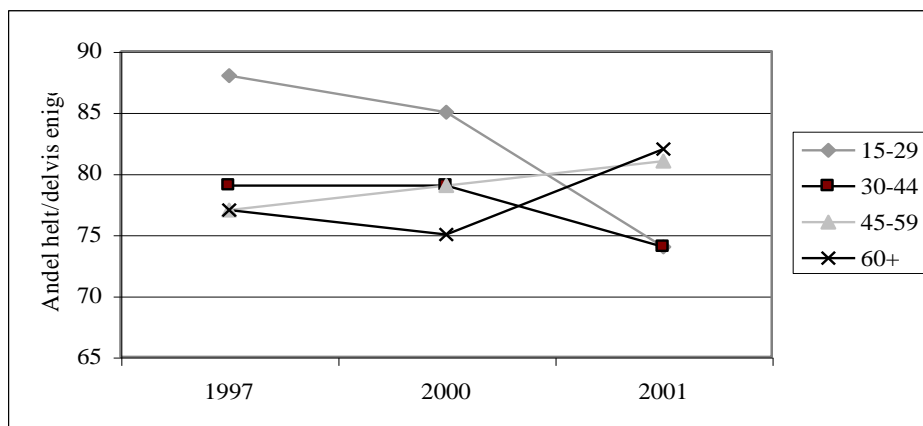
Figur 4-3 Tillit med hensyn til hygiene sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt.

N= 283,275,193,25 (1997),274,271,196,251(2000),254,278,235,229(2001). Forskjellen mellom 1997 og 2000/2001 er signifikant med $p < 0.05/0.001$ (kji-kvadrat-test) for aldersgruppen 30-44 år, $p < 0.05$ for aldersgruppen 45-59 år, $p < 0.01$ for aldersgruppen 60+ (kun 1997-2000).

³³ Bekymring for 491,494,491(kvinner), 492,489,489(menn). Bekymring prod.innh. 502,498 (kvinner), 492,488 (menn)

Ser vi på endringer for hver enkelt gruppe er det signifikant lavere andel i aldersgruppen 30-44 år som gir uttrykk for tillit i 2000/2001 sammenlignet med 1997. Det samme gjelder aldersgruppen 45-59 år. For aldersgruppen 60 år eller eldre er kun forskjellen mellom 1997 og 2000 signifikant. Reduksjon i andelen som gir uttrykk for tillit som vi fant for totalbefolkningen fra 1997 til 2000, gjelder altså ikke den andelen av befolkningen som er under 30 år. Forskjellene mellom 2000 og 2001 er ikke signifikante for noen av aldersgruppene og resultatene her gjenspeiler således det vi fant for totalbefolkningen.

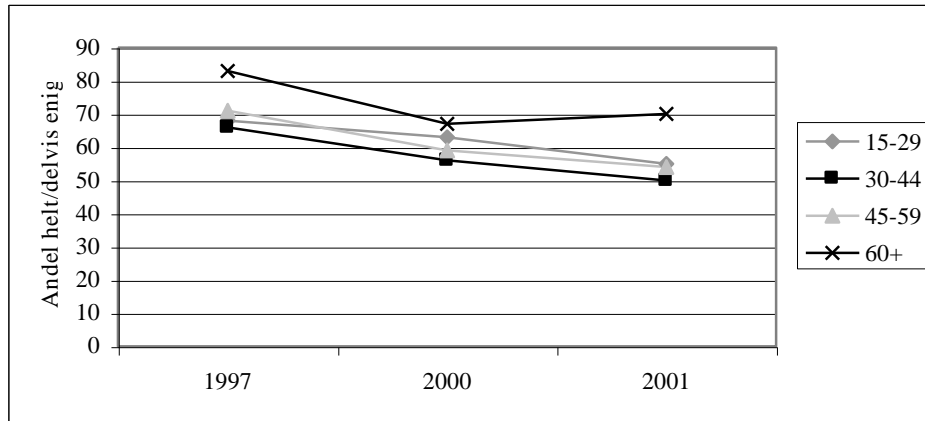
Ser vi på tillit til at kjøttindustrien leverer kjøtt som er trygt å spise (mht kugalskap og skrapesyke) gjenspeiler resultatene for hver enkelt aldersgruppe resultatene for totalbefolkningen fra 1997 til 2000; mao ingen endring. I 2001 fant vi heller ingen endring fra 2000 for befolkningen som helhet, men ved separate analyser for ulike aldersgrupper ser vi at andelen som har tillit på dette området har hatt en signifikant nedgang i den aller yngste aldersgruppen. I øvrige grupper er det ingen endring. Tilliten til at industrien leverer kjøtt fritt for kugalskap er altså mindre enn tidligere blant de mellom 15 og 29 år. Mens denne gruppen var de som i størst grad hadde tillit på dette området i 1997 og i 2000 er denne gruppen nå de som i minst grad har tillit, sammen med de mellom 30 og 44 år. Vi ser med andre ord at mens den yngste aldersgruppen ikke har svekket tillit mht hygiene, som kan sies å representere et tradisjonelt problemområde i matproduksjon, har de derimot svekket tillit mht 'moderne' matproduksjons- problematikk som kugalskap og skrapesyke.

Figur 4-4 Tillit med hensyn til kugalskap/skrapesyke sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt.

N =280,276,191,254 (1997),268,271,192,247(2000),256,278,234,227 (2001). Forskjellen mellom 1997/2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.01$ (kji-kvadrat-test) for aldersgruppen 15-29 år.

Vi finner videre at endringer i spørsmålet om tillit til bransjens ivaretagelse av dyrenes velferd gjenspeiler resultatet for totalbefolkningen.

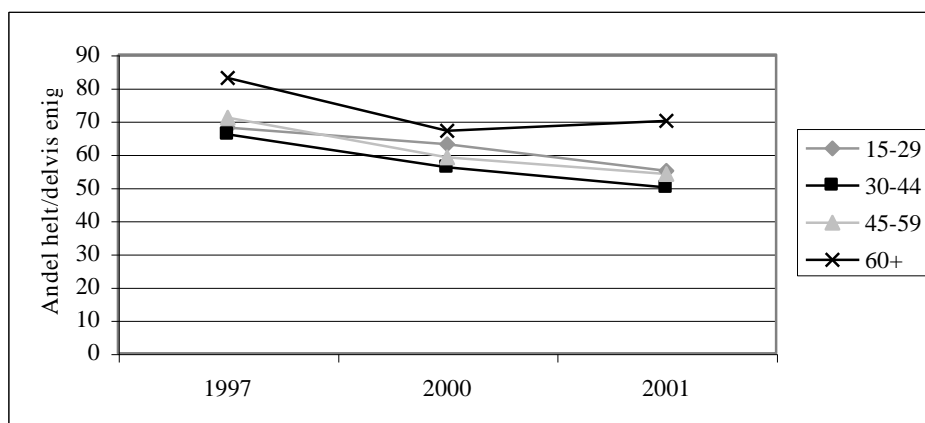

Figur 4-5 Tillit med hensyn til dyrevelferd sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt.

N=277,264,185,238(1997),270,266,189,235(2000),249,276,228,223(2001). Forskjellen mellom 1997 og 2000/2001 er signifikant med $p < 0.05/0.01$ (kji-kvadrat-test) for aldersgruppen 15-29 år, $p < 0.05/0.001$ for aldersgruppen 30-44 år, $p < 0.05/0.001$ for aldersgruppen 45-59 år, $p < 0.001$ for aldersgruppen 60+.

I samtlige aldersgrupper finner vi at andelen som gir uttrykk for tillit med hensyn til dyrevelferd er redusert i perioden 1997 til 2000/2001 (se figur 4-5). Det er imidlertid ingen signifikante endringer i noen av aldersgruppene fra 2000 til 2001, noe som samsvarer med resultatene for totalbefolkningen.

Når det gjelder bekymring for hva industrien tilsetter føret til dyra, fant vi i 1997 en signifikant sammenheng: jo eldre man er jo mer bekymrer man seg. I 2000 og 2001 finner vi ingen slik sammenheng mellom bekymring og alder. Videre ser vi at det for totalbefolkningen er en lavere andel som gir uttrykk for bekymring i 2000 enn i 1997; mao en større andel bekymrer seg *ikke*. Fra 2000 til 2001 øker andelen som bekymrer seg igjen, men andelen bekymrede er likevel lavere enn i 1997. Ser vi på hver enkelt aldersgruppe for seg, finner vi at resultatene som kommer til uttrykk for totalbefolkningen fra 1997 til 2000 kun er signifikante for de mellom 30 og 44 år og de over 60 år.

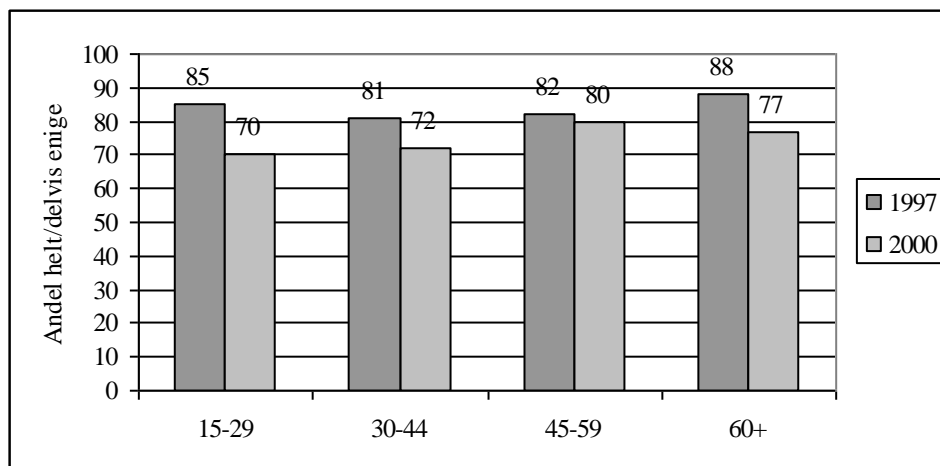

Figur 4-6 Bekymring over husdyra får i seg sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt.

N=278,274,187,246(1997), 274,269,193,247(2000), 252,274,229,224(2001). Sammenhengen mellom bekymring og alder er signifikant for 1997 med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ for aldersgruppen 30-44 år, $p < 0.01$ for aldersgruppen 60+. Forskjellene mellom 2000 og 2001 er signifikant med $p < 0.001$ for aldersgruppene 30-44 år, 45-59 år og 60+ og med $p < 0.01$ for aldersgruppen 15-29 år.

Nedgangen i bekymring for hva dyra spiser fra 2000 til 2001 for totalbefolkningen er signifikant for alle aldersgrupper.

Når det gjelder spørsmålet om bekymring for hva industrien ”putter i” kjøttproduktene, fant vi ingen signifikant sammenheng mellom dette og alder i 1997. Vi finner heller ingen slik sammenheng i 2000. Når det gjelder endringer for hver enkelt aldersgruppe fra 1997 til 2000 er det en signifikant nedgang i andelen som bekymrer seg i alle aldersgrupper bortsett fra for de mellom 45-59 år. Personer i denne aldersgruppen bekymrer seg altså verken mer eller mindre enn hva de gjorde i 1997 (se figur 4-7).

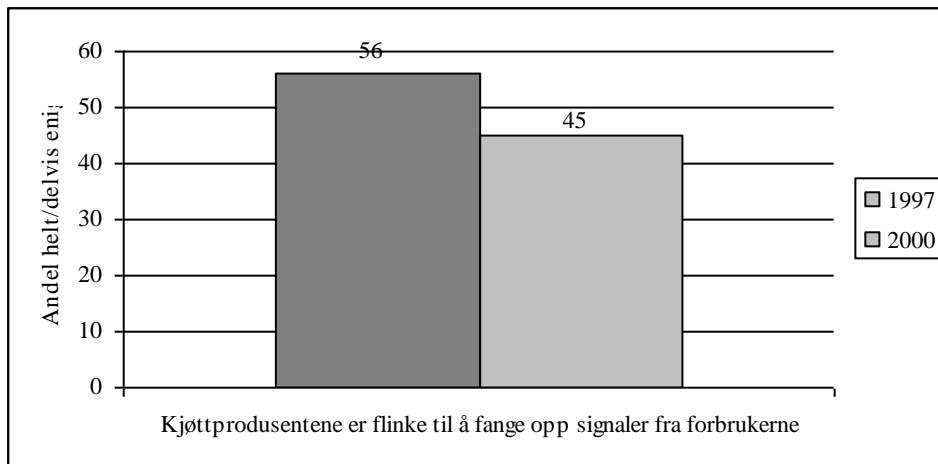
Figur 4-7 Bekymring over hva industrien ”putter” i kjøttproduktene sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt.

N = 280,273,191,248(1997),271,271,193,253(2000). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) for aldersgruppen 15-29 år, $p < 0.05$ for aldersgruppen 30-44 år, $p < 0.001$ for aldersgruppen 60+

4.6 Endringer i opplevelse av forbrukerinnflytelse

I et samfunn hvor avstanden mellom forbruker og produsent er større enn før og mulighetene for direkte kontakt er mindre, blir relasjonen mellom forbruker og produsent i større grad avhengig av tillit. For å oppnå og beholde forbrukernes tillit er bransjen avhengig av å nå fram til forbrukerne med sitt budskap og vice versa; forbrukerne må oppleve å bli hørt. Ett av spørsmålene i undersøkelsen berører spørsmålet om forbrukerinnflytelse og er formulert som følgende påstand; ’kjøttprodusentene er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne’ (spørsmålet ble ikke stilt i 2001).

Resultatene i 1997 (Lien et al. 1998) viste at 56 prosent av de spurte synes kjøttprodusentene er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne. I 2000 er denne andelen redusert til 45 prosent (se figur 4-8).

Figur 4-8 Utsagn som berører forbrukerinnflytelse sett på bakgrunn av undersøkelsestidspunkt.

N = 895(1997),976(2000). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med, $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test).

Det er med andre ord færre som synes produsentene er lydhøre overfor forbrukerne. På hvilken måte og på hvilket område produsentene er mindre flinke til å lytte til signaler fra forbrukerne har vi der i mot ikke grunnlag for å si noe om. Det kan dreie seg om signaler om billigere kjøtt, mer økologisk produsert kjøtt, et større produktutvalg, merking, etikk i dyreholdet, eller noe annet. Alt vi kan slå fast her, er at opplevelsen av at kjøttprodusentene er lydhøre er svekket.

Forbrukerinnflytelse kan finne sted på ulike måter. En viktig form for innflytelse er indirekte, ved at produsenter holder seg orientert om preferanser og skepsis gjennom markedsundersøkelser, forbruksundersøkelser, medieovervåking og annen form for informasjonsinnhenting. Forbrukere kan erfare effekten av slik indirekte innflytelse dersom de opplever at varetilbudet stadig tilpasses deres egne ønsker og behov. En annen form for forbrukerinnflytelse er direkte, gjennom kjøpsaktivitet. Idet forbrukere velger å kjøpe et produkt, eller evt. lar være, er det et viktig signal til produsenten om hva forbrukerne ønsker eller ikke ønsker. Boikott er det mest ekstreme eksemplet på denne formen for innflytelse. Når forbrukere aktivt forsøker å unngå visse typer kjøtt (jf. kapittel 2), kan det betraktes som et slikt direkte signal. Om signalet har effekt i den forstand at det endrer produsentenes praksis, er noe forbrukere vanligvis ikke kan vite noe om. Likevel kan de, ved å ha 'avgitt et signal' (for eksempel unngått å kjøpe storfekjøtt i en periode) oppleve at de har øvet innflytelse.

I et slikt perspektiv er det mulig å forstå hvordan forbrukernes opplevelse av å ha innflytelse faktisk kan øke, *samtidig* som vurderingen av kjøttprodusenters lydhørhet er svekket. Det siste kan forbrukere i hovedsak kun vurdere ved å registrere eventuelle endringer (forbrukertilpasninger) i tilbudet av kjøtt, eller i kjøttproduksjon. Slike endringer kan imidlertid ofte finne sted *uten* at forbrukere faktisk registrerer det (jfr. ombygging av slakterier, 4.4), eller de skjer ikke på en slik måte forbrukerne ønsker eller forventer. Likevel kan forbrukere vite med seg selv at de har endret forbruket i en retning produsentene på sikt vil måtte merke, de har med andre ord 'tatt grep', og dermed i det minste forsøkt å ha innflytelse.

Ser vi nærmere på nedgangen i andelen som føler de har liten innflytelse som forbruker, ser vi at nedgangen er på 7 prosentpoeng fra 1997 til 2000. I samme periode var det en økning på 6 prosentpoeng (fra 9% til 14% av totalbefolkningen) som bevisst reduserer bruken av enkelte kjøttslag (jf. tabell 2.4). Blant de som reduserte bruken av enkelte kjøttslag, var det fra 1997 til 2000 en økning i andelen som nevnte storfekjøtt, og generelt var det å unngå kjøtt i 2000 langt vanligere blant kvinner enn blant menn. Det er nærliggende å anta at noe av grunnlaget for økt følelse av innflytelse kan ligge nettopp i denne endringen i praksis.

4.6.1 Opplevelse av innflytelse etter kjønn og alder

Når det gjelder påstanden om at kjøttprodusentene er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne, fant vi i 1997 ingen signifikante kjønnsforskjeller. Vi finner heller ingen slik forskjell i 2000 (se tabell 4-4).

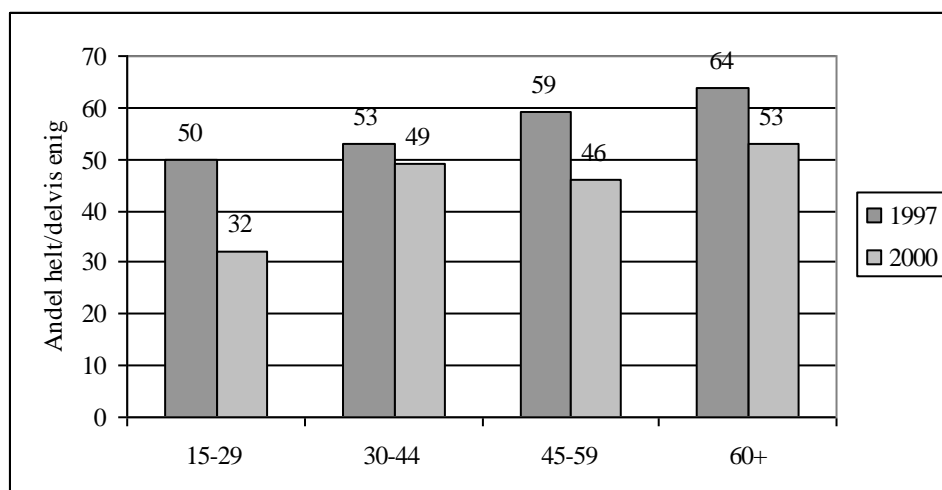
Tabell 4-4 Utsagn om forbrukerinnflytelse etter kjønn og undersøkelsestidspunkt. N³⁴

	Mann		Kvinne	
	-97	-00	-97	-00
Kjøttprodusenter er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne	59	43	53	46

Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) for menn og $p < 0.05$ for kvinner.

Nedgangen i andelen som sier seg enige i denne påstanden er signifikant både for kvinner og menn og samsvarer altså med det vi fant for totalbefolkningen.

Ser vi på sammenhengen mellom alder og opplevelsen av lydhørhet (figur 4-9) finner vi at endringen er særlig merkbar i den aller yngste aldersgruppen, med en nedgang på hele 18 prosentpoeng. Reduksjonen i oppslutning om dette utsagnet er signifikant i alle aldersgrupper med unntak av aldersgruppen 30-44 år. Det er fremdeles de eldste som i størst grad er enige i dette utsagnet, mens de yngste i minst grad er enige.

Figur 4-9 "Kjøttprodusentene er flinke til å fange opp signaler fra forbrukerne" sett på bakgrunn av alder og undersøkelsestidspunkt. Prosent.

N=252,246, 173,225(1997), 246,241, 174,206(2000). Sammenhengen mellom alder og dette utsagnet er signifikant med $p < 0.01$ i 1997 og $p < 0.001$ i 2000 (kji-kvadrat-test). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) for aldersgruppen 15-29 år, $p < 0.05$ for aldersgruppen 45-59 år og aldersgruppen 60+

³⁴ Første utsagn 443,435(menn),449,432(kvinner). Andre utsagn 481,479(menn) 491,474(kvinner).

5 Kjøttets rolle i kostholdet, kulturelt og ernæringsmessig

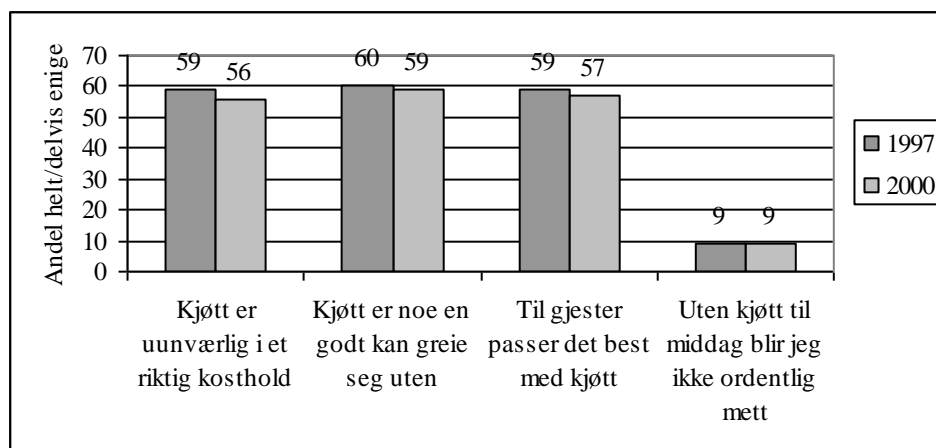
Kjøtt har tradisjonelt hatt en sentral rolle i nord-europeisk kosthold, både som måltidsmarkør og som statusmarkør (for utdypning se Bjørkum et al. 1997:83). I vestlige land er for eksempel kjøtt blitt ansett for å være ”finere” enn mye annen mat (Twigg 1983) og for mange er ikke middagsmåltidet ”ordentlig” uten kjøtt (Charles og Kerr 1988, Murcott 1982). Kjøtt er også en råvare som er rikt på en rekke næringsstoffer. Dette er noe av grunnen til at kjøtt for mange oppleves som en helt nødvendig del av kostholdet, noe man nødvendig kan være foruten (Lien, Bjørkum og Bye 1998, Guzmán et al. 2000).

I forrige undersøkelse om kjøtt, holdninger og endring, fant vi klare sammenhenger mellom opplevelsen av at ’kjøtt er nødvendig’ og både kjøttforbruk og endring, og konkluderte at *’jo sterkere enn slutter opp om at ”kjøtt er nødvendig”, jo større er tilbøyeligheten til både å spise kjøtt ofte, og til ikke å ha endret kjøttforbruket de siste to år’* (Lien, Bjørkum og Bye 1998 s. 144). I likhet med tillit, synes altså kjøttets kulturelle forankring å representere en ’buffer mot endring’.

5.1 Kjøttets kulturelle posisjon

Kjøttets rolle i kostholdet blir i det følgende belyst ved fire ulike påstander, der det hevdes at ’kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold’, at ’kjøtt er noe en godt kan greie seg uten’, ’når jeg skal ha gjester passer det best med kjøtt’, og ’hvis det ikke er kjøtt til middag blir jeg ikke ordentlig mett’. Disse spørsmålene ble stilt i 1997 og i 2000, men ikke i 2001.

I 1997 viste undersøkelsen (Lien, Bjørkum og Bye 1998) at 59 prosent av befolkningen anså kjøtt som uunnværlig i et riktig kosthold. Samtidig svarte 60 prosent at kjøtt er noe en godt kan greie seg uten. 59 prosent mente ”det passer best med kjøtt når det er gjester”, og 9 prosent samtykket i at ’uten kjøtt til middag blir jeg ikke ordentlig mett’. For alle disse spørsmålene finner vi en bemerkelsesverdig stabilitet, idet det ikke er noen signifikante endringer fra 1997 til 2000 (se figur 5-1).

Figur 5-1 Oppfatninger om kjøttets plass i kostholdet etter undersøkelsestidspunkt.

N =996,1000,1011,1007(1997), 998,996,991,998(2000).

At et flertall av respondentene er enige, både i at kjøtt er noe en godt kan klare seg uten, og at kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold, er som vi har diskutert tidligere, selvmotsigende (Lien et. al. 1998). En mulig forklaring kan være den generelle tilbøyeligheten folk har til å si seg enig i utsagn generelt (den såkalte ja-siings effekten). Uansett er det her ingen signifikant endring.

Alt i alt kan vi konkludere med at kjøtt synes å ha en sterk og vedvarende posisjon i folks bevissthet, såvel moralsk som kulturelt. Oppslutningen om utsagnet om at det passer best med kjøtt til gjester, tyder på at kjøtt – trass i betydelig fokus på fiskens kulinarisk verdi de senere år - fremdeles har rollen som seremoniell markør eller statusmarkør i et flertall av befolkningen (se også Bjørkum et al. 1997:89).

5.2 Kjøttets kulturelle posisjon i forhold til kjønn og alder

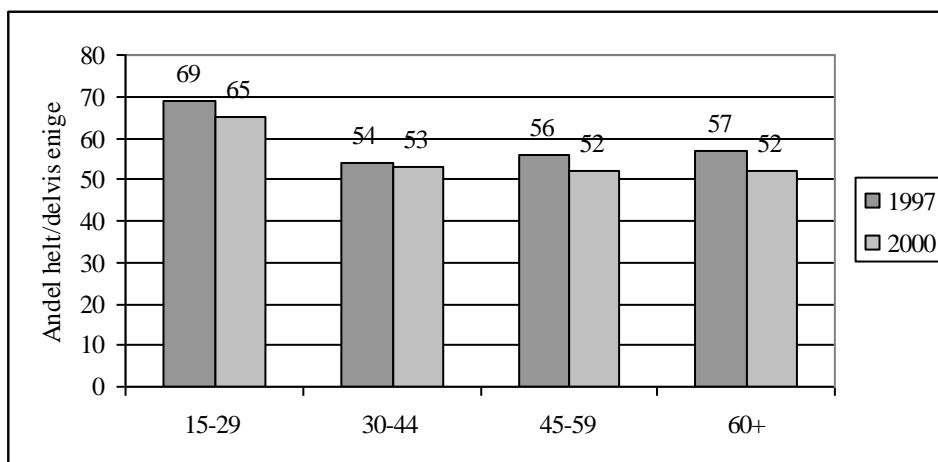
Vi har tidligere diskutert hvordan kjøtt tradisjonelt har blitt betraktet som et symbol på styrke, makt og potens; tradisjonelle egenskaper knyttet til det å være mann (Bjørkum, Lien og Kjærnes 1997:93). En ny norsk studie (Døving 1997a, 1997b) viste at majoriteten, både menn og kvinner anså grønnsaker som en matvare som passer best for kvinner mens kjøtt passer best for menn. Våre resultater gir generell støtte til disse beskrivelsene. Vi fant at langt flere menn enn kvinner ser på kjøtt som uunnværlig i kostholdet og motsatt; langt flere kvinner enn menn mener at kjøtt er noe en godt kan klare seg uten. Videre fant vi at menn i større grad enn kvinner mente at det passer best å servere kjøtt til gjester, og at man ikke blir ordentlig mett uten kjøtt. Slike kjønnsforskjeller finner vi også i 2000 (se tabell 5-1).

Tabell 5-1 Andel enige (helt/delvis) i utsagn om kjøttets rolle i kostholdet etter kjønn og undersøkelsestidspunkt. N³⁵

	Mann		Kvinne	
	1997	2000	1997	2000
Kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold	66	61	52	50
Kjøtt er noe en godt kan greie seg uten	50	52	70	66
Uten kjøtt til middag blir jeg ikke ordentlig mett	11	11	7	7
Til gjester passer det best med kjøtt	62	60	56	54

Sammenhengen mellom kjønn og første utsagn er signifikant med $p < 0.001$ (1997), $p < 0.01$ (2000) (kji-kvadrat-test), andre utsagn er signifikant med $p < 0.001$ (1997), og $p < 0.01$ (2000), tredje utsagn er signifikant med $p < 0.001$ (1997) og $p < 0.05$ (2000), fjerde utsagn er signifikant med $p < 0.05$ (1997).

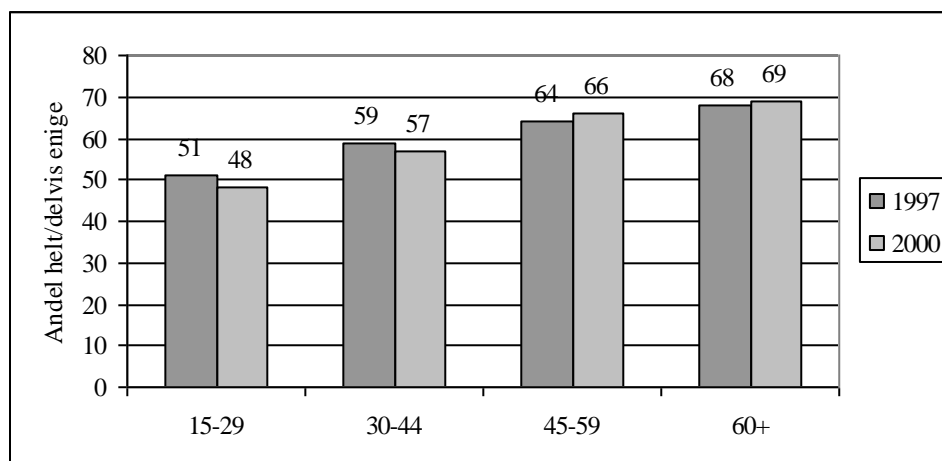
I 1997 viste undersøkelsen at det var de aller yngste som i størst grad så på kjøtt som uunnværlig i kostholdet. Vi finner de samme resultatene i 2000 (se tabell 5-2). Det er ingen endringer fra 1997 til 2000 i noen av alderskategoriene, noe som gjenspeiler resultatene for totalbefolkningen (jf. figur 3.14).

Tabell 5-2 "Kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold" etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N = 279,273,191,253 (1997), 276,268,194,250 (2000). Sammenhengen mellom alder og utsagnet er signifikant med $p < 0.01$ (kji-kvadrat-test) 1997/2000.

I samsvar med tendensen i figuren over, fant vi at oppfatningen om at "kjøtt er noe en godt kan greie seg uten" var mest utbredt i de eldre aldersgruppene; jo høyere alder jo større enighet om denne påstanden. Resultatene for 2000 viser at det ikke har vært noen endringer i disse holdningene i noen av aldersgruppene (se figur 5-2).

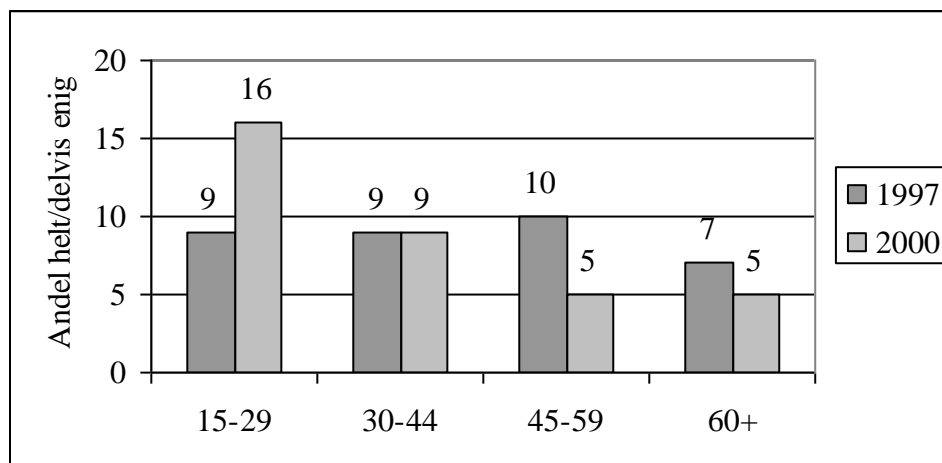
³⁵ For første utsagn 491,488(menn),501,500(kvinner), andre utsagn 495,490(menn),501,506(kvinner), tredje utsagn 494,491(menn),509,506(kvinner), fjerde utsagn 499,482(menn),509,508(kvinner).

Figur 5-2 "Kjøtt er noe en godt kan greie seg uten" etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N= 281,275,191,250 (1997), 277,270,197,253(2000). $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) 1997/2000.

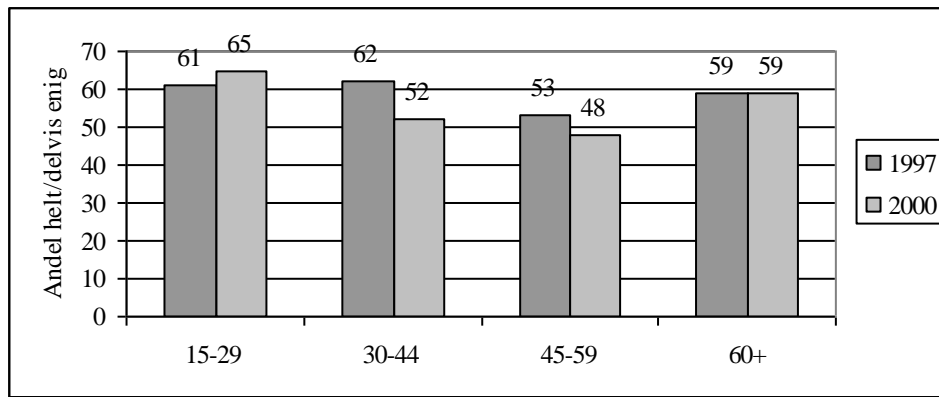
Når det gjelder oppfatningen om at man ikke blir mett uten kjøtt til middag viste resultatene for befolkningen som helhet at det ikke har vært noen endring siden 1997. Andelen som slutter opp om dette utsagnet er forholdsvis lav, kun 9%. Når vi splitter på alder finner vi imidlertid at det har vært en signifikant økning i oppslutningen om dette utsagnet blant de mellom 15 og 29 år og en tilsvarende reduksjon i aldersgruppen 45-59 år (se figur 5-3). Mens vi i 1997 fant at det ikke var noen signifikant sammenheng mellom alder og synet på betydningen av kjøtt for å bli mett, viser analysen nå at jo yngre man er jo viktigere er dette. Hvorfor det er slik er ikke lett å si, men en mulig tolkning *kan* være at dette er et indirekte uttrykk for at kjøtt generelt er viktigere enn tidligere i de yngste aldersgruppene. Det er imidlertid vanskelig å finne andre holdepunkter for dette i materialet.

Figur 5-3 "Uten kjøtt til middag blir jeg ikke ordentlig mett" etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N= 284, 276,192,255(1997),276, 271, 197, 254(2000). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant med $p < 0.001$ i 2000 (kji-kvadrat-test). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ for aldersgruppen 15-29 år og aldersgruppen 45-59 år.

Oppfatningen om at det passer best med kjøtt når man har gjester er uforandret i befolkningen som helhet, men har en signifikant reduksjon i aldersgruppen 30-44 år (se figur 5-4). Personer i denne aldersgruppen synes altså i mindre grad at det må serveres kjøtt når man har gjester.

Figur 5-4 "Når jeg skal ha gjester passer de best med kjøtt" etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N = 284,276, 192,259 (1997), 273,268, 196,254 (2000). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant med $p < 0.01$ (kji-kvadrat-test) i 2000. Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ for aldersgruppen 30-44 år.

Dette kan være et uttrykk for at man i denne aldersgruppen eksperimenterer i matveien. I de senere år har det vært et økende fokus på retter og mattradisjoner som gir kjøtt en mindre sentral plass enn det som har vært vanlig i Norge (for eksempel italiensk, japansk og sør-øst-asiatisk kokekunst). Flere innen denne aldersgruppen kan antas å eksperimentere med slike matlagingstradisjoner. Her tillegges selve raffinementet i tilberedning og råvarer en form for prestisje som før (i Norge) var forbeholdt kjøtt. Dette kan forklare at kjøtt i seg selv ikke opplevs som prestisjegivende på samme måte som før.

Vi kan konkludere med at kjøttets sterke posisjon i norsk kosthold (slik det er målt her) synes å være uendret siden 1997. Med unntak av en viss svekkelse i kjøttets betydning som statusmarkør (i forhold til gjester) i aldersgruppen 30-44, finner vi påfallende stabile mønstre. Et unntak som er verdt å merke seg er likevel aldersgruppen 15-29 år, der det stadig er en relativ større andel (enn i andre aldersgrupper) som mener kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold, og der det i 2000 er en økt oppslutning om utsagnet om at 'uten kjøtt til middag blir jeg ikke ordentlig mett'.

5.3 Kjøttets ernæringsmessige posisjon

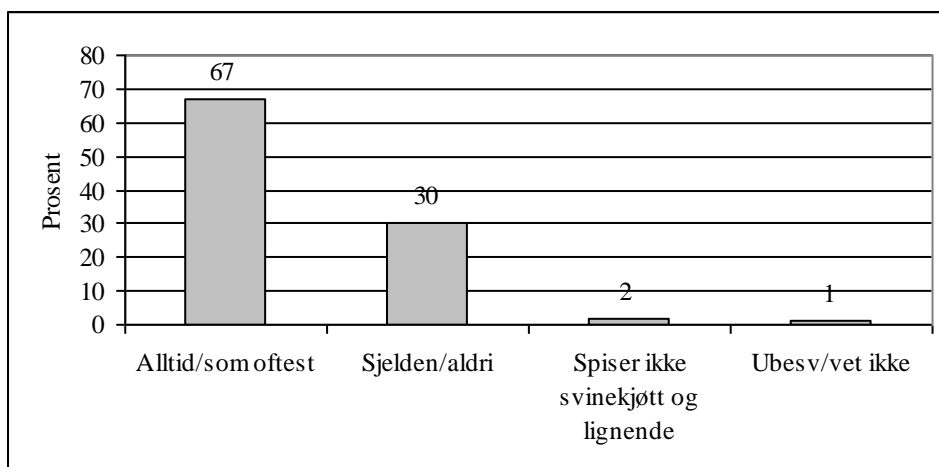
I undersøkelsen om kjøtt, holdninger og endring i 1997, fant vi få sammenhenger mellom ernæring og praksis i forhold til kjøtt. I 2000 ønsket vi å danne oss et noe bedre inntrykk av forbrukeres oppfatning av kjøtt i forhold til ernæring. Vi har derfor tilføyd to spørsmål til undersøkelsen, et om hvorvidt man skjærer bort det synlige fettene på kjøttet (spm. 22), og et oppfølgingsspørsmål til de som unngår enkelte kjøttslag om årsaker til dette (spm. 21). I de oppgitte svaralternativene er 'hensynet til helse i forhold til ernæring' ett av flere mulige svaralternativer (se også kap.2.3, tabell 2.6). I tillegg belyses oppfatning av kjøtt i ernærings-sammenheng av to holdningsspørsmål, indirekte av påstanden 'kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold' (se figur 5-1), og mer direkte gjennom påstanden 'kjøtt er ikke spesielt sunt'.

I det foregående har vi sett at hensynet til ernæring er en viktig begrunnelse for å unngå eller redusere visse typer kjøtt. Dette gjelder først og fremst i undersøkelsen fra november 2000, mens det i mars 2001, da matsikkerhet igjen var et hyppig tema i mediene, var hensynet til matsikkerhet som var viktigst. Det betyr ikke at hensynet til ernæring ikke lenger er relevant, men at ernæringshensyn i denne fasen ikke ansees som den viktigste grunnen til å unngå kjøtt (respondentene ble bedt om å angi den viktigste årsaken, se også kap.2.3). Tar vi utgangspunkt i resultatene fra 2000, som kan antas å reflektere et mer stabilt mønster, ser vi at det først og fremst er i forhold til kjøttslagene svin og storfe, at ernæring er den viktigste begrun-

nelsen for å unngå visse kjøttslag. (Ernæring nevnes også som årsak til å unngå sauekjøtt, men her er smak det viktigste hensynet). I tillegg veier ernæringshensyn tungt blant de som unngår pølser og kjøttdeig. Det er nærliggende å anta at det for disse produktene først og fremst er kjøttets fettinnhold som er i fokus, ettersom det har vært forholdsvis mye fokus på fettinnholdet i pølser, og på kvaliteten på kjøttdeig.

Noe fett er intramuskulært, og framstår som marmorert i kjøttstykket. Dette er synlig, men ikke lett å fjerne. Dette gjelder særlig storfekjøtt. Når det gjelder svin, er imidlertid fettene i større grad adskilt som en synlig fettrand som man forholdsvis lett kan fjerne om man ønsker det. Vi har i undersøkelsen spurt om vanen med å skjære bort synlig fett på kjøttet før det tilberedes eller spises³⁶.

Som vi ser av figuren under svarer nesten 70 prosent av norske forbrukere at de skjærer bort det synlige fettene på kjøttet (figur 5-5). At så mange skjærer bort fett på kjøtt kan tolkes som et uttrykk for at de offisielle kostholdsrådene om å redusere fettinntaket i maten har nådd frem til storparten av den norske befolkning. Det å skjære bort synlig fett kan sees som en enkel måte å redusere fettinntaket på, selv om også andre hensyn (som for eksempel smak) kan ligge til grunn for at man gjør dette:

Figur 5-5 Andel som skjærer bort synlig fett på kjøttet for det tilberedes eller spises. N=1000.

Synlig fett synes altså å være et 'avfallsprodukt' for de fleste. Men, det er som nevnt ikke nødvendigvis bare av helsemessige grunner at fettene skjæres bort. I en studie av ungdom og mat (Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000:98) ble ikke fettene først og fremst relatert til helseproblemer, men til kroppens utseende og vekt. Andre studier (Holm og Møhl 1994/95, Guzmán og Kjærnes 1998) viser at det synlige fettene vekker følelser som vemmelse og avsky hos noen. Det kan oppleves som ekkelt å se på og ubehagelig å tygge på. Slike følelser kan handle om estetikk, eller det kan være slik at fettets skadelige virkninger har "satt seg" som fysiske fornemmelser (Holm og Møhl 1994/1995). Holm fremholder at det også kan forstås som en kobling mellom kvalitet og sunnhet; idet fett kjøtt blir ensbetydende med dårlig kjøtt (Holm og Møhl i Bjørkum et al. 1997:123) Datamaterialet gir imidlertid ikke anledning til å gå nærmere inn på dette.

På bakgrunn av den kunnskapen vi har om forholdet mellom mat, helse og kjønn kan vi anta at kvinner i større grad enn menn er tilbøyelige til å skjære bort fettene på kjøttet. Som vi ser av tabellen under, støtter resultatene en slik hypotese. Mens 80 prosent av kvinnene svarer at de

³⁶ Dette spørsmålet ble ikke stilt i 1997 og sammenligning er derfor ikke mulig.

alltid eller som oftest skjærer bort det synlige fett, er andelen blant menn langt lavere, kun 58 prosent (se tabell 5-3).

Wandel (1997) fant at eldre i større grad enn yngre vektla å spise så *få* fete matvarer som mulig for å oppnå et sunt kosthold. De yngre la på sin side i større grad vekt på variasjon enn de eldre. Vanen med å skjære bort synlig fett på kjøttet synes ikke å ha sammenheng med alder. (Det er de yngste og de eldste som i størst grad skjærer bort fett, men forskjellene er ikke signifikante.)

Tabell 5-3 Skjærer bort fett på kjøttet³⁷ på bakgrunn av kjønn, alder og utdanning. Prosent.

	Kjønn		Alder				Utdanning			
	M	K	15-29	30-44	45-59	60+	Gr.sk	Vider.	Høys.	Univ.
Alltid/ Som oftest	58	80	74	66	65	69	64	67	75	71
Sjelden/ Aldri	42	20	26	34	34	31	36	33	25	30
Total	100 (488)	100 (504)	100 (271)	100 (270)	100 (196)	100 (256)	100 (173)	100 (400)	100 (301)	100 (106)

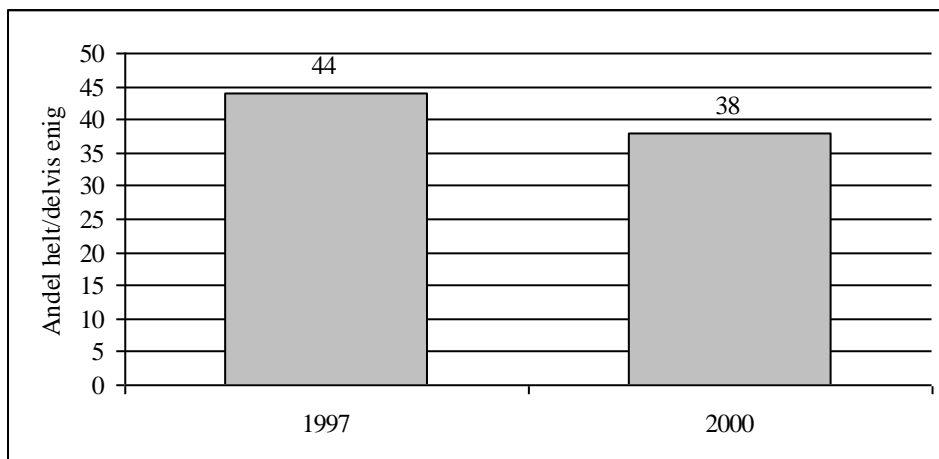
Forskjellen mellom: menn og kvinner er signifikant (testet ved *kji-kvadrat-test*) med $p < 0.001$, ulike utdanningsgrupper er signifikant med $p < 0.01$, aldersgruppen 15-29 år og aldersgruppene 30-44 år og 45-59 år er signifikant med $p < 0.05$

Resultatene viser imidlertid at det er signifikante forskjeller mellom ulike utdanningsgrupper og at tilbøyeligheten til å skjære bort fett er større i høyere enn i lavere utdanningsgrupper. Dette er i samsvar med funn i flere andre studier som viser at personer med høyere utdanning i større grad legger vekt på et sunt kosthold enn personer med lavere utdanning (Wandel 1994, Wandel og Bugge 1994, Prättälä et al. 1992, Karisto m.fl. 1993).

Det spørsmålet som kanskje best reflekterer kjøttets ernæringsmessige status, er påstanden om at 'kjøtt er ikke spesielt sunt'. I løpet av 1990-tallet er kjøtt i økende grad blitt fokusert i ernæringsmessig sammenheng. Blant annet påpekte en omfattende amerikansk rapport om kreftforebygging og kosthold en sannsynlig sammenheng mellom tarmkreft og inntak av større mengder rødt kjøtt. Rapporten påpeker også en mulig sammenheng mellom større inntak av rødt kjøtt og flere andre kreftformer. I tillegg kommer sammenhenger mellom kjøttinntak rikt på fett og kreftformer assosiert med høyt fettinntak (World Cancer Research Fund 1997). Disse sammenhengene kan ikke sies å ha vært framhevet i ernæringsopplysning i Norge, men kan likevel ha bidratt til å gjøre temaet aktuelt, i den forstand at kjøtt i mindre grad enn før er et 'ikke-tema' i forhold til ernæring. Det ville derfor ikke være overraskende om oppfatninger om kjøtt som sunt var noe svekket.

Resultatene viser imidlertid at endringene går i motsatt retning av det som her kan forventes. Mens 44 prosent av de spurte sa seg i enig i utsagnet 'kjøtt er ikke spesielt sunt' i 1997 er denne andelen nå *redusert* til 38 prosent (se figur 5-6). Det er med andre ord en *større* andel som mener at kjøtt er sunt i 2000. Det er som nevnt ingen signifikant endring i oppfatningen om at kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold. I likhet med i 1997 mener altså majoriteten at kjøtt er sunt og at kjøtt er uunnværlig i et riktig kosthold.

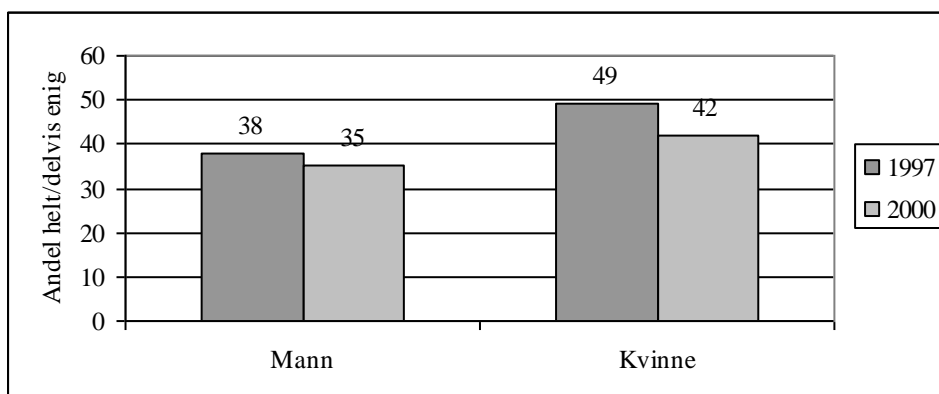
³⁷ De som ikke spiser svinekjøtt o.l samt ubesvart/vet ikke er satt til missing

Figur 5-6 Kjøtt er ikke spesielt sunt etter undersøkelsestidspunkt.

N=986 (1997),956 (2000). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test)

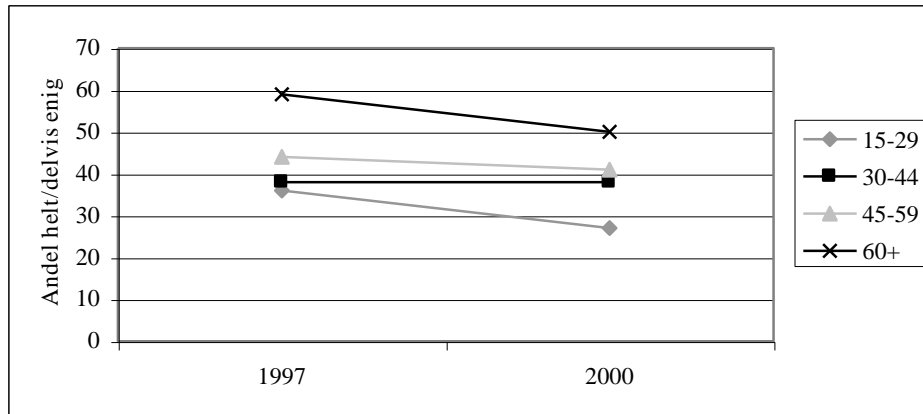
Ser vi endringen for menn og kvinner hver for seg viser resultatene at endringen er større for kvinner enn for menn; mens reduksjonen blant menn er på 3 prosentpoeng er reduksjonen blant kvinner er på 7 prosent (se figur 5-7). Det er altså først og fremst kvinner som er blitt mindre tilbøyelige til å svare at kjøtt ikke er sunt. Det er bare endringen for kvinner som er signifikant. Den svekkede oppslutningen om dette utsagnet fra 1997 til 2000 gjør seg altså først og fremst gjeldende for kvinner.

Figur 5-7 Kjøtt er ikke spesielt sunt etter kjønn og undersøkelsestidspunkt.

N for menn/kvinner 488,494 (1997), 466, 489(2000). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ for kvinner. Sammenhengen mellom utsagnet og kjønn er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) i 1997 og $p < 0.05$ i 2000. Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ for kvinner.

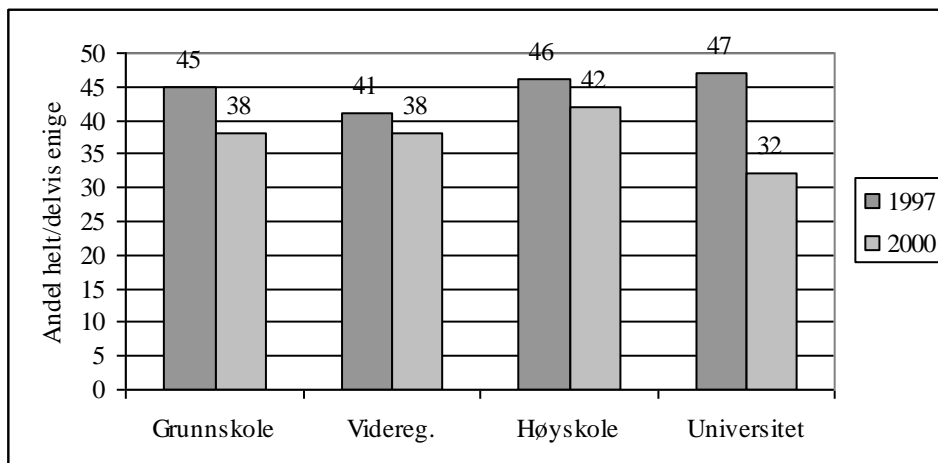
Ser vi nærmere på alder, finner vi at det er i den yngste og i den eldste aldersgruppen at signifikant færre støtter opp om utsagnet. Blant de mellom 15 og 29 år og blant de over 60 år, er det altså tilsvarende flere som er uenige, eller som mener at kjøtt er sunt. I de øvrige aldersgrupper er det ingen signifikante endringer (se figur 5-7).

Figur 5-8 Kjøtt er ikke spesielt sunt etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N= 276,274, 188,247 (1997) 266,267,192,232 (2000). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test) for aldersgruppen 15-29 år og aldersgruppen 60+. Sammenhengen mellom alder og "kjøtt er ikke sunt" er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) både i 1997 og i 2000.

Flere studier har som nevnt vist at de med høyere utdanning er mer tilbøyelige til å ha et ernæringsriktig kosthold enn de med lavere utdanning. Det er derfor interessant å analysere oppslutningen om utsagnet om at kjøtt ikke er spesielt sunt med utdanning.

Figur 5-9 Kjøtt er ikke spesielt sunt etter utdanning og undersøkelsestidspunkt.

N= 228, 415, 266, 72, (1997) 165,381,294,105 (2000). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test) de med universitetsutdannelse.

Ser vi nærmere på de enkelte utdanningskategorier, finner vi en signifikant reduksjon i oppslutningen om utsagnet blant de med universitetsutdannelse (se figur 5-9). Blant øvrige kategorier er endringene ikke signifikante. Dette betyr at blant universitetsutdannede er det færre som slutter opp om at kjøtt ikke er spesielt sunt i 2000 enn i 1997. Flere kan dermed antas å ha en oppfatning om at kjøtt er sunt, eller eventuelt mene at kjøtt verken er sunt eller usunt. I den grad sammenhenger mellom kjøtt og ernæring (bl.a. i forhold til kreft) er fokusert negativt, har dette altså *ikke* fått konsekvenser for oppfatningen blant folk.

6 Det ambivalente kjøttet

Kjøtt kan, i en annen grad enn andre matvarer, vekke følelser som ubehag og avsky. Twigg (1993) peker på at de deler av dyret som ikke spises, som for eksempel brus, visse innvoller, øyne og klør vekker mer avsky og motvilje enn hva ikke spiselige deler av frukt og grønnsaker gjør. Denne tosidigheten ved kjøttet, både som en høyt verdsatt matvare og som en matvare som er forbundet med motvilje og avsky, medfører ifølge Twigg at kjøtt omgås med en viss ambivalens.

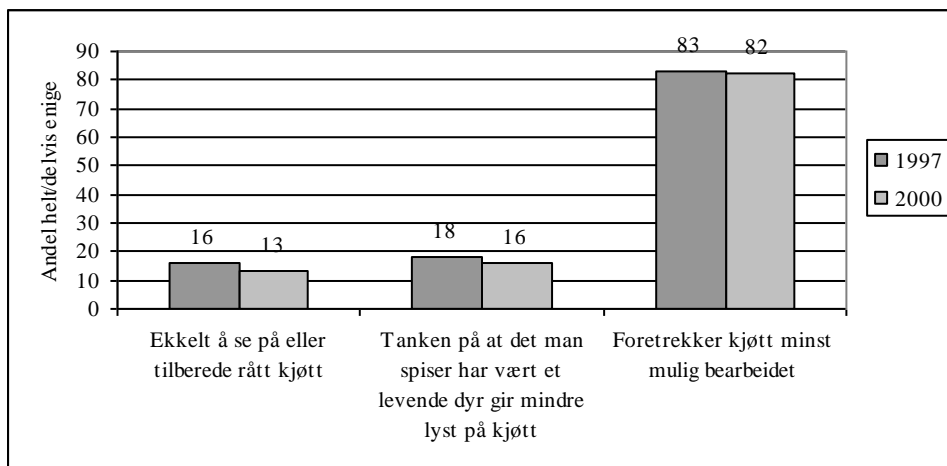
En annen type ambivalens er den som dreier seg om forholdet mellom kjøtt som mat og kjøtt som dyr og som er nøye beskrevet av antropologen Vialles (1994). Vialles fremholder at det faktum at mange har liten kontakt med husdyr eller slakting av dyr kan bidra til en form for fremmedgjøring i forhold til kjøtt ved at vi innerst inne ikke aksepterer at det vi spiser faktisk har vært levende og må slaktes. Flere studier har vist at rått kjøtt og kjøttstykker som gjør ulike deler av dyret lett gjenkjennelig vekker ubehag blant enkelte (Lien, Bjørkum og Bye 1998, Guzmán og Kjærnes 1998, Guzmán, Bjørkum og Kjærnes 2000). Andre studier viser at enkelte synes selve smaken av kjøtt er ekkel eller at kjøttets konsistens vekker avsky (Beardsworth et al. 1991).

I forrige undersøkelse om kjøtt, holdninger og endring fant vi klare sammenhenger mellom det å oppleve motvilje mot slakting og kjøttforbruk, i den forstand at de som sluttet sterkest opp om utsagn knyttet til ambivalens var mer tilbøyelige til å ha et lavere kjøttforbruk enn de øvrige. Tilsvarende sammenhenger fant vi mellom det å mobilisere mot kjøttforbruk og forbruk av kjøtt. Når det gjelder *endring* av kjøttforbruk, fant vi imidlertid ingen effekt av disse variablene (Lien et.al. 1998)

To av spørsmålene i denne undersøkelsen forsøker å fange opp dette fenomenet; hhv. ”Jeg synes det er ekkelt å se på eller tilberede rått kjøtt”, og ”Når jeg tenker på at det jeg spiser har vært et levende dyr, får jeg mindre lyst på kjøtt”. Utsagnet ”Jeg foretrekker kjøtt minst mulig bearbeidet” kan også, indirekte, være en indikator på denne typen fenomen (ved at man foretrekker kjøtt *mest* mulig bearbeidet og dermed ugjenkjennelig som dyr.

Som vi ser av figuren nedenfor får ikke oppfatninger om ekkelhet og oppfatninger om relasjonen ”kjøtt-dyr” stor oppslutning i befolkningen (se figur 6-1). Men fenomenet kan heller ikke sies å være marginalt med hhv. 16 og 18 prosents oppslutning i 1997. Tallene for 2000 viser en nedgang i oppslutningen om begge disse spørsmålene, men bare endringen i synet på rått kjøtt som ekkelt er signifikant. Det er vanskelig å forklare hva denne nedgangen kan skyldes.

Preferanser for kjøtt som er *mest* mulig bearbeidet (for eksempel kjøttdeig, pølser etc.) har som nevnt ovenfor, blitt satt i sammenheng med en form for fremmedgjøring av kjøtt og kjøttproduksjon. Ser vi på sammenhengen mellom de som foretrekker kjøttet minst mulig bearbeidet og utsagnene om ekkelhet og relasjonen kjøtt som dyr og kjøtt som mat, er det imidlertid ingen statistisk sammenheng (resultater ikke vist).

Figur 6-1 Utsagn om "ekkelhet", "kobling dyr-kjøtt" og preferanse for bearbeidet kjøtt etter undersøkelsestidspunkt.

N=1007(1997), 992(2000). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test) for "ekkelhet å se på eller tilberede rått kjøtt".

Med andre ord, det å foretrekke kjøttet minst mulig bearbeidet har ingenting å gjøre med hvorvidt man synes rått kjøtt er ekkelt eller ikke, eller hvorvidt man får mindre lyst på kjøtt når man tenker på at kjøttet en gang har vært et levende dyr. Dette betyr enten at de observasjoner som er gjort i kvalitative studier om en slik sammenheng kun er tilfeldige eller at vi ikke har klart å gjøre fenomenet målbart. Andelen som foretrekker kjøttet minst mulig bearbeidet er for øvrig stabil.

Ellers er det verdt å legge merke til at vi her har å gjøre med en type oppfatning som synes å være forholdsvis stabil over tid. Mens spørsmål om tillit generelt (og institusjonell tillit spesielt) synes å være i endring, synes disse mer grunnleggende oppfatningene av sammenhenger mellom kjøtt, levende dyr og slakteprosesser å være gjenstand for mindre endringer.

6.1 Det ambivalente kjøttet etter kjønn og undersøkelsestidspunkt

Resultatene i 1997 viste at det var en hovedvekt av kvinner som syntes det var ekkelt med rått kjøtt, og som fikk mindre lyst på kjøtt ved tanken på at kjøttet en gang har vært et levende dyr. Det var også en større andel kvinner enn menn som foretrakk kjøttet minst mulig bearbeidet. Tabellen under viser at forskjellene mellom menn og kvinner er de samme i 2000 (se tabell 6-1). Resultatene for totalfordelingen gjør seg gjeldende både for menn og kvinner.

Tabell 6-1 Enighet i utsagn som berører kjøttets ambivalens etter kjønn og undersøkelsestidspunkt. Prosent. N=³⁸

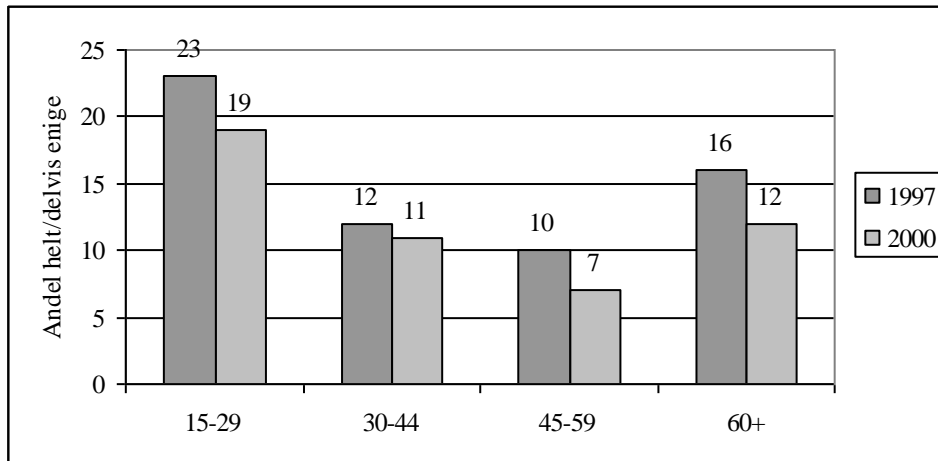
	Mann		Kvinne	
	1997	2000	1997	2000
Ekkelt å se på/tilberede rått kjøtt	11	7	21	17
Tanken på at det man spiser har vært et levende dyr gir mindre lyst på kjøtt	10	7	26	24
Foretrekker minst mulig bearbeidet kjøtt	80	80	86	85

For første utsagn og andre utsagn er forskjellen mellom menn og kvinner signifikant med $p < 0.001$ (1997 og 2000), tredje utsagn er signifikant med $p < 0.05$ (1997 og 2000).

³⁸ Første utsagn 496,489(menn),597,503(kvinner), andre utsagn 493,489(menn)504,498(kvinner), tredje utsagn 493,483(menn),505,499(kvinner).

6.2 Det ambivalente kjøttet etter alder og undersøkelsestidspunkt

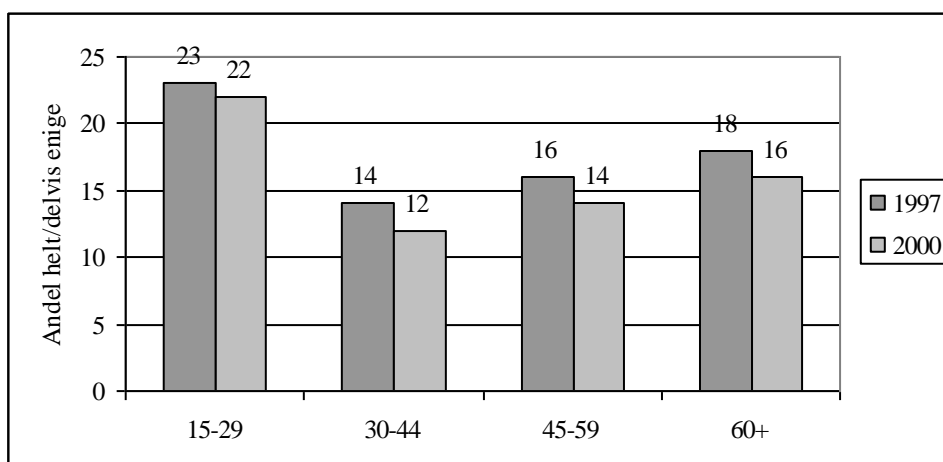
I 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) fant vi at oppfatningen av rått kjøtt som ekkelt hadde størst utbredelse i den yngste og i den eldste aldersgruppen. Det samme finner vi i 2000. Undersøker vi hvorvidt det har vært endringer i ulike aldersgrupper siden 1997 ser vi at tendensen generelt er at færre gir tilslutning til dette utsagnet. Nedgangen i andelen som er enige er imidlertid ikke signifikant i noen av aldersgruppene (se figur 6-2).

Figur 6-2 Oppfatningen om at rått kjøtt er ekkelt etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N=280,275,193,258(1997), 276,268,195,253(2000). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant med $p < 0.001$ i 1997 og 2000.

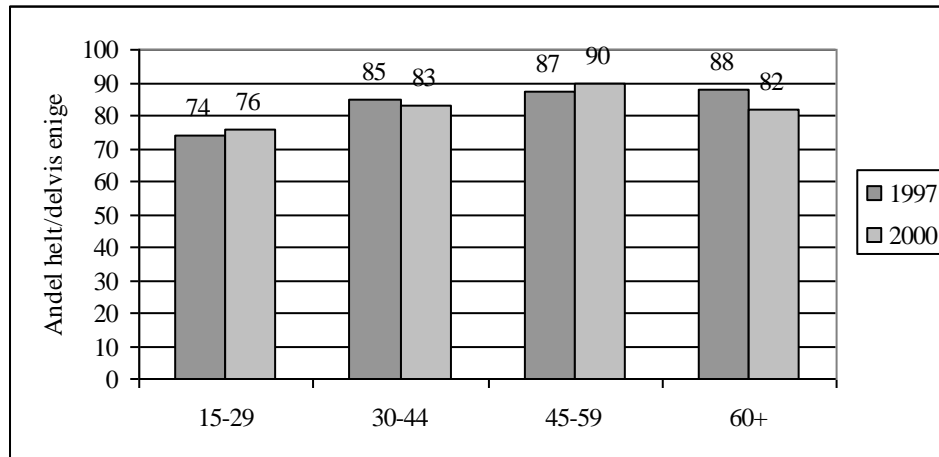
Samme tendens finner vi når det gjelder forholdet mellom kjøtt som mat og kjøtt som levende dyr. Tendensen går i retning av at færre opplever dette som problematisk, men uten at disse endringene er signifikante (se figur 6-3). Som i 1997 finner vi at det er en sammenheng mellom det å få mindre lyst på kjøtt når assosiasjonene går til det levende dyret og alder. I likhet med det vi fant hva angår oppfatningen om at rått kjøtt er ekkelt er det de yngste og de eldste som i størst grad synes dette er problematisk. (Dette kan være en spuriøs effekt av utdanning, ved at det er det er størst andel lavere utdannede i disse aldersgruppene.)

Figur 6-3 Når jeg tenker på at det jeg spiser har vært et levende dyr får jeg mindre lyst på kjøtt etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N=282,274,188,256(1997), 275,272,192,249 (2000). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test) i 1997 og 2000.

Det å foretrekke kjøttet minst mulig bearbeidet har en større utbredelse i de eldste aldersgruppene enn i de yngste. Resultatene viser det samme for 2000 som for 1997 (se figur 6-4). Vi fant ingen endring fra 1997 til 2000 for befolkningen som helhet, men separate analyser av alder viser at det er en signifikant lavere andel som foretrekker kjøttet minst mulig bearbeidet blant de over 60 år. Mens andelen i 1997 var på 88 prosent er andelen i 2000 redusert til 82 prosent. De eldre foretrekker altså i mindre grad rent og ubearbeidet kjøtt nå enn i 1997.

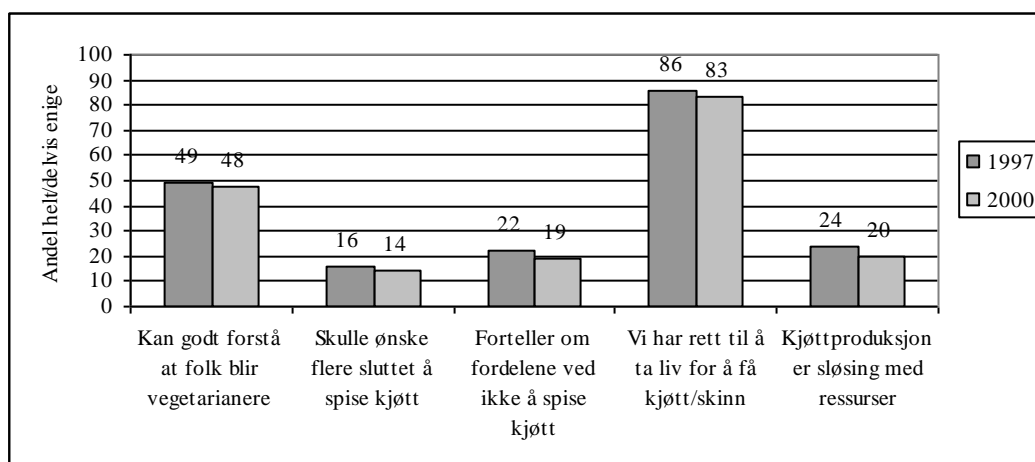
Figur 6-4 Jeg foretrekker rent kjøtt som er minst mulig bearbeidet etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N = 277,274,192,257(1997),264,266,196,256(2000). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat) i 1997, $p < 0.01$ i 2000. Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ i aldersgruppen 60+.

7 Mobilisering mot kjøtt

Som nevnt i kapittel 6, fant vi i 1997 klare sammenhenger mellom kjøttforbruk og det å slutte opp om utsagn knyttet til mobilisering mot kjøttforbruk (mht vegeterianisme, økologi o.a., se også Lien 1998 et.al.). Det er derfor viktig å se nærmere på om det har skjedd vesentlige endringer i folks oppslutning om utsagn av denne typen.

Som vi ser av figur 7.1 under er det ingen vesentlige endringer i oppslutningen om holdninger som uttrykker en form for *mobilisering* mot kjøtt.

Figur 7-1 Ulike uttrykk for mobilisering mot kjøtt sett på bakgrunn av undersøkelsestidspunkt.

N = 1001, 976, 982, 957, 995 (1997), 987, 961, 980, 956, 978 (2000).

Ingen av de endringene som framkommer i figuren er signifikante. Dette indikerer at mer grunnleggende oppfatninger om moralitet i forhold til menneskers bruk av dyr for ulike formål, i likhet med ambivalens, knytter seg til holdninger av mer varig karakter.

Gjennom sin avstandstagen til kjøtt og ofte en alternativ livsstil har de fleste former for vegetarisme representert et avvik fra gjeldende normer og levesett i samfunnet. Andre undersøkelser kan tyde på at dette er i ferd med å endres. I en kvalitativ studie av vegetarianere (Guzmán og Kjærnes 1998) opplever flere at de møter større forståelse fra omverdenen i dag enn tidligere. At så mange har forståelse for at noen velger å være vegetarianere, må kunne tolkes dit hen at også årsakene til at enkelte velger et vegetarisk kosthold møter forståelse hos mange. Andelen som gjerne skulle sett at flere sluttet å spise kjøtt, og som gjerne forteller om fordelene ved ikke å spise kjøtt, er ikke like utbredt. Men, tatt i betraktning at andelen vegetarianere i den norske befolkning kun er på mellom 1-2 prosent er disse tallene likevel bemerkelsesverdige. Studier fra England viser at ønsket om å leve vegetarisk kan ligge latent hos folk i lang tid, men at for eksempel negative reaksjoner fra omgivelsene oppleves som et hinder for kostholdsending. (Beardsworth og Keil 1990). En undersøkelse gjennomført av ScanFact for Dyade (Acem meditasjon) i 1996 (i Bjørkum et al. 1997) viser at hver 5. nordmann

over 15 år kunne tenke det å slutte å spise kjøtt og fisk til daglig for en lengre periode hvis forholdene lå til rette for det.

Andelen som mener mennesket har rett til å ta liv for å få kjøtt eller skinn og oppfatningen om at kjøtt er sløsing med ressurser er også uendret siden 1997. Igjen kan vi tolke dette som et uttrykk for at vi har å gjøre med grunnleggende oppfatninger som trolig endres langsomt.

7.1 Mobilisering mot kjøtt etter kjønn og undersøkelsestidspunkt

I 1997 (Lien, Bjørkum og Bye 1998) fant vi til dels store forskjeller mellom menn og kvinner i spørsmål om mobilisering mot kjøtt. Kvinner hadde i langt større grad forståelse for vegetarianisme og gav i større grad enn menn uttrykk for et ønske om at flere burde slutte å spise kjøtt. Tilsvarende kjønnsforskjell fant vi når det gjaldt oppfatningen om at kjøttproduksjon er sløsing med ressurser og synet på menneskets rett til å ta liv for å få mat eller skinn.

Som vi ser av tabellen under finner vi denne type forskjeller mellom menn og kvinner også i 2000. På ett område er forskjellen noe større i 2000 enn i 1997, ved at det er en lavere andel menn som svarer at de ofte forteller om fordelene ved å ikke spise kjøtt.

Tabell 7-1 Andel enige i utsagn som berører mobilisering mot kjøtt etter kjønn og undersøkelsestidspunkt.
N³⁹

	Mann		Kvinne	
	1997	2000	1997	2000
Kan forstå at folk blir vegetarianere	41	40	58	55
Skulle ønske flere sluttet å spise kjøtt	12	10	21	18
Forteller om fordelene ved å ikke spise kjøtt	18	13	26	25
Vi har rett til å ta liv for å få kjøtt/skinn	90	88	81	78
Kjøttproduksjon er sløsing med ressurser	20	17	27	23

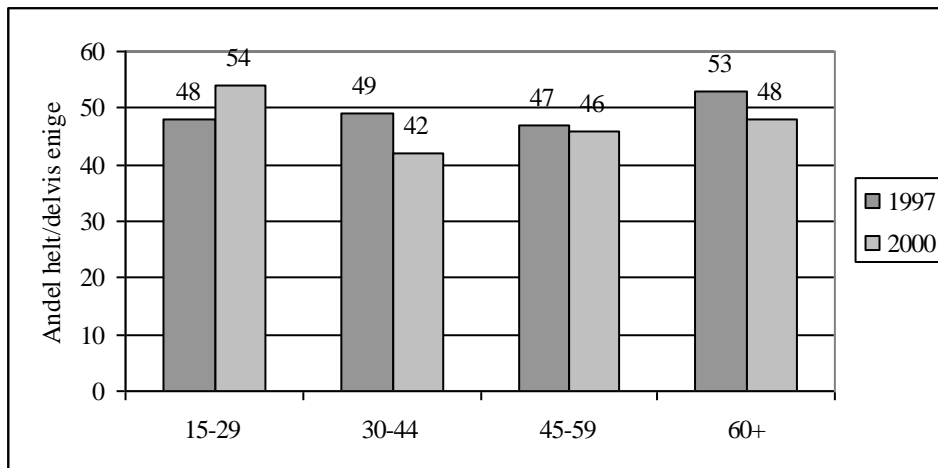
For første og andre utsagn er forskjellen mellom menn og kvinner signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test), tredje utsagn er signifikant med $p < 0.01$ (1997) og $p < 0.001$ (2000), fjerde utsagn er signifikant med $p < 0.001$, femte utsagn er signifikant med $p < 0.05$ i 1997 og 2000. Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ for menn for utsagnet "Jeg forteller ofte om fordelene ved å ikke spise kjøtt".

7.2 Mobilisering mot kjøtt etter alder og undersøkelsestidspunkt

Undersøkelsen fra 1997 avdekket ingen vesentlige forskjeller mellom ulike aldersgrupper når det gjaldt spørsmål relatert til mobilisering mot kjøtt og kjøttproduksjon. I likhet med det vi fant for befolkningen som helhet finner vi heller ikke store forskjeller når vi ser på hver enkelt aldersgruppe separat. I all hovedsak gjenspeiler, som vi skal se i det følgende, resultatene for hver aldersgruppe resultatene for totalbefolkningen.

Det å gi uttrykk for forståelse for vegetarianisme er stabilt for alle aldersgrupper. Vi ser en *tendens* til endring i flere av aldersgruppene men ingen av disse er signifikante (se figur 7-2).

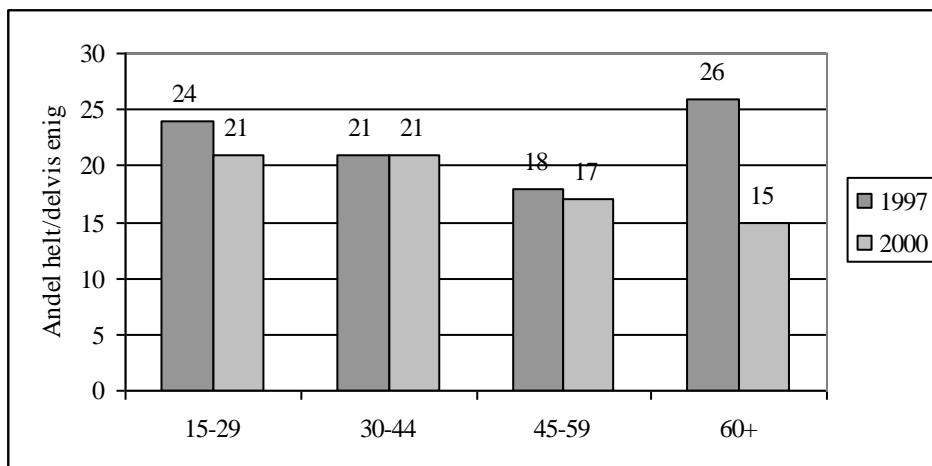
³⁹ Første utsagn 495,483(menn),502,493(kvinner), andre utsagn 487,477(menn),491,480 (kvinner) tredje utsagn 487,478(menn),495,483(kvinner), fjerde utsagn 492,483(menn),488,472(kvinner), femte utsagn=491,501(menn),485,493(kvinner).

Figur 7-2 Forståelse for vegetarianisme etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N =283,275,192,251 (1997), 273,267,193,244 (2000). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test) i 2000.

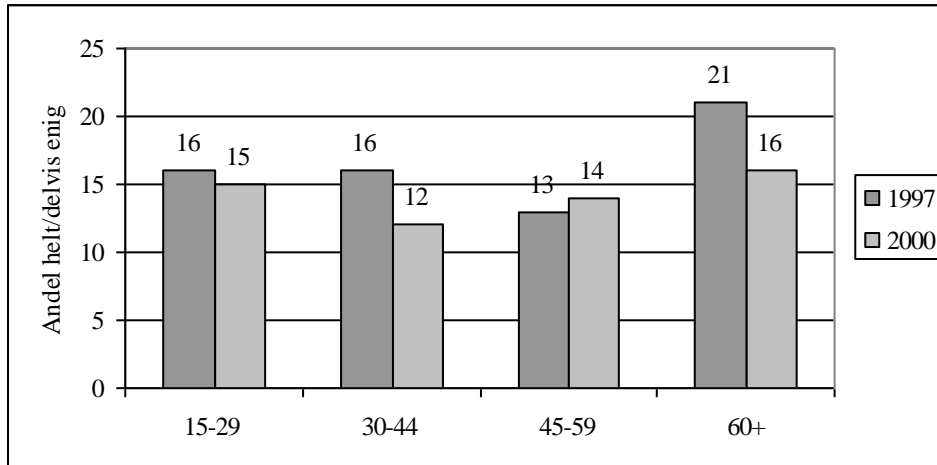
Alder hadde ingen signifikant betydning for tilbøyeligheten til å fortelle om fordelene ved å ikke spise kjøtt i 1997, med unntak av en signifikant forskjell mellom den eldste og den nest eldste aldersgruppen (se figur 7-3). Her så vi at det var en større andel blant de over 60 år, sammenlignet med de mellom 45 og 59 år, som fortalte om fordelene ved ikke å spise kjøtt. Fra 1997 til 2000 er denne andelen blant de over 60 redusert, og forskjellen mellom de to aldersgruppene fra 1997 gjør seg ikke lenger gjeldende. Dette er et rimelig resultat sett på bakgrunn av at personer i denne aldersgruppen også har et hyppigere forbruk av kjøtt som hovedingrediens i middagsmåltidet. En forklaring på denne endringen kan altså være at de ikke lenger ser så mange ulemper ved å spise kjøtt og at de eldre har en mer positiv holdning til kjøtt enn før. En annen forklaring kan være at avviket i 1997 skyldes tilfeldigheter.

Figur 7-3 Forteller ofte om fordelene ved å la være å spise kjøtt etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N =275,273,186,251(1997), 268,263,190,239(2000). Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.01$ (kji-kvadrat-test) for aldersgruppen 60+.

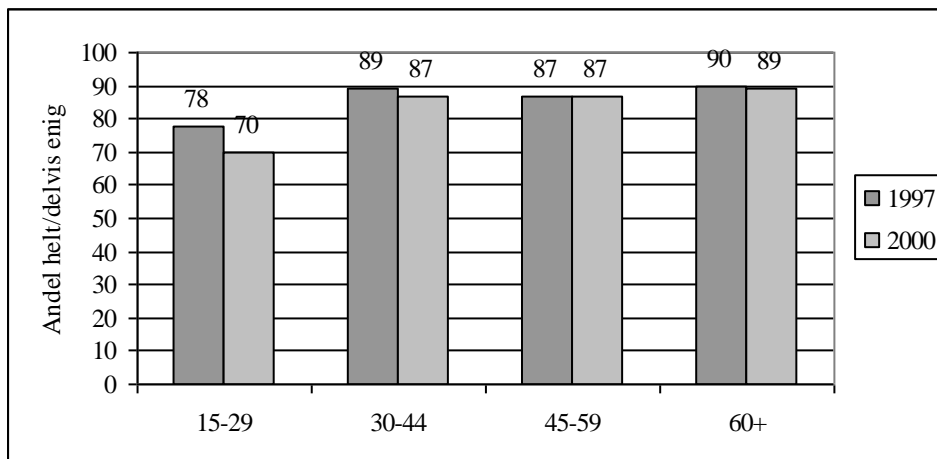
Ønsket om at flere ville slutte å spise kjøtt får også en noe lavere oppslutning i den eldste aldersgruppen i 2000 i forhold til i 1997, men endringen er ikke signifikant (se figur 7-4). Tendensen sammenfaller imidlertid med resultatet i foregående figur. For øvrig finner vi ingen endringer siden 1997.

Figur 7-4 Ønske om at flere sluttet å spise kjøtt etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N =280, 270, 187, 246 (1997), 272,261, 187,237 (2000).

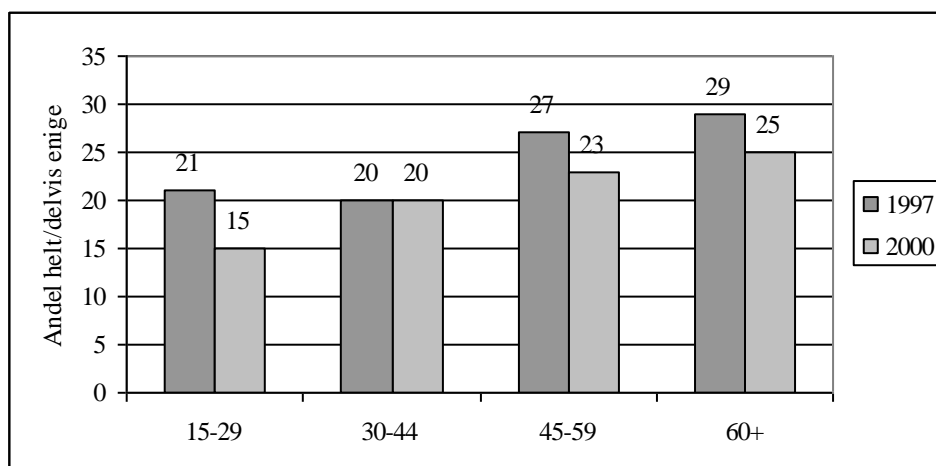
Spørsmålet om mennesket har rett til å ta liv for å få kjøtt eller skinn hadde lavest tilslutning i den yngste aldersgruppen i foregående undersøkelse (Lien, Bjørkum og Bye 1998). I 2000 er oppslutningen i denne aldersgruppen ytterligere redusert, til 70 prosent (se figur 7-5). Synet på hvorvidt mennesket har rett til å ta liv for å få mat er uendret i de øvrige aldersgruppene. Det er også i denne aldersgruppen at det er flest som gir uttrykk for at de får mindre lyst på kjøtt når de tenker på at kjøttet en gang har vært et levende dyr. Likeledes synes de i større grad enn eldre at rått kjøtt er ekkelt. Når Vialles (1994) beskriver en form for fremmedgjøring for kjøtt i form av at vi innerst inne ikke aksepterer at det vi spiser faktisk har vært levende, kan det dermed synes som om dette først og fremst gjør seg gjeldende for den yngre delen av befolkningen. At de yngre i større grad enn de eldre foretrekker kjøttet mest mulig bearbeidet, i form av kjøttdeig og annet oppmalt kjøtt, hvor deler av dyret i liten grad er gjenkjennelig, kan støtte en slik tolkning.

Figur 7-5 Vi har rett til å ta liv for å få kjøtt eller skinn etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N= 278,272,189,255(1997), 271,269,192,246 (2000). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) i 1997 og i 2000. Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test) for aldersgruppen 15-29 år.

Ser vi på oppfatningen om at kjøttproduksjon er sløsing med ressurser, som i likhet med det foregående gir uttrykk for et etisk dilemma ved kjøttproduksjon, finner vi ingen signifikante endringer i noen av aldersgruppene (se figur 7-6). Dette reflekterer resultatet for befolkningen som helhet.

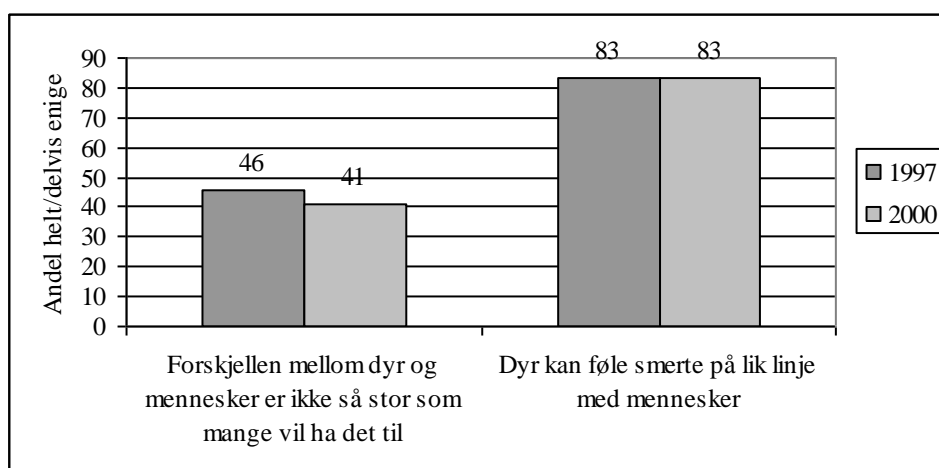
Figur 7-6 Kjøttproduksjon er sløsing med ressurser etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N=275,273, 188,243(1997), 266,267, 190,232(2000). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant med $p < 0.05$ (kji-kvadrat-test) i 1997.

Vi kan konkludere med at det i liten grad er endringer i oppfatninger som berører det vi har kalt mobilisering mot kjøtt når vi undersøker endringer på bakgrunn av alder. Alt i alt er de oppfatninger som er behandlet her forholdsvis stabile.

8 Oppfatninger om forholdet mellom dyr og mennesker

I forrige undersøkelse var det kun en av spørsmålskategoriene som ikke hadde noen signifikant sammenheng med verken endring eller praksis. Det var spørsmålene som gjaldt likhet eller ulikhet mellom dyr og mennesker, og som indirekte kunne tenkes å ha sammenheng med holdninger til kjøtt. Selv om relevansen av dette spørsmålet for kjøttforbruk og for endring synes å være liten, er spørsmålene likevel stilt igjen i 2000.

Figur 8-1 Utsagn om forholdet mellom dyr og mennesker etter undersøkelsestidspunkt.

N=955,975 (1997) 925,953 (2000).

Som det framgår over er det ingen signifikante endringer i disse oppfatningene fra 1997 til 2000 (se figur 8-1). Igjen kan vi anta at vi står overfor grunnleggende oppfatninger som ikke endres hurtig.

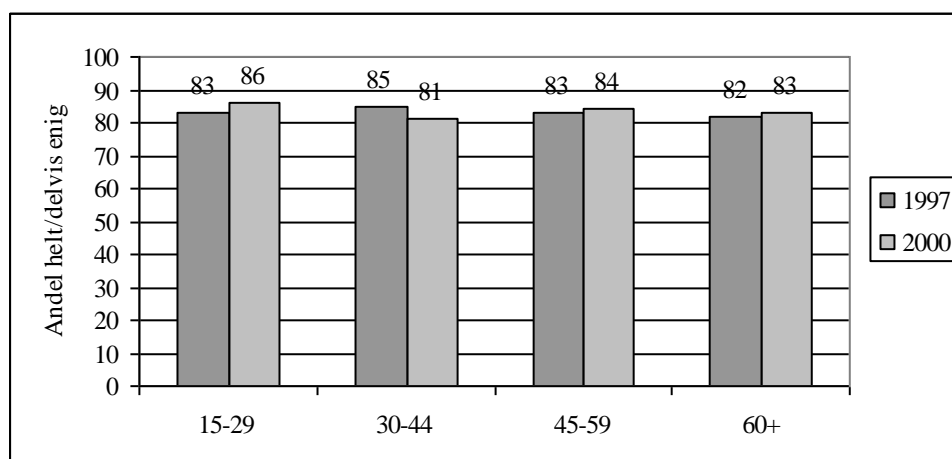
I forrige undersøkelse fant vi at forskjellen mellom kvinner og menn var mindre markant i forhold til disse spørsmålene enn i forhold til de fleste andre spørsmål som angår kjøtt. Det samme resultatet finner vi i 2000. Her finner vi ingen signifikante endringer i oppfatning blant verken kvinner eller menn, og ingen signifikante endringer mellom kjønn på noe tidspunkt (se tabell 8-1).

Tabell 8-1 Enighet i utsagn som berører forholdet mellom dyr og mennesker etter kjønn og undersøkelsestidspunkt. N⁴⁰

	Mann		Kvinne	
	1997	2000	1997	2000
Dyr kan føle smerte på lik linje med mennesker	82	81	86	86
Forskjellen m. dyr og mennesker er ikke så stor som mange tror	44	39	48	43

Forskjellen mellom menn og kvinner er signifikant med $p < 0.05$ i 2000 for utsagnet om at "dyr kan føle smerte"

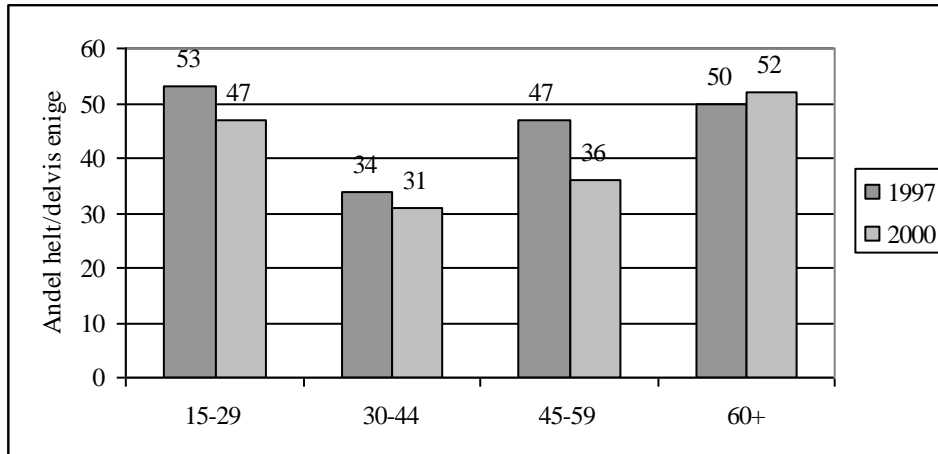
Når det gjelder alder finner vi for spørsmålet om smerte ingen signifikante endringer for noen av aldersgruppene, og resultatene gjenspeiler dermed de vi fant for befolkningen som helhet. Det er heller ingen signifikante forskjeller mellom alderskategoriene på noe undersøkelsestidspunkt (se figur 8-2).

Figur 8-2 Dyr kan føle smerte på lik linje med mennesker etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N=277,266,183,248(1997),273,263,183,233(2000).

Når det gjelder spørsmålet om likheter mellom dyr og mennesker (belyst med utsagnet 'forskjellen mellom dyr og mennesker er ikke så stor som mange vil ha det til'), finner vi imidlertid signifikante forskjeller mellom alderskategoriene både i 1997 og i 2000. Oppslutningen om utsagnet er størst blant de eldste og blant de yngste, og lavest i aldersgruppen 30-44 år. I aldersgruppen 45-59 år finner vi en signifikant endring i form av redusert oppslutning om utsagnet fra 1997 til 2000. I de øvrige aldersgrupper er endringer ikke signifikante (se figur 8-3).

⁴⁰ N for første utsagn mann/kvinne=482,488 (1997),479,479(2000), andre utsagn mann/kvinne470,481(1997),462,462 (2000).

Figur 8-3 Forskjellen mellom dyr og mennesker er ikke så stor som mange vil ha det til etter alder og undersøkelsestidspunkt.

N=270,261,181,242(1997), 268,258,180,220(2000). Sammenhengen mellom utsagnet og alder er signifikant med $p < 0.001$ (kji-kvadrat-test) for 1997 og 2000. Forskjellen mellom 1997 og 2000 er signifikant med $p < 0.05$ for aldersgruppen 45-59 år.

Endringen i aldersgruppen 45-59 kan skyldes at flere faktisk mener forskjellen mellom dyr og mennesker er stor, dvs. at færre slutter opp om at dyr ligner mennesker. Men spørsmålets siste ledd gjør tolkningen usikker. Ettersom det ligger en sammenligning med andre i spørsmålet, kan 45-59 åringeres svekkede oppslutning skyldes at de er mindre tilbøyelige til å identifisere seg med det de (tror at) andre mener om dette spørsmålet. I den grad det har vært et økende fokus på at dyr faktisk ligner mennesker, kan deres tilsynelatende endring være et uttrykk for at de mener det samme som før, men at de opplever at andre mener noe annet.

9 Konklusjon

Denne rapporten har som overordnet formål å kartlegge endringer i forbrukeres holdninger til kjøttproduksjon og kjøttforbruk. Holdningene er i hovedsak kartlagt direkte gjennom spørsmål der respondentene bes om å si seg enig eller uenig i ulike utsagn. Noen spørsmål om praksis er også tolket indirekte som uttrykk for holdninger. Dette gjelder bl.a. spørsmål om hvorvidt man unngår enkelte kjøttslag, og spørsmål om man skjærer bort synlig fett.

Da den første undersøkelsen ble gjennomført i 1997, hadde kjøttproduksjon og kjøttforbruk gjennom de siste årene vært gjenstand for omfattende debatt. Flere problemer var satt på dagsorden, og flere sider ved moderne kjøttproduksjon og kjøttforbruk var debattert, spesielt i andre europeiske land, men også i Norge. Et viktig tema var matsikkerhet. Som følge av at det i 1996 ble påvist mulig sammenheng mellom kugalskap hos kyr og Creutzfeldt-Jakobs sykdom hos mennesker, ble kjøtt og matsikkerhet aktualisert, og omfattende restriksjoner på import og eksport av kyr og storfekjøtt i Europa ble iverksatt. Et annet sentralt tema var knyttet til etikk og dyrevelferd. Dette ble fremmet gjennom til dels ytterliggående grupperinger som NOAH og Dyrenes Frigjøringsfront (DFF), og innebar sabotasjeaksjoner ved slakterier flere steder i Europa, og også i Norge. I samme periode ble det gjort flere studier av forbrukeres forhold til kjøtt som antydte en form for fremmedgjøring eller ambivalens i forhold til det å skulle ta liv, eller det å erkjenne at kjøtt forutsetter slakting av dyr. Alt dette sammenfalt med en kulinarisk eksperimentering der blant annet inkorporering av elementer fra asiatiske og italienske mattradisjoner innebar en rekke nye retter der kjøtt ikke lenger hadde noen sentral plass. Det var med andre ord grunnlag for å forvente endringer i forbrukeres holdninger til, og bruk av kjøtt. Dette gjorde det aktuelt å gjennomføre en omfattende holdningsundersøkelse som også kunne gjentas for å avdekke eventuelle endringer over tid.

I 1997 stod vi overfor en situasjon i Norge der forbruket av kjøtt var stabilt eller økende, samtidig som det var en utbredt skepsis til kjøtt i befolkningen. Undersøkelsen som ble gjennomført i 1997 avdekket blant annet hvordan tillit til kjøttindustrien fungerte som en 'buffer' mot endring. Forbrukernes skepsis mot kjøtt representerte i den forbindelse et 'kritisk potensiale'. I 2000 er situasjonen på mange måter videreført: *økningen* i forbruket av kjøtt kan synes å ha stagnert, men noen betydelig nedgang er ikke registrert. Norge skiller seg dermed fra mange andre land der kjøttforbruket har gått dramatisk ned. Andelen som har 'betenkeligheter med eget kjøttforbruk' har også vært stabil gjennom annen halvdel av 1990-tallet. Noen dramatisk endring er det med andre ord ikke snakk om. Imidlertid er det flere som svarer at de reduserer forbruket av enkelte kjøttslag i 2000 enn i 1997, noe som kan reflektere en mer bevisst og kritisk holdning til kjøtt i deler av befolkningen.

I lys av de senere års kritikk mot kjøttbransjen når det gjelder matsikkerhet og dyrevelferd, og i lys av øvrige endringer når det gjelder spisevaner, mattrender og fremmedgjøring i forhold til slakting, var det rimelig å forvente endringer når det gjelder holdninger til kjøtt på en rekke ulike områder. Det mest overraskende med oppfølgingsundersøkelsen gjennomført i 2000 er dermed men derimot stabilitet. Med unntak av spørsmål som berører tillit, og der endringene er markante, finner vi på de fleste andre områder stabile holdninger i befolkningen som helhet.

At kjøttets sentrale posisjon i spisevaner i Norge er forholdsvis stabilt, er ikke svært overraskende, ettersom spisevaner endres langsomt. Undersøkelsen viser likevel at de senere års fokus på nye måter å sette sammen et måltid ikke innebærer noen dyptgripende forandring når det gjelder forståelser av kjøttets posisjon.

Mer overraskende var det å se en så vidt stabil oppslutning fra 1997 til 2000 om de mer etiske, estetiske, politiske og moralfilosofiske sider ved kjøttproduksjon og kjøttforbruk. Krittikken som de senere år er reist på dette punktet, synes ikke å ha fått fotfeste i befolkningen som helhet. Samtidig er det her markante skiller mellom aldersgrupper, og her er det særlig de unge som skiller seg ut. Selv om kjøtt på mange måter synes å ha en sentral posisjon i de unges kosthold, er det tendenser i materialet som vitner om at unge, i langt større grad enn øvrige aldersgrupper, opplever et ubehag ved å spise kjøtt, eller å forholde seg til at kjøttet har vært et levende dyr. Det er også i denne gruppen at flest er uenig i utsagnet (som for øvrig får stor oppslutning) om at 'vi har rett til å ta liv for å få kjøtt eller skinn'. Disse forskjellene kan være uttrykk for livsfaseforskjeller, i den forstand at holdningene vil endres ettersom de yngre blir middelaldrende. Det kan imidlertid ikke utelukkes at disse forskjellene indikerer begynnelsen på et mer omfattende endringsmønster, og at vi har å gjøre med det man kan kalle et 'generasjonsskille'. Ytterligere oppfølgingsundersøkelser over en lenger tidsperiode vil kunne avdekke dette.

Endringene i holdninger fra 1997 til 2000 er i hovedsak knyttet til tillit. Selv om forbrukeres tillit til norsk kjøttindustri stadig er relativt høy, sammenlignet med tilsvarende undersøkelser i andre land, er tillit et tema der holdningsmønsteret er i endring. Oppfølgingsundersøkelsen avdekker *svekket tillit* til kjøttindustrien fra 1997 til 2000, både med hensyn til hygiene og med hensyn til dyrevelferd. Når det gjelder matsikkerhet (kugalskap og skrapesyke), var det ingen endring i tilliten til norsk kjøttindustri fra 1997 til 2000. En tilleggsundersøkelse i 2001 avdekket imidlertid en viss forskyvning i tilliten (fra helt enig til delvis enig) for alle tre tillitsspørsmål. Tilliten til norsk kjøttindustri med hensyn til matsikkerhet ble imidlertid først svekket i 2001, etter at spredningen av kugalskap til Frankrike og flere andre EU-land var et faktum, og i en svært turbulent periode. Om denne endringen er varig, er det ikke mulig å si noe om.

En nyere undersøkelse om tillit (Berg 2000) antyder at det er fruktbart å skille mellom tillit i forhold til enkelte aktører (omtalt som institusjonell tillit), og tillit til mat mer generelt. Resultatene i denne undersøkelsen bekrefter dette. For det første finner vi at det å ha betenkeligheter med eget kjøttforbruk *uten* å gjøre noe med det, dvs. en passiv form for skepsis, ikke har noen signifikant sammenheng med opplevelsen av tillit til kjøttprodusenter. For det andre ser vi at tillit til kjøttindustrien kan være utslagsgivende for hvorvidt betenkeligheter får konsekvenser i praksis. Hvis vi tar utgangspunkt i den gruppen som har betenkeligheter med eget kjøttforbruk, finner vi at de som *ikke* har tillit til norsk kjøttindustri er mer tilbøyelige til å endre forbruket som følge av sine betenkeligheter, mens de som *har* tillitt til kjøttindustrien er mer tilbøyelige til å la være å la betenkeligheter få konsekvenser i praksis. Undersøkelsen bekrefter dermed funn som også framkom i 1997, nemlig at tillit fungerer som en 'buffer' mot endring (Lien, Bjørkum og Bye 1998).

Vi kan dermed snakke om skepsis til kjøtt på to ulike nivå: Det ene nivå er en følelse av bekymring om kjøttforbruk som ikke er rettet mot noen institusjonell aktør. Denne form for skepsis gir ikke nødvendigvis utslag i endret praksis. Det andre nivå er en form for skepsis som har sammenheng med institusjonell mistillit og som er knyttet til en markedsrelasjon. Denne form for skepsis gir i større grad utslag i praksis i form av endret kjøttforbruk. Potensialet for handling (i form av endret kjøttforbruk) synes særlig å utløses når generell bekymring kobles til mistillit til aktuelle institusjoner eller markedsaktører.

Oppsummeringsvis finner vi altså at forbrukernes holdninger på enkelte områder synes å være i endring, mens holdningene på andre områder er påfallende stabile. Forskjellene mellom disse områdene temaene danner et klart mønster der temaet tillit, bekymring og innflytelse synes å være mest ustabil. Dette er tema som på bakgrunn av tidligere undersøkelser kan antas å ha betydning for *endring* av kjøttforbruket. Når det gjelder kjøttets kulturelle og ernæringsmessige rolle i kostholdet er situasjonen langt mer stabil. Høy grad av stabilitet finner vi også på områder som har å gjøre med moralske eller politiske betraktninger i forhold til kjøttproduksjon og slaktning, forståelsen for vegetarianisme, og oppfatninger av forholdet mellom dyr og mennesker.

Et sentralt funn i denne undersøkelsen, som også ble poengtert i forrige undersøkelse (Lien, Bjørkum og Bye 1998) er forskjellen mellom menn og kvinner i synet på kjøttproduksjon og kjøttforbruk. Kvinner gir i større grad enn menn uttrykk for betenkeligheter til eget kjøttforbruk, og tar i større grad konsekvensene av dette ved å endre forbruket. De gir i mindre grad uttrykk for tillit til kjøttbransjen og er i større grad bekymret for hva dyra spiser og for hva kjøttprodusentene tilsetter produktene. Når det gjelder betydningen av kjøtt i kostholdet mener kvinner i større grad enn menn at det er uproblematisk å unnvære kjøtt. Kvinner synes også i større grad enn menn, at det er ekkelt å behandle rått kjøtt, og de synes i større grad enn menn at det er ubehagelig å tenke på at kjøttet de spiser kommer fra et levende dyr. Kvinner har også mer forståelse for at noen velger å være vegetarianere, og snakker oftere om fordelene ved å ikke spise kjøtt enn det menn gjør. De er også mer tilbøyelige til å mene at kjøttproduksjon innebærer en sløsing med verdens ressurser. Forskjellene mellom menn og kvinner danner med andre ord et svært tydelig mønster der kvinner er mer kritiske enn menn. På mange måter kan en si at skepsis til kjøtt og kritikk av kjøttbransjen i hovedsak målbæres av kvinner, selv om menn også i noen grad slutter opp om kritiske synspunkt. Disse forskjellene mellom kvinner og menn er i hovedsak stabile fra 1997 til 2000.

Tilleggsundersøkelsen som ble gjennomført i 2001, etter en periode med omfattende kritisk medieoppmerksomhet om kjøtt og matsikkerhet, viste med tydelighet at *tidspunktet* for holdningsundersøkelser av denne typen er av betydning. Enkelte mønstre som hadde vært stabile over flere år ble nå brått endret, blant annet gjaldt dette spørsmålet om betenkeligheter til eget kjøttforbruk. Endringene i perioden november 2000 til mars 2001 må forstås på bakgrunn av utbrudd og spredning av kugalskap i land som Frankrike, Tyskland, og Italia og den massive oppmerksomheten omkring spørsmålet om mattrygghet i norske medier. Utbrudd av munn-og-klovtsyke i England forsterket ytterligere dette fokuset, samtidig som spørsmål om negative konsekvenser av moderne landbruk generelt ble satt på dagsorden. Vi kan altså konkludere med at matskandaler i andre land også påvirker holdninger til kjøtt og kjøttproduksjon blant norske forbrukere. Når oppmerksomheten om kjøtt og matsikkerhet igjen når et mer 'alminnelig' nivå, er det rimelig å anta at oppslutningen om de aktuelle spørsmålene også endres noe, men dette betyr ikke nødvendigvis at alt blir som før. En gjentakelse av disse spørsmålene når situasjonen normaliseres vil kunne belyse dette.

Litteratur

Almås, R. (1991): *Samfunnsmessige konsekvenser av ny bioteknologi*, rapport nr. 2/91, Senter for bygdeforskning, Trondheim.

Beardsworth, A. D. and Keil, E. T. (1990): Vegetarianism, Veganism and Meat Avoidance: Recent Trends and Findings. *British Food Journal*, (93):19-24.

Berg, L. (2000): *Tillit til mat i kugalskapens tid*. Rapport nr. 5, Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.

Bjørkum, Ellen, Lien, Marianne og Kjærnes, Unni (1997): *Kjøtt, forbrukeroppfatninger og offentlig debatt. En litteraturstudie*. Arbeidsrapport nr. 3. Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.

Bugge, A. (1995): *Mat til begjær og besvær*. Arbeidsrapport nr. 6, Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.

Charles, N., Kerr, M. (1988): *Women, food and families*. University Press, Manchester, New York.

Døving, Runar (1997): *Fisk. En studie av holdninger, vurderinger og forbruk av fisk i Norge*. Rapport nr. 12, Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.

Ekström, M (1990): *Kost, klas och kön*. Umeå.

Fagerli, R. (1999): *Endringer i nordmenns matvaner på 80- og 90-tallet*. Rapport nr. 1, Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.

Fiddes, N. (1991): *Meat: a natural symbol*. Routledge, London.

Fischler, C. (1988): Food, self and identity. *Antropology of Food*, 27 (2):275-92.

Giddens, A. (1996): *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under sen-moderniteten*. København, Hans Reitzels Forlag.

Guzmán, Maria og Kjærnes, Unni (1998): *Menneske og dyr. En kvalitativ studie av holdninger til kjøtt*. Arbeidsrapport nr. 6 Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.

Guzmán, Maria, Bjørkum, Ellen og Kjærnes, Unni (2000): *Ungdommers måltider. En studie av livssituasjon, mat og kjønn*. Rapport nr. 6. Statens institutt for forbruksforskning (SIFO), Lysaker.

Holm, L. og Møhl, M. (1994) *Kød i hverdagens madkultur*. Internotat, Forskningsinstitutt for Human Ernæring Kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.

Jensen, KOD og Holm, L. (1998): *Mad og køn i et socialt og kulturelt perspektiv*. København, Veterinær og Fødevarerdirektoratet.

Karisto, A., Prättälä, R. og Berg, M-A. (1993): The good, the bad and the ugly: differences and changes in health related lifestyles. I: Kjærnes, U., Holm L., Ekström M., Fürst E. og Prättälä (ed.). *Regulating markets regulatig people: on food and nutrition policy*. Novus Forlag, Oslo.

Kjøttets tilstand (2000): *Rapport om status i norsk kjøttproduksjon*. Fagsentret for kjøtt.Gjøvik.

Kjærnes, Unni og Arne Dulsrud (1998): *Consumption and mechanisms of trust*. Paper presented at THE ESA subgroup "The Sociology of Consumption", University of Milan, Italy, 16-17.

Lappé, F. M. (1971): *Diet for a Small Planet*. Ballantine Books, New York/Toronto.

Lien, Marianne, Bjørkum, Ellen, og Bye, Elin (1998). *Kjøtt, holdninger og endring*. Rapport nr. 6, Lysaker. Statens institutt for forbruksforskning. (SIFO)

Murcott, A. (1982): On the social significance of the cooked dinner: *Social Science Information*, 21, 677-696.

Nygård, R. (1994): *Moderne bioteknologi, næringsmiddel og grunnleggjande verdier*. Rapport nr. 4, Senter for Bygdeforskning, Trondheim.

Prättälä, R., Berg M.A., Puska P. (1992): Diminishing or increasing contrast? Social class variation in Finnish for consumption patterns, 1979-1990. *European Journal of Clinical Nutrition*, 46: 279-287.

Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet (2000): *Utviklingen i norsk kosthold*. Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser. Rapport nr. 3

Strandbakken, P. (1993): *Miljøvennlig forbruk: Holdninger, kunnskaper og atferd*, upublisert arbeidsnotat, Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO), Lysaker.

Twigg, J. (1983): Vegetarism and the meanings of meat. I: Murcott, A., *The sociology of Food and Eating*. Gower House, Aldershot.

Vialles, N. (1994): *Animal to edible*. Cambridge University Press. Cambridge.

Wandel, M. (1994): Understanding consumer concern about food related health risks: *British Food Journal*, (96):35-40.

Wandel M., Bugge, A. (1994): *Til bords med forbrukerne. Forbrukernes ønsker og prioriteringer på matområdet i 90-årene*. Rapport nr. 2, Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO), Lysaker.

Wandel, M. (1997): *Mat og helse. Forbrukeroppfatninger og strategier*. Rapport nr. 5. Statens Institutt for Forbruksforskning (SIFO), Lysaker.

World Cancer Research Fund (1997). *Food, Nutrition and the Prevention of Cancer: a global perspective*. Washington DC: World Cancer Research Fund and American Institute for Cancer Research.

Dagens Næringsliv 08.06.96
Nationen 19.01.01

Vedlegg